

Diplomová práce

2014

Jan Krlín

**JIHOČESKÁ UNIVERZITA
V ČESKÝCH BUDĚJOVICÍCH
FILOZOFICKÁ FAKULTA
ÚSTAV BOHEMISTIKY**

DIPLOMOVÁ PRÁCE

**TEMATIZACE ODSUNU
V SOUČASNÉ ČESKÉ PRÓZE**

Vedoucí práce: Mgr. Martina Halamová, Ph.D.

Autor práce: Bc. Jan Krlín

Studijní obor: Bohemistika

Ročník: 2.

2014

Prohlašuji, že svoji diplomovou práci jsem vypracoval pouze s použitím pramenů a literatury uvedených v seznamu citované literatury.

Diplomová práce je zveřejněna v úpravě vzniklé vypuštěním vyznačených částí archivovaných Filozofickou fakultou JU.

Prohlašuji, že v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb. v platném znění souhlasím se zveřejněním své diplomové práce, a to v nezkrácené podobě elektronickou cestou ve veřejně přístupné části databáze STAG provozované Jihočeskou univerzitou v Českých Budějovicích na jejích internetových stránkách, a to se zachováním mého autorského práva k odevzdanému textu této kvalifikační práce. Souhlasím dále s tím, aby toutéž elektronickou cestou byly v souladu s uvedeným ustanovením zákona č. 111/1998 Sb. zveřejněny posudky školitele a oponentů práce i záznam o průběhu a výsledku obhajoby kvalifikační práce. Rovněž souhlasím s porovnáním textu mé kvalifikační práce s databází kvalifikačních prací Theses.cz provozovanou Národním registrem vysokoškolských kvalifikačních prací a systémem na odhalování plagiátů.

České Budějovice 8. května 2014

PODĚKOVÁNÍ

Děkuji Mgr. Martině Halamové, Ph.D. za odborné vedení, ochotu, čas a trpělivost při realizaci mé diplomové práce.

ANOTACE

Diplomová práce se zabývá tématem odsunu Němců v české literatuře, zejména v románech *Cejch*, *Vyhnání Gerty Schnirch* a *Ztracených dětech*. Všechna tři díla vyšla po roce 1989 a nejsou ovlivněna socialistickým diskurzem. Naopak se proti němu vymezují a navazují uchopením tématu na *Boží duhu* Jaroslava Durycha a *Adelheid* Vladimíra Kőrnera.

K odsunu se vrací spisovatelé poměrně často. Počínaje Annou Sedlmayerovou, přes Václava Řezáče, Vladimíra Kőrnera, Zdeňka Šmída až po Kateřinu Tučkovou. Každý přistupuje k tématu osobitým způsobem. Řezáč v duchu dobového diskurzu, jenž svým dílem spoluvytváří, Durych a Kőrner se proti Řezáčovu pojetí ostře vymezují, Šmíd i Tučková cítí osobní potřebu vyjádřit se k této tematice, protože se jich odsun částečně dotýká a promlouvá k nim skrze krajinu a město.

Identitu literárních postav určuje do značné míry diskurz doby, v němž dílo vzniká, a dále diskurz doby, jež je zobrazována. Dochází tím k dvojitému vlivu. Součástí diskurzu jsou národní mýty několikrát přetvořené a upravené, aby mohly sloužit konkrétním cílům a určité době. Jak velký vliv měly utvořené mýty na literární diskurz odsunu, bude patrné ze závěrů. Podobně se pokusím nalézt odpověď na otázku, do jaké míry je provázán diskurz a formování identity literárních postav v rozebíraných dílech.

ABSTRACT

The thesis deals with the problem of the expulsion of Germans in Czech literature, particularly in novels such as *Stain/Stigma*, *The Expulsion of Gerta Schnirch*, and *Lost Children*. All these three works were published after 1989 and thus are not influenced by a socialist discourse. They pit, on the contrary, against it and in the way of describing the theme they follow up *The Divine Rainbow* by Jaroslav Durych and *Adelheid* by Vladimír Körner.

The expulsion is relatively often reflected. Starting with Anna Sedlmayerová, through Václav Řezáč, Vladimír Körner, Zdeněk Šmíd, and finishing with Kateřina Tučková. Each of them approaches this theme in their individual way. Řezáč in the spirit of his time-discourse, which he co-creates with his work; Durych and Körner rail against Řezáč's conception; Šmíd and Tučková both feel a personal need to give their opinion, as the expulsion partly touches them and speaks to them through the land and the town. The identity of literary characters is in large measure defined by the time-discourse, in which the work originates, and the discourse of the period, which is depicted. Two types of influence arise from this. The part of the discourse is folk myths, transformed and modified for several times, so they can be used for particular aims and a particular period. How influential for the literary discourse of the expulsion were the myths created is going to be clear from the conclusions. Similarly I will try to answer the question how far are the discourse and the formation of the identity of literary characters in interpreted works tied to each other.

Obsah

Úvod	8
1. Česká literatura po roce 1989	10
1.1 Charakteristika doby	10
1.2 Identifikace	11
1.3 Proměna funkce literatury	14
1.4 Splynutí proudů literatury	16
1.5 Stav a cesty prózy po roce 1989	17
1.6 Situace v novém tisíciletí	21
2. Diskurz a identita.....	23
2.1 Vymezení pojmu diskurz	23
2.2 Identita	25
2.3 Vztah identity a stigmatu	28
2.4 My a Oni, vnější stigmatizace nebo identita?	29
2.5 Jazyk	31
2.6 Odsun a diskurz	32
2.7 Pojmy vysídlení, vyhnání, odsunutí.....	33
3. Mýtovotvorný konstrukt češství	35
3.1 Nadčasové osobnosti.....	35
3.2 Formující faktory	37
3.3 Současnost	43
4. Postavy Němců a Čechů v literatuře o odsunu ve 2. polovině 20. století....	47
4.1 Rozdílnost pohledů	47
4.2 Postavy ve vybraných dílech	50
5. Ztvárnění odsunu Němců v literatuře po roce 1989, charakteristika vybraných autorů	59
5.1 Historická próza a odsun v literatuře	59
5.2 Vybraní autoři	60
6. Identita postav v jednotlivých dílech	64
6.1 Cejch	64
6.2 Postavy.....	65
6.3 Ztracené děti	71

6.4 Postavy.....	72
6.5 K otázce odsunu.....	74
6.6 Vyhnání Gerty Schnirch	75
6.7 Postavy.....	77
6.8 My a Oni: stigmatizace či kolektivní identita?	83
6.9 Hledání a ztrácení jako součást identity	85
6.10 Shrnutí.....	86
6.11 Řád a tolerance.....	87
6.12 Člověk mimo dějiny, míjející člověk.....	88
Závěr	90
Seznam použité literatury	94

Úvod

Téma odsunu se v české literatuře druhé poloviny dvacátého století objevuje poměrně často. Jednotliví autoři k němu přistupují s rozdílnou motivací i zkušeností. Literatura po roce 1989 není výjimkou. Ve vybraných dílech se problematika odsunu vyskytuje s různou intenzitou.

Literatura po roce 1989 představuje pestrou paletu směrů, děl a autorů. Sametová revoluce zásadním způsobem proměňuje kulturní i společenské prostředí. Doposud platné mechanismy přestávají fungovat a hledají se nové.

Oblast literatury se musí vypořádávat se čtyřicetiletým dluhem, jenž částečně narušilo pouze uvolnění na konci 60. let. V průběhu 90. let vycházejí díla, která nemohla vyjít i několik desetiletí. Vedle debutujících autorů se na literární scénu vracejí autoři začínající psát již ve 40. letech. Na pultech knihkupectví se objevuje záplava literárních děl. Kniha se poměrně brzy stává z uměleckého díla obchodním artiklem. Důležitá není kvalita, nýbrž prodejnost.

Po roce 1989 splývají samizdatová, exilová a oficiální literatura do jednoho proudu. Jednotliví autoři se s touto situací vyrovnávají po svém. Někteří rezignují na uměleckou hodnotu díla a snaží se získat si popularitu pomocí knih s nižší kvalitou pro širší veřejnost. Naléhavě se ukazuje, čím prochází česká společnost, tedy i literatura. Není jednoduché se vyrovnat se čtyřicetiletou vládou komunismu. Přerod společnosti a myšlení se nezmění ze dne na den.

I česká literatura se ocitá v situaci, kdy musí přemýšlet nad tím, jaké je její místo a kam by měla dále směřovat. První kapitola by měla čtenáře seznámit se stavem literatury po roce 1989. Lépe pak bude možné pochopit vztah literatury a společnosti, směřování literatury a význam zobrazování tematiky odsunu českých Němců.

Ačkoliv se soustředím zejména na tři beletristická díla vydaná po roce 1989, jsem přesvědčen, že i historický kontext a vztah k dobovému diskurzu je důležitý. Proto je do práce zařazen i přehled děl, jež se zabývají odsunem již těsně po válce. Vedle stručné charakteristiky většiny vydaných děl bude pozornost zaměřena na čtyři díla, která se pokusím podrobněji rozebrat v duchu dobově nahlíženého diskurzu na odsun českých Němců. Jedná se o *Nástup* (1951), *Boží duhu* (1969), *Adelheid* (1967) a *Pražský tanec smrti* (2012).

Diskurz díla ovlivňuje zásadním způsobem. V době vzniku *Nástupu* utvářela dobový diskurz stranická politika KSČ, což mělo zásadní vliv na poetiku autora i na jednání jednotlivých postav v dílech. Doktrínou dobového diskurzu byla idea socialistického realismu. Ten udával, co je možné psát a jak je možné psát. Dobová díla lze rozebírat na základě diskurzivních mechanismů. Ty fungují velmi osvědčeně nejen v budovatelských dílech. Pokusím se na rozboru postav z děl ukázat diskurzivní funkci zákazů, jak je definuje M. Foucault.

V teoretické kapitole budou představeny pojmy diskurz, identita a jazyk. Všechny tři pojmy jsou úzce provázány a pro mou diplomovou práci jsou důležité. Kulturním konceptem identity se zabývá celá řada vědců (např.: Foucault, Goffman, Fanon, Said, atd.). Někteří budou zmíněni ve druhé kapitole. Dále budu pracovat s pojmem stigmatizace za pomoci úvah norského antropologa Eriksena, jenž se zabývá kolektivní sounáležitostí My a Oni a jejich vymežováním na základně vzájemného vztahu a stigmatizace jiného.

V závěru 2. kapitoly se budu zabývat významem slov s přihlédnutím k diskurzu (ať už tomu dobovému nebo národnímu). Chci charakterizovat rozdílné posuzování pojmů odsun, vysídlení, vyhnání a transfer.

Ačkoliv se zaobírám fiktivními texty, zásadním způsobem se v nich zrcadlí historické mýty, jimiž se český národ identifikoval a vyhraňoval vůči okolí. O těchto mýtech bude pojednáno ve 3. kapitole. Díla s tematikou odsunu v sobě některé konkrétní mýty zahrnují a některé postavy staví své jednání právě na obhajobě těchto mýtů.

Šestá kapitola je věnována rozboru jednotlivých identit v *Cejchu* (1992), *Ztracených dětech* (1997) a *Vyhnání Gerty Schnirch* (2010). Snahou je pokusit se zjistit, jaké zásadní faktory určují osobní a kolektivní identitu jedinců v uvedených dílech. Zda existuje univerzální recept, jímž je možné charakterizovat odhalení identity literárních postav. Některé postavy si dokážou zachovat i uvnitř kolektivních identit svou osobitost. Identita českých a německých postav v rozebíraných dílech je poznamenána dějinnými událostmi a v případě odsunovaných je doslova rozervána. Pokusím se objasnit, proč k takovým rozerváním dochází. V souvislosti s identitou se pokusím částečně nastínit vlastní koncept člověka mimo dějiny, jenž je možné najít i v jiných dílech.

1. Česká literatura po roce 1989

1.1 Charakteristika doby

Jako byly v české historii důležitými mezníky vznik Československa, vítězný únor v roce 1948 nebo srpen 1968, tak se stal i rok 1989 zásadním zlomem. Změna zasáhla všechny oblasti lidského života. Krize socialistického bloku se šířila z centra i do satelitních států a v Československu vyvrcholila potlačením studentské demonstrace dne 17.11.1989. Komunistická strana byla během událostí přinucena zřít se své vedoucí úlohy. Postupně se začaly uvolňovat poměry v jednotlivých oblastech: ekonomika, politika a kultura.

Společnost mohla začít pozvolna fungovat na demokratických principech a zcela svobodně. Rozštěpená česká kultura začala hledat nové společné cesty. Ne jinak tomu bylo i v literatuře. V průběhu 70. a 80. let se česká literatura rozdělila na tři proudy: na literaturu oficiálně vydávanou v Československu, samizdatovou a exilovou. Někteří autoři se pohybovali na pomezí těchto proudů, upadávali v nemilost, emigrovali nebo naopak škrtili ve svých knihách problematické pasáže, aby mohla za cenu jistých ústupků jejich díla vycházet. Tyto tři proudy se na počátku devadesátých let spojují v jeden.

Pro českou literaturu dochází k zásadní změně jejího charakteru. Státem garantovaná (mnohdy zcela bez uměleckých a estetických kvalit) oficiálně vydávaná literatura splývá s exilem, samizdatem, undergroundem a tzv. osamělými běžci. Vedle sebe se setkávají a střetávají autoři zcela odlišných názorů i odlišného věku. Zdeněk Kožmín přirovnává domácí literární život k valící se kouli (Kožmín, 1998, s. 255). Jiří Kratochvíl užívá pojmu chaos (Kratochvíl, 1992, s. 5).

„Chaos je pojem, který z publicistické češtiny známe jen ve významu zmatku a neuspořádanosti. Ale v prapůvodním významu znamená také počátek, prostor, v němž se něco nového počíná, aniž je v té chvíli ještě zřejmé (rozeznatelné), co se počíná a jakým směrem se to bude ubírat.“ (Kratochvíl, tamtéž).

Po roce 1989 se objevuje velké množství nových časopisů např. List pro literaturu, Iniciály, ROK, dále to jsou periodika vzešlá ze samizdatu Kritický sborník, Vokno, Akord, Revolver revue, Host, Proglas, přetvořená z původních oficiálních časopisů (z Kmene vznikl Tvar), obnovená (Literární noviny, surrealistický

Analogon), jiné byly přesunuty z exilu domů (Svědectví, List). V průběhu prvních polistopadových let některé časopisy nevydržely ekonomické tlaky a zanikly (Svědectví).

Na scénu se vracejí zavedená nakladatelství a také nová vznikají (Atlantis, Torst, Votobia, Ivo Železný, Host, Petrov, Argo, Paseka, Nakladatelství Lidové noviny, Hynek atd.). Některá nakladatelství zanikla (Odeon, Československý spisovatel), jiná se přetvořila ze samizdatové edice na nakladatelství (Pražská imaginace, Česká expedice). Počet nakladatelů je v roce 1993 evidován číslem tři tisíce.

Vnější dohled politický odpadá a literatura může po letech nesvobody opět volně dýchat. Svaz československých spisovatelů zaniká a je založena nová organizace, Obec spisovatelů. Prvním předsedou byl zvolen Ivan Wernisch.

1.2 Identifikace

V souvislosti s literaturou první poloviny devadesátých let se objevuje termín *nezavedená literatura*. Časopis *Iniciály* se snažil soustředit na mladé začínající autory, ale někteří autoři neměli možnost za totality publikovat, ačkoliv věkem mladí již nebyli. Z toho důvodu se označení měsíčník „mladá literatura“ změnil na termín *nezavedená literatura* (Machala, 1996, s. 11).

Tento termín zahrnuje část autorů, kteří se na začátku devadesátých let vynořili, ale zdaleka nepostihuje tu velkou mnohost a pestrost, s níž se čtenáři a literární vědci dostávají do kontaktu. Setkávají se začínající autoři se spisovateli z let šedesátých i se zkušenými matadory z let válečných a poválečných. Do literatury se tak vracejí např. Jiří Kolář, Ivan Diviš, Ivan Jelínek, Antonín Brousek, Ludvík Kundera, Karel Šiktanc a vstupují do ní samizdatoví debutanti Jáchym Topol, J.H. Krchovský.

Po dlouhé odmlce mohou vycházet díla spirituálních a křesťanských básníků Jana Zahradníčka a Bohuslava Reynka, kteří se uvolnění nedožili. Z prozaiků se takovým návratům dostalo Jakubu Demlovi, Jaroslavu Durchovi, Janu Čepovi, Egonu Hostovskému, Ferdinandu Peroutkovi a dalším. Návratu se dočkávají i další křesťanští básníci např. František Daniel Merth, Zdeněk Rotrekl, Ivan Slavík. Z osobností předválečných a válečných let se posmrtnému vydávání dostalo např. Jiřímu Ortenovi, Richardu Weinerovi, Oldřichu Mikuláškovvi, Janu Skácelovi.

Vydávání jsou i za totality oficiálně publikující autoři např. Jiří Žáček, Josef Suchý, Jiří Rulf, Jaromír Pelc, Karel Sýs.

Začínají vycházet sebrané spisy jednotlivých autorů (Bohumila Hrabala). Petr Kabeš připravil souhrn svých básní z let 60.-90. ve třech knihách: *Krátké letní procesy*, *Kámen ze srdce*, *Pěší věc a jiné předpokoje*. Na scénu se vracejí např. Jiří Gruša z německého exilu, jenž vedle poezie a prózy píše i eseje, Ivan Wernisch, Pavel Šrut a mnozí další.

Velký boom zaznamenávají deníky a memoárová literatura. Vycházejí *Paměti* Václava Černého, *Celý život* Jana Zábrany, *Teorie spolehlivosti* Ivana Diviše. Silně autobiografické prvky má předchůdce deníků *Český snář* Ludvíka Vaculíka. Tato forma literatury má výpovědní charakter o době. Estetická kvalita je obohacena o rozměr autenticity. Na druhou stranu až příliš subjektivní pohled bez náležitého odstupu může vést ke značné kritičnosti vůči ostatním a částečné glorifikaci sebe samého a svého jednání. Tedy v případě *Pamětí* Václava Černého to pro pozorného čtenáře zcela jistě platí. Cílem deníkového záznamu není přesná literatura faktu a jistá fabulace je vždy na místě. Čtenář by měl s tímto k deníkům a memoárům přistupovat. Dále je třeba si uvědomit, že autor se vydáním těchto spisů svým způsobem vyrovnává s prožitou minulostí. Snaží se pochopit vlastní rozhodování a jednání.

Velký kus práce čekal literární kritiky, literární historiky a literární vědce. Absence publikací a prací, které by mapovaly druhou polovinu 20. století, byla zřejmá. Samozřejmě mohly v průběhu totality vycházet výklady dějin a literárněvědné práce, ale nesměly referovat o zakázaných literátech a jejich výklad literárních dějin musel vycházet v duchu marxistické ideologie.

Postupně vycházejí práce dříve napsané např. kniha Milana Suchomela *Literatura z času krize*, která byla v roce 1970 rozmetána a vyšla až v roce 1992 (Galík, Machala, Petrů, s. 387, 1994). Původně se jednalo o literární kritiku. Ovšem dvacetiletý odstup dal této knize příděch historické práce. Znovu publikovat mohou např. Aleš Haman, Milan Jungmann, Josef Ohryzek, z mladších Pavel Janoušek, Vladimír Just, Vladimír Novotný a také nejmladší Petr A. Bílek, Jiří Trávníček, Miroslav Balašík aj. Vedle výše zmíněných periodik (mezi které ještě je třeba zařadit filozofický časopis *Aluze*) se objevují příspěvky o literatuře v *MF Dnes*, *Lidových novinách*, *Respektu*, *Týdnu*, *Právu* a dalších.

Podobně se začínají vydávat historické práce zabývající se zejména obdobím po roce 1945 do současnosti. Zdeněk Rotrekl vydává *Skrytou tvář české literatury* (nejdříve vyšla v roce 1987 v exilu u manželů Škvoreckých, pak 1991 v Bloku). Zaměřil se na představení opomíjených a komunistickým režimem pronásledovaných literátů, zejména těch katolických. Zdeněk Kožmín a Jiří Trávniček zmapovali vývoj české poezie v druhé polovině 20. století v díle *Na tvrdém loži z psiho vína* (1998). Tým v čele s Pavlem Janouškem vydal obsáhlé *Dějiny české literatury 1945-1989* ve čtyřech dílech a také *Slovník českých spisovatelů od roku 1945*.

Literární vědě se věnují kromě již výše zmíněných např. Vladimír Macura, Jiří Holý, Eduard Petřů, Daniela Hodrová. Macura již na sklonku 80. let vydává a rediguje *Slovník světových literárních děl* a *Průvodce po světové literární teorii*, později se spolupodílí s Vladimírem Forstem a Jiřím Opelíkem na dvoudílném *Lexikonu české literatury*. Holý se podílí na *Lexikonu české literatury* (3. díl), na *Dějínách české literatury od počátků k dnešku*, rediguje společně s Jiřím Trávničkem české vydání *Lexikonu teorie literatury a kultury*. Petřů společně s Josefem Galíkem a Lubomírem Machalou vydávají *Panorama české literatury*, v němž mapují literární dějiny od počátků až po začátek let devadesátých. Hodrová se věnuje zejména reflexi románu ve svých pracích *Hledání románu*, *Román zasvěcení* a dále pak analyzuje ve svých dílech strukturu prostoru a času *Místa s tajemstvím*. V dalším svém díle ... *na okraji chaosu...* Hodrová vytváří „otevřenou poetiku“ literárního díla 20. století. V úvodní části se zabývá zejména specifickými rysy děl 20. století. Detailně prozkoumává jejich kompozici a navrhuje svébytnou kompoziční typologii. Soustřeďuje se na podobu literárních postav a pracuje s polaritou postava-definice, postava-hypotéza, a postava-subjekt, postava-objekt (*Slovník české literatury po roce 1945*). Nejsou zmíněni všichni literární teoretici a vědci. Takový výčet by byl velmi obsáhlý.

Setkávají se spisovatelé, literární vědci a teoretici napříč myšlenkovým spektrem. Dál po své trati běží jen skupina spisovatelů tzv. „*generace osamělých běžců*“, kteří nejsou pevně přimknuti k žádnému dřívějšímu proudu. Tento termín používá Petr A. Bílek pro autory profilující se v normalizačním období nebo vstupující na scénu na přelomu let 80. a 90. Jedná se o spisovatele, kteří z různých důvodů nechtěli nebo se nestihli zapojit do čilého literárního dění a přelomový rok 1989 je zaskočil nepřipravené a tápající. Bílek do této generace zařazuje Svatavu Antošovou, Miroslava Huptycha, Zdeňka Lebla, Jiřího Rula a další (Kožmín, 1998, s. 247).

V tomto zvláštním a životodárném chaosu se profiluje nová generace spisovatelů, které nespojuje žádná ideologie, boj za svobodu nebo za určitou myšlenku. Autoři tu náhle stojí zcela odhaleni a sami za sebe. Kolektivní mýty jsou nahrazovány mýty individuálními. V tvorbě převládá na jedné straně hravost, fantasknost, imaginace a na straně druhé autenticita.

Mezi výrazné postavy nastupující generace patří Jaromír Typlt, Jaroslav Pižla, J. H. Krchovský, Vít Kremlička, Lubor Kasal, Jáchym Topol, Michal Ajvaz, Daniela Hodrová, Michal Viewegh a Petr Šabach. Více o nich dále.

1.3 Proměna funkce literatury

Před sametovou revolucí fungovaly tři proudy české literatury svébytným způsobem. Měly svá pravidla a jasně dané hranice (občas prostupné). Vládnoucí mocí perzekvovaní autoři byli v oficiálním proudu zapovězeni a mohli vydávat pouze prostřednictvím samizdatu a s pomocí exilových nakladatelství.

Událostmi z konce roku 1989 dochází k zásadním prolomením těchto hranic. Protěžovaná oficiální literatura ustupuje do pozadí a do centra pozornosti se dostává zakázané ovoce samizdatové a exilové. Všechny tři proudy se prolínají a vzniká nevyzpytatelná valící se masa podobná velké vodě po jarním tání, kdy nikdo neví, co přírodní živel dokáže. Strhne s sebou mosty (končí zavedená nakladatelství Odeon a Československý spisovatel), obnaží skrytá bohatství (vycházejí knihy Ladislava Klímy, Jaroslava Durycha, Jakuba Demla, Richarda Weinera, Milady Součkové a mnohých dalších) a vyvrhne na břeh naplavené dříví a zdechlíny (zastánce totalitní ideologie).

Velice trefné označení pro literaturu po roce 1989 používá Zdeněk Kožmín „*literatura přetížená mnohostí*“ (Kožmín, 1998, s. 247). Jedná se o mnohost vydavatelskou, směrovou i generační. Bohužel tato mnohost nutně nezaručuje bohatost. Situace je částečně srovnatelná s různorodostí ve 30. letech, v nichž se profilují velké osobnosti z kulturního podhoubí let 20. Právě kýžené podhoubí 90. letům částečně chybí. Postavení literatury a její funkce přebírají jiné složky lidské společnosti (médiá, reklama, konzum).

Dochází k obnovení chaosu v české literatuře. Zastánci tohoto chaosu (patří mezi ně i Jiří Kratochvíl) tvrdí, že literatura se zbavila svých funkcí a poslání a může

zas být sama sebou. Není svázána ideologickým posláním, obrozeneckou touhou a také přestává být pověstnou hlásnou troubou svědomí národa. Druhá skupina naopak oponuje, že chaos působí nepřehledně, není na nic čas a nejistá situace je děsí.

Jak ukázaly události, nenaplnila se zcela ani jedna z vizí. Česká literatura využila čas, aby se mohla vyrovnat se čtyřicetiletou totalitní minulostí. Na druhou stranu těžko odolávala (podobně jako i jiné složky lidského života) ekonomickým a tržním tlakům a samozřejmě konzumnímu stylu života. Literatura je svobodná a sama sebou, ale jakoby nevěděla, co s tím počít, kde je její místo. Snaží se hledat svůj konstrukt.

Od dob obrozeneckých měla česká literatura většinou nějakou funkci a spisovatelé měli potřebu se ke společenskému dění vyjadřovat. Literatura nahrazovala občanský život, obecně kulturu, plnila funkce politické, morální, obrozenecké. S příchodem svobody tyto funkce přejímají jiné instituce. I literatura coby hlásná trouba svědomí národa ztrácí na významu. Ztráta širokého společenského dosahu je patrná i z rychlého vystřízlivění. Obrovské zahlcení regálů knihkupectví krásnou prózou předznamenalo její jistou devaluaci. Ve výprodejích se vedle sebe ocitají skvosty české literatury a pokleslé žánry. Knihy se stávají zbožím jako ostatní věci.

Výsostné postavení spisovatelů, jakožto národních bardů a mluvčích, přebírají politici a později sportovci, hvězdy ze světa showbyznysu a různé pseudoauthority. Bez celospolečenského poslání a své opoziční role působí česká literatura náhle zcela odkrytá, sama za sebe a tápe o smyslu toho, čím má být pro čtenáře.

Těžko se hledají meze literatury po roce 1989, protože konstrukt literatury se ocitá v krizi. Absenci hodnotových hledisek v období první poloviny devadesátých let dokresluje myšlenka Pavla Janouška: „*Stará kritéria už neplatí a nová ještě nejsou.*“ (Machala, 2001, s. 13). „*Často skloňovanými slovy ve vztahu k literární současnosti jsou krize, trh, úpadek, rezignace, technokrat.*“ (Kožmín, 1998, s. 256).

V souvislosti s tím se nabízí otázka, kdo je vlastně český čtenář a co čte. Literaturu podobně jako ostatní oblasti citelně zasáhla silná ruka trhu a objevují se hlasy, že trh musí být svobodný. Velký vliv technizace a propagování technických vědních oborů na úkor humanitních ukazuje, kam směřuje čtenářská obec.

1.4 Splynutí proudů literatury

Po roce 1989 dochází ke splynutí všech tří literárních proudů (samizdatového, oficiálního a exilového) do jednoho. Přesto si každý z těchto proudů žije svým životem. Pro samizdatovou literaturu byl nosným tématem boj s mocí. Samizdatové kruhy toto téma silně spojovalo a utvářelo až společenství připomínající ghetto. Po stržení bariér velké téma padá a samizdatoví spisovatelé tápou. Někteří propadají moralizování, jiní se snaží přeorientovat na dobovou poptávku a část se pokouší držet svých témat. Příznačně se vyjadřuje Jiří Kratochvíl, jenž sám tuto situaci zažil a musel se s ní vypořádat.

„Ale ve skutečnosti někdejší ghettosnubná literatura už nemá příliš možností. Jedno je jisté, svou „zlatou éru“ má nenávratně za sebou. A teď mi dovolte vstoupit sem osobním tónem. Víím, že jako spisovatel už nebudu mít žádné jiné opravdové téma než to, s kterým jsem se setkal právě v ghettosnubných časech. A jsem přesvědčen o tom, že takhle jsme postiženi všichni, propuštěnci ze zrušené leproserie. Prošli jsme každý svou úzkou cestou, která konečně sňala z české literatury klatbu „údělu a poslání“, ale naším tématem zůstane navždycky už jen ta cesta.“ (Kratochvíl, 1992, s. 5).

Exilová literatura byla relativně nepočetná a na dění v Československu neměla příliš velký vliv, protože se ke čtenářům dostávala hůře. V exilu vycházela zejména samizdatová tvorba, která se vztahovala k dění v tuzemsku a nemohla tu vycházet, a samozřejmě díla exilových autorů. Po roce 1989 mohly knihy vycházet v České republice a význam exilu klesá. Některé literární návraty ukázaly, jak odlišné jsou pohledy exilových literátů a těch tuzemských na předlistopadový i polistopadový vývoj.

Autoři z řad oficiální literatury náhle ztratili oporu státem dirigovaného umění a zároveň nestačili zareagovat na zásadní společenské proměny. Někteří se dokonce cítili podvedeni, jelikož tajně doufali, že budou v prvních řadách stoupenců obrodného tání podobně, jako v šedesátých letech zpytující autoři z let padesátých.

Na začátku devadesátých let se mohou prosadit autoři všech okruhů, ale je kladen důraz na individualitu a osobitost. Začínající autoři mají mnohem více konkurentů, ale na druhou stranu mohou zaujmout tématem a vlastní osobitostí.

1.5 Stav a cesty prózy po roce 1989

V souvislosti s literaturou devadesátých let se hovoří o pojmu postmoderna. „*Zdá se, že jedním z paradoxů současného člověka je, že čím více má informací o světě, tím méně je schopen mu porozumět.*“ (Haman, 1995, s. 4). Krize hodnot a zavedených institucí dopadá o to tíživěji na společnost i díky rozvoji technologií. Člověk v chaosu světa marně hledá řád. Svět se natolik rychle proměňuje, že jedinec není schopen dění kolem sebe uchopit a ztrácí možnost pochopit svou identitu a sebe sama. Kniha jako hlavní médium ustupuje do pozadí. Hranice mezi uměním a komercí se nekompromisně stírají. Prvořadá není estetická kvalita díla, ale jeho prodejnost. Není divu, že na prvních příčkách se v průběhu devadesátých let v prodejnosti objeví životopisy a medailony celebrit a známých osobností.

Projevuje se dvojznačnost svobody. „*Slovo po listopadu hodně získalo (téměř neomezenou svobodu), ale také nemálo ztratilo (na váze, na významu). Jinak vyjádřeno: může se psát téměř vše a všude, ovšem s vědomím minimálního ohlasu napsaného či proneseného.*“ (Machala, 2001, s. 15). Americký spisovatel Philip Roth dodává: „*Na Západě se všechno smí, ale na ničem nezáleží. Na Východě se nesmí nic, ale na všem záleží.*“ (Lehár, 2008, s. 924). I na tomto citátu je patrné, jak velkou proměnou prošlo slovo a vnímání knihy jako následovníhodného média po roce 1989.

Nekomerční literatura vychází pouze za přispění mecenášů, grantů a dotačních programů. Podobný osud potkává také většinu literárně zaměřených časopisů. Později následuje ještě větší odklon od tištěných médií k internetovým.

Do této situace vstupují autoři na počátku devadesátých let. Vedle návratů dříve umlčených tvůrců (vychází souborná díla např. Josefa Škvoreckého, Ivana Klímy, Arnošta Lustiga, Ludvíka Vaculíka, Bohumila Hrabala a mezi mládeží oblíbeného Jaroslava Foglara) se na počátku devadesátých let profiluje skupina nastupujících autorů značně širokého věkového rozložení.

Českou literaturu lze rozdělit na počátku let devadesátých na několik oblastí: autenticitní, fantaskní a imaginativní, historickou, humoristickou a feministickou literaturu (Machala, 1996, s. 14-22). Jednotlivé oblasti se prolínají a ještě více rozrůžňují. Z toho důvodu je poměrně složité určitým způsobem přesně definovat jednotlivé oblasti české literatury.

„*Příznačné pro prózu první poloviny devadesátých let bylo tedy rozdělení do dvou hlavních linií: jedna směřovala k autenticitě, k bezprostřednímu vyjádření*

holého existenciálního uplývání, k demystifikaci všech iluzí a k demytizaci všech ideálů, které by mohly vytvořit záchytný bod v proudu času. Druhou linií tvořily prózy sázející na rozbití příběhu cestou rafinované hry představových asociací a prolínání fantaskních vizí a reálných představ.“ (Haman, 1995, s. 5). Ústup naopak zaznamenává tradiční příběhová próza historická, psychologická a mravoličná.

Po desetiletích, kdy pravda byla překrucována a měla vždy značný přídech právě vládnoucího diskurzu, byl velký hlad po syrové a nijak nepřikrášlené pravdě. Pro zastávce autenticita znamená bezprostřední slovesnou manifestaci bytí. A také pro zastávce deníkové, autobiografické a memoárové literatury je nepřijatelný odlišný názor. Ti nejvášnivější si dokonce přivlastňovali právo na absolutní a definitivní pravdu a vytýkali fikci, že je vlastně falešná a lživá, jelikož je vymyšlená. Vedly se polemiky o postavení autenticitní prózy v literatuře (Machala, 2001, s. 18-20).

Obecně k pojetí literatury se vyjadřuje Milan Jungmann ve svém příspěvku: *„Dal bych důraz na něco jiného, totiž na takové duchovní ovzduší, které bude podněcovat vznikání mnohostylistického, vrstevnatého, polysémantického řádu, v němž každá poetika, každá tvůrčí tradice bude mít stejné šance soutěžit o přijetí čtenářů a ocenění kritiky.*“ (Jungmann, 1993, s. 7). Čas ukázal, kdo si dokázal vybudovat a zachovat svou osobitost.

Naopak Pavel Janoušek se pouští do ostré kritiky autenticitní literatury. Nejdříve rozvíjí úvahu, proč má žijící autor potřebu vydávat svou korespondenci a své deníky. Zda hraje roli přesvědčení o vlastní genialitě a jisté okouzlení sebou samým nebo snad přesvědčení, že v textu je obsažena jakási nadosobní literárnost. K tomu, aby nějaký autor publikoval deníkové texty, je potřeba vedle textů a ochotného čtenáře i loga (značky proslulého autora). (Janoušek, 1995, s. 11). *„Vypovídá o naší dnešní literární situaci, v níž jsme došli ke zbožnění všeho ne-literárního, autentického. Český spisovatel již nevěří v kouzelnou moc fabulované literatury...“* (tamtéž). Janoušek dále upozorňuje na proces, kdy se mimoliterární texty stávají literárními. Ovšem zastávce autenticitní literatury tento proces povýšili na pravidlo. Pavel Janoušek pokládá otázku, proč by měly deníky a memoáry spisovatelů být považovány za krásnou literaturu, ale deníky herců, sportovců a celebrit již ne. Janouškova kritika Vaculíka je velmi ostrá, ale nabízí čtenářům zamyšlení nad literární situací první poloviny devadesátých let.

Vedle již zmíněných *Pamětí Václava Černého* a *Vaculíkova Českého snáře*, vychází *Celý život* Jana Zábrany, *Hančovy Události*, *Teorie spolehlivosti* Ivana Diviše

a dále paměti Josefa Hiršala, Bohumily Grögerové a Evy Kantůrkové. Deníkové knihy píší i známé osobnosti vědy, kultury a sportu: např. Zdeněk Kožmín, Sergej Machonin, Josef Vachek, Josef Sommr, Igor Chaun, Jaromír Jágr či Lou Fanánek Hagen. V případě některých textů nelze hovořit o estetické hodnotě a cílem je pouze vlastní exhibice. Není divu, že se této oblasti dostalo i parodování např. u J. A. Pitínského *Praha, Wolker a Bezruč*.

Druhým výrazným proudem je imaginativní próza. Příznačnými rysy jsou rozbití příběhovosti, nabourávání standardních vypravěčských postupů, vrstvení textů, prolínání dějů, splývání reality se snovými představami, hra se slovy, míšení žánrů. Tento typ v sobě zahrnuje obecné znaky postmoderny.

Mezi významné představitele patří Jiří Kratochvil svými díly *Medvědí román, Uprostřed noci zpěv, Orfeus z Kénigu, Avion, Truchlivý Bůh*. Kratochvil má osobitý styl, jeho vypravěčské postupy jsou odvážné a slovesná stránka nepostrádá hravost. Dále sem patří Daniela Hodrová (*Podobojí, Kukly, Théta, Trýznivé město, Ztracené děti*). Jejím dílu bude věnována samostatná kapitola.

Michal Ajvaz ve své tvorbě rozvíjí bizarnost a skrytou děsivost (*Druhé město, Tyrkysový orel*). Surrealistický básník a prozaik Pavel Řezníček již v sedmdesátých a osmdesátých letech tvořil některá svá díla *Zvířata, Strop, Alexandr v tramvaji*, ale vyjít mohla až po roce 1989. Díla překypují proudem představivosti a absurdním humorem.

Silně destruktivní tendence roztržitého světa se nachází v dílech Jáchyma Topola (*Sestra, Anděl*). Jeho snahou je poukázat na boj dobra se zlem a zabývá se otázkou osobní morálky. Ve svých dílech zobrazuje motivy mýtů a pohádek (*Trnová dívka*). Objevují se práce u nás dosud nepublikované od Silvie Richterové (*Slabikář otcovského jazyka*) a Věry Linhartové (*Janus tří tváří*), u nichž jde o samotnou reflexi jazyka.

V devadesátých letech se autoři také zaměřují na reflexi a sebereflexi. Charakteristický je i následný pozvolný návrat k rozvíjení příběhovosti a důvěry v příběh u jednotlivých autorů. Snaží se o to Michal Viewegh a Petr Šabach. Viewegh ve své prvotině *Báječná léta pod psa* zobrazil s humorem a jistou nadsázkou atmosféru normalizační doby. Ačkoliv se těší jeho knihy velkému čtenářskému ohlasu (*Výchova dívek v Čechách, Účastníci zájezdu, Román pro ženy, Báječná léta s Klausem, Román pro muže*), ustupuje autor spíše k méně náročnému čtenáři a zaměřuje se na zábavní typ

prózy, která je čtivá a snadno srozumitelná. Je hojně prodáván, ale sklízí za svou tvorbu kritiku. „*Bravurní lehkost fabulace, již padla za oběť intenzita básnického vhledu do života, byla ostatně nedostatkem, jímž trpěla i řada děl usilujících o kritické svědectví „špatnosti“ světa.*“ (Haman, 1995, s. 5). Podobně neuspěl Vladimír Páral s knihou *Playgirls*. Na tradiční příběh a humorné pojetí zobrazení totality sází i Petr Šabach např. v *Šakalích létech, Hovnu hoří*.

Určitý útlum zaznamenává historická próza. V předchozí tvorbě pokračuje Vladimír Körner, jenž píše novelu *Smrt svatého Vojtěcha*. Navazuje tak na postavení jedince a jeho osudovost v semilajícím koloběhu dějin. Dále to jsou např. Václav Vokolek *Pátým pádem*, Zdeněk Šmíd *Cejch*, Vladimír Macura *Ten, který bude*.

Omezit ženami psanou literaturu pouze na feministickou by bylo velmi zjednodušené. Na druhou stranu je třeba zmínit se i o těchto autorkách. Mezi tyto spisovatelky patří např. právnička Carola Bidermannová, Eva Hauserová, Alexandra Berková, Tereza Boučková a Halina Pawlowská. Některé svými díly vyjadřovaly radikální názory, jiné se tématu zhostily spíše s humorem, nadhledem a zamyšlením. S menší kritičností vůči mužům a s absencí schematismu se čtenáři setkávají u Terezy Boučkové např. v *Indiánském běhu, Když milujete muže* nebo u Haliny Pawlowské v *Zoufalé ženy dělají zoufalé věci, Hroši nepláčou*.

Mezi další pokračovatele nových pojetí prózy patří například Jan Balabán, Vladimír Binar, Josef Urban, Emil Hakl, Jaroslav Rudiš, Václav Kahuda, Petra Hůlová, Radka Denemarková, Kateřina Tučková.

Není snadné zpracovat literaturu po roce 1989. Vše se pohybuje vpřed zrychleně a změny jsou mnohdy neočekávané. Jakýsi pevný řád, v němž by měl jedinec alespoň nějakou jistotu, se vytratil.

Ještě radikálněji v novém tisíciletí zasahuje do lidské společnosti nástup internetu a používání nových médií (internetové deníky, ICQ, Facebook). Tištěné médium ustupuje do pozadí. Zcela zásadní vliv na lidské rozhodování má reklama a média se nekompromisně stala velmocí.

V tomto období se literatura ještě více štěpí na množství směrů a i poetika jednotlivých autorů se proměňuje. Málokdo odolává vnějším tlakům a společenské objednávce. Krásná literatura ztrácí své postavení a stává se záležitostí mnohem užšího okruhu čtenářů.

1.6 Situace v novém tisíciletí

Pro literaturu prvních deseti let nového tisíciletí je příznačné utlumení experimentální linie a naopak nástup příběhovosti a fabulace. Ve své tvorbě pokračují např.: Miloš Urban dílem *Mrtvý holky*, *Lord Mord*, Vladimír Körner *Kámenem nářku*, Pavel Brycz *Svatým démonem a Sloni mlčí* a další (Viewegh, Pawlowská, Nesvadba, atd.).

Prosazují se mladší autoři kladoucí důraz na příběh např. Jan Balabán (*Povídky*, *Zeptej se táty*), jenž se zaměřuje bez idealizace na všednodennost v ostravském prostředí, Kateřina Tučková (*Vyhnání Gerty Schnirch a Žitkovské bohyně*), jež líčí příběh ženy Němky z Brna na pozadí historických událostí v období válečných a poválečných let, Radka Denemarková (*Peníze od Hitlera*) se také věnuje problematice odsunu Němců.

Bohužel je zřejmé, že o kom se příliš nehovoří v médiích, ten je pro širší veřejnost neznámý. Petr A. Bílek používá označení „jednorocní autor“. Konkrétní jméno vyplyne na povrch, hovoří se o něm (např. v souvislosti s výhrou v některé literární soutěži) a po určitém čase opět zapadne a na dočasné výslunní vystoupí jiné jméno. Širší veřejnost se ocitá pod tlakem komerce a není divu, že mezi nejčtenější knihy patří životopisy, různé kuchařky, srozumitelná díla komentující současnost, upírské ságy nebo zfilmovaná literární díla (*Pán prstenů*, *Harry Potter*).

„Komunikativní schopnosti literatury se oslabují, propast mezi tvorbou pro umělce a pro člověka se rozevívá. Dějinný pohyb však neustává...“ (Haman, 1995, s. 5). Jde o nadčasová slova. Literatura si po roce 1989 hledala místo, ale zrychlený běh událostí a technického pokroku to jaksi vyřešil za ní. Mnozí čtenáři se spokojili s konzumním pojetím literatury, na trh dorazily audio knihy a elektronické čtečky.

Apokalyptické vize o mrtvé literatuře se nenaplnují, ale jakým směrem se literatura ubírá, je těžké určit. Pozitivní je, že lidé čtou. Ovšem může nás těšit, že čtou pokleslou literaturu a brak? V jednom rozhovoru se ptali Lucie Vondráčkové, zda jí vadí ostrá kritika filmu *Babovřesky*, v němž účinkovala: „*Ten film zachránil spoustu malých kin, protože se lidi vydali po dlouhé době na českou komedii... Takže teď zas může vznikat spousta filmů, na které nikdo chodit nebude, ale mají se kde promítat...*“ (Vondráčková, 2014, s. 8). Díky knihám pro široké masy a jejich úspěchům mohou vycházet i knihy krásné literatury. Ovšem zůstává otázka, jak tyto knihy přiblížit obyčejným čtenářům v té záplavě aktivit, věcí i knih.

Zřejmě bude muset nastat jistá revize školního diskurzu, aby bylo možné v hodinách češtiny hovořit i o současné literatuře a jejím přínosu a problematičnosti. Bohužel, jak napoví další kapitola, diskurz má vnější i vnitřní mechanismy, které určují, co se smí a nesmí.

V této kapitole bylo třeba představit vývoj literatury po roce 1989 a její stav v 90. letech a prvním desetiletí nového tisíciletí, aby bylo možné lépe pochopit, jaký význam měla a v jakých vztazích se ocitala ta část literatury, jež si svým nosným tématem zvolila problematiku odsunu Němců po válce. Samozřejmě přehled děl a směrů není úplný a v mnoha ohledech může být i stručný. Důraz je kladen na hlavní proudy a významný přechod literatury do svobodné společnosti.

2. Diskurz a identita

Diskurz a identita jsou v současných kulturních a humanitních studiích velmi úzce související pojmy. Pohled na identitu se v druhé polovině 20. století zásadně změnil. Už není vnímána jako cosi pevně daného a jasného, s čím se jedinec narodí, ale naopak je proměnná a ovlivněná mnoha činiteli, s nimiž přichází jedinec do kontaktu. Důležité je zdůraznit, že jedinec se stává součástí mnoha kolektivních identit.

2.1 Vymezení pojmu diskurz

Přesně vymežit termín diskurz je složité, protože se s ním čtenáři setkávají v mnoha vědních oborech. Jeho teorie je rozpracována v textové lingvistice i v postmoderní filozofii jazyka. Mezi těmito vědními obory leží velká skupina humanitních věd, v nichž má diskurz a teorie diskurzu své nezastupitelné místo. Právě pro své široké užívání není snadné jej přesně definovat a vysvětlit.

Ve francouzštině a angličtině termín diskurz (lat. *discursus*, fr. *discours*, angl. *discourse*) zahrnuje více významů než v češtině. Do češtiny se dostává teprve s rozvojem Foucaultových teorií, ale v angličtině i francouzštině se užívá zcela běžně již dříve. Vyjadřuje například výklad, rozmluvu, rozpravu, promluvu, jazyk, rozhovor.

V rovině běžného jazykového významu značí diskurz *projev, řeč, promluvu, rozpravu*. Diskurz je komplex zjevných i skrytých, vědomých i nevědomých komunikačních souvislostí. Nejedná se pouze o určitou rozpravu o věcech ve společnosti, ale i zavádění, sdílení a šíření významů do tohoto kontextu.

Diskurz je: „*V kontextu myšlení M. Foucaulta kodifikovaný způsob vypovídání, jenž předznačuje kdo, kde, za jakých podmínek a jak má možnost popisovat realitu.*“ (Müller, Šidák, 2012, s. 101). Mocenská struktura a manipulace je z definice zřejmá. Kdokoli nemůže kdykoli mluvit o čemkoli. Vždy mluvčího omezuje určitý diskurz. Např. učitel nemůže říct ve škole žákům, že ředitel je blbec a samozřejmě nemůže to říct ani svému nadřízenému. Školský diskurz ho zavazuje k určitým pravidlům, jimiž se v něm musí řídit. Tento diskurz nebyl vytvořen příchodem učitele do školy. Funguje na určitých principech (např. zákony, vyhlášky, školní řád, zápisy z porad), které jsou jasně dány dávno před tím.

„O diskurzu se hovoří také ve všech myšlenkových směrech, které počínaje 60. lety 20. století nahlíží na materiálnost, jakož i na důsledky moci a subjektu jako na projevy historicky specifických výpovědních formací. Tyto teorie diskurzu považují diskurz v přísném slova smyslu za materiální nástroje produkce, jež regulovaným způsobem vytvářejí sociální jevy, jako jsou šílenství, sexualita, normalita a spolu s nimi i příslušné subjektivity.“ (Nünning, 2006, s. 153).

V případě diskurzu nejde o zkoumání jazyka, ale o zkoumání vztahu používání jazyka v kontextu sociální a epistemologické praxe. Zásadní je produkce, reprodukce a distribuce moci, dominance a stereotypů pomocí favorizovaných typů diskurzu (Müller, Šidák, 2012, s. 102).

Diskurz je chápán jako určitý korpus textů spojených s konkrétním předmětem. Jedná se o strukturující řád, jenž delimituje předměty našeho vypovídání (všudypřítomná implicitní pravidla). Slovo se nachází nejen v síti vztahů, na jejichž pozadí je rozpoznatelné od jiných znaků, ale také je závislé na kontextu a ideologickém prostředí. Z toho vyplývá, že každé slovo má v sobě zakódováno určité ideologické významy, které je předurčují k užití právě v konkrétních sférách.

Diskurz je regulován vylučováním. Foucault uvádí tři druhy vylučování: zákaz, dělba šílenství a vůle po pravdě. „Dobře se ví, že nemáme právo všechno říci, že nemůžeme mluvit o všem za jakýchkoli okolností, že konečně nemůže kdokoli mluvit o čemkoliv.“ (Foucault, 1994, s. 9). Některé role jsou jasně dané a není možné je překročit. Už v primitivních společenstvích v pravěku existovala určitá tabu, která nemohl nikdo překročit (ani šaman) nebo naopak právě jen duchovní či šaman měl privilegované právo vyslovit slova, která byla jiným zapovězena.

Výše uvedené typy zákazu vzájemným křížením vytvářejí komplexní mřížku, jež se neustále mění vlivem dalších vztahů a působení. Vedle vnějších zákazů působících na diskurz, dochází i k sebekontrolé pomocí vnitřních regulací. Diskurz je opečováván institucemi a zároveň vykonává kontrolu nad sebou samým. Diskurz není jen tím, co nám zjevuje touhu, je i jejím předmětem. Foucault uvádí, že nejvíce svázány jsou v naší době politika a sexualita.

Dalším výrazným principem zavržení je definování šílenství. Na jedné straně stojí rozum jako cosi jasného a výsostného, na druhé straně je šílenství jako cosi jasně jinakého. Tuto jinakost určuje majoritní diskurz a v průběhu dějin se pouze proměňuje zařazení šílenství. Už od období středověku je považován za blázna ten, jehož projev

nemůže kolovat shodným způsobem jako projev ostatních. Jeho slovo nemá váhu a také není trestán za své projevy. Jeho slovo je bez významu a bez pravdy, nevěří se mu u soudu a je zbaven rozhodovacího práva (Foucault, 1994, s. 9). Na druhou stranu jsou bláznovi přiznány jisté schopnosti zjevování skryté pravdy. On ví víc ve své prostotě, než veškerá moudrost moudrých dokáže proniknout. Blázen byl lidem pro smích nebo se ho báli. Bláznova řeč pravdy upadala do nicoty a zavržení nebo byla složitě rozšifrována jako cosi přesahující rozum nejmoudřejších. Jak si jinak vysvětlit francouzský mýtus o Johance z Arku. Nejdříve její slovo nemělo význam, později naopak mělo větší váhu než slovo krále, až se jí moudří začali obávat a proto ji bylo třeba umlčet.

Posledním a nejdůležitějším principem vylučování je vůle po pravdě. Není zásadní, co dělá a činí diskurz, nýbrž co říká. Vůle po pravdě se opírá o celou síť institucí, jež této vůli dodávají vážnost, např.: pedagogika, knižní systémy a vydavatelství, média atd.

„Konečně se domnívám, že tato vůle po pravdě, jež se takto opírá o jakousi institucionální podporu a distribuci, směřuje k tomu, aby vykonávala nad jinými diskurzy jakýsi nátlak a jakoby donucovací moc.“ (Foucault, 1994, s. 12).

Foucault dále hovoří o západní literatuře nebo trestním systému. Oba dva velké diskurzy musely hledat oporu u přirozeného a pravděpodobného projevu. Trestní systém se nejdříve snažil opřít a ospravedlnit o právní teorie a později o vědění sociologické a psychologické. Podobným způsobem museli obrozenci v 19. století hledat ospravedlnění pro vznik dějinného obrazu českého národa. Pro svůj konstrukt museli jít proti proudu času a propojit jednotlivé články českých dějin, aby mohli českému národu předložit diskontinuitu naší historie. Takovým přerváním kontinuity je např. pojetí baroka jako doby temna nebo pád husitského hnutí bitvou u Lipan.

2.2 Identita

Tento pojem se v posledních dvou desetiletích stává ústředním bodem kulturních studií. Pracují s ním psychologie, sociologie, antropologie, literární věda a další. Identita v sobě zahrnuje prožívání toho, čím jedinec je, tedy jeho vlastní autenticitu, jedinečnost a nekonzistentnost v čase a prostoru. Identita není jasně dána, ale vyvíjí se v konkrétním sociálním a kulturním prostředí.

Dříve byla identita pojímána jako cosi jasně daného, stabilního a v čase a prostoru neměnného. Takto pojímanou lidskou identitu formují různé faktory, na něž jedinec nemá vliv. Jsou to např. biologie, sexualita, gender, věk, rasa, generační příslušnost, kultura, ekonomická a politická situace. Takto strukturalisticky pojímaná definice identity činí z člověka pasivní subjekt, který je pouze produktem sociálních struktur.

Naopak současný pohled vnímá identitu jako výsledek utváření působením mnoha faktorů. Tento názor zastává i myšlenkový proud **antiesencialismus**, jenž vnímá identitu jako výsledek kulturního, diskurzivního a ideologického utváření a vyjednávání, nikoliv jako absolutní, neměnnou a univerzálně danou vlastnost či podstatu. Toto myšlení začíná převládat v humanitních vědách od tzv. obratu k jazyku (Müller, Švidák, 2012, s. 39).

„...Identita je promyšlena jako diskurzivně, performativně a procesuálně ustavená pluralitní entita, jež vzniká překřížením mnoha často protikladných kulturních určení, a to skrze dlouhotrvající, opakované a každodenní procesy enkulturace.“ (tamtéž, s 196-197).

Oproti pasivnímu pojetí kladou současné humanitní vědy důraz na fakt, že člověk je aktivním subjektem, jenž se spolupodílí na vytváření své identity. Z toho plyne i problematičnost uchopení mnohorozměrnosti a mnohovrstevnatosti nestabilní lidské identity.

Vedle této proměny přichází ještě další zásadní proměna v pohledu na identitu. Identita jedince se zakládá na principu odlišnosti a vymezení se vůči jinému, nějaké skupině. Zároveň vedle vymezení funguje i ztotožnění s nějakou skupinou.

Identitu lze rozlišit více. Jsou například osobní, skupinová (kolektivní), genderová a sociální. V záběru této práce se bude pracovat zejména s kolektivní identitou a do jisté míry i s osobní identitou.

Kromě již výše uvedených konceptů pojetí identity existují ještě další koncepty. Pro lepší pochopení budou ještě některé uvedeny, jelikož pro rozbor identit literárních postav jsou významné.

J. Butlerová zdůrazňuje procesuální a performativní povahu ustavování identity. Podle ní se identita neustále děje v opakovaných aktech vyjednávání s dostupnými kulturními vzorci (tamtéž, s. 197). Z toho vyplývá, že také diskurz na identitu zásadním způsobem působí, označuje ji, vyděluje a ustavuje.

Významný je i přínos postkoloniálního myšlení, jenž nabízí nový pohled (Bhabha, Fanon, Spivaková). Podle něj není identita neproměnná, stabilní a úplná, ale naopak je pluralitní neúplná a hybridní. Identitu neurčuje jeden dominantní rys (např. rasa člověka), nýbrž celá škála vztahů rizomatické struktury (jde o mnohočetné propojování jednotlivých bodů, kdy každý bod může být spojen s kterýmkoliv jiným bodem, důležitá není jednota). (tamtéž, s. 440). Tyto vztahy se vzájemně podporují i vylučují.

Kolektivní identitu utváří mnoho aspektů např. řeč, dějiny, mýty, tradice, etnická příslušnost atd. „*Kolektivní identita je spjatá s vytvářením kulturních forem specifických pro určité skupiny...*“ (Nünning, 2006, s. 329). Jednotlivé kolektivní identity mají potřebu se neustále posilovat, protože se cítí být ohroženy jinými kol. identitami. Jsou vnitřně posilovány pomocí rituálů, symbolů a mýtů, jež mohou být zaštitěny diskurzem a ovládajícími institucemi. Menšinové kolektivní identity bývají potlačovány, jelikož jejich konstrukty neodpovídají autoritářským, patriarchálním a eurocentrickým zájmům. Toto pojetí kolektivní identity se snaží nabourat postkoloniální studie, jež se zřikají zažitých konceptů.

Významně se zabýval postkoloniální teorií také Edward Said ve své práci *Orientalismus* (1978). Žádná kultura není zcela uzavřená a homogenní. V současnosti i mnohé primitivní národy jsou v kontaktu s ostatními a globalizace je pohlcuje. Dochází k absorpci a transformaci cizích vlivů na okolí. Sousedící kultury se vzájemně ovlivňují a jsou na sobě vzájemně závislé. Pro každou společnost je důležité (vedle pozitivního sebevymezení) i její vymezení vůči cizímu, odlišnému.

Said hovoří o tom, že díky definování toho, co je Orient, získává evropská kultura sílu a identitu právě skrze vlastní vymezování vůči Orientu (Said, 1978, s. 14). Orient není schopen si vládnout sám a tak se ujímá nad ním vlády Západ. Orient je uměle vytvořený konstrukt, jenž vytvořil Západ na základě své představy o Orientu. Tato představa je značně vzdálená tomu, jaký Orient se všemi svými odlišnostmi a národy vlastně je. Zjednodušeně by bylo možné říct, že Orient je něco, čemu Evropan nerozumí, vymyká se to jeho myšlení, má z toho obavy a proto si vytvoří vlastní konstrukt, aby mohl Orient definovat. „*Lidé jsou tvůrci své vlastní historie a znají tudíž jen to, co sami vytvořili.*“ (Said, 1978, s. 15). Nadřazenost Západu je pro vzájemný vztah určující. Západ říká, co je Orient. „*Vztah mezi západní civilizací a Orientem je vztahem moci a dominance.*“ (tamtéž, s. 16).

Evropané jsou definováni v protikladu vůči Neevropanům na základě jakéhosi pocitu výjimečnosti, předurčenosti a nadřazenosti vůči jiné kultuře.

Said rozlišuje přístup politický a obecný. Každý Evropan či Američan zabývající se studiem Orientu přistupuje ke zkoumání zejména jako Evropan nebo Američan a posléze až jako jednotlivec. Nerovnoměrný vztah neovlivňuje pouze politická moc se všemi institucemi, ale i moc intelektuální, kulturní a morální.

Každý literární i neliterární text pojednávající o Orientu vstupuje do vztahů s ostatními texty, čtenáři a institucemi a posiluje tím diskurz o Orientu. Většinou nejde o pravý obraz Orientu, ale pouze o jeho zobrazení. Obraz Orientu byl utvořen uměle, je udržován za pomoci různých druhů moci, je vtisknut i samotnému Orientu a má za úkol udržovat jakési napětí Západu v přístupu k Orientu.

Kolektivní identitu buduje a rozvíjí vytváření pozitivního obrazu sebe samých uvnitř skupiny a jeho deklaraci vně (Západ × Orient, Češi × Němci, Východ × Západ). Vědomí, že vlastní kultura je lepší, s sebou neodmyslitelně nese potřebu pohlížet na jinou kulturu jako na něco méněcenného, cizího. Zažité představy získává člověk od dětství díky rodičům, škole a na základě vlastních zkušeností. Ti druzí jsou vnímáni kriticky nebo přímo negativně.

Tyto zažité stereotypy, jež uplatňujeme vůči odlišným skupinám, platí i směrem k naší skupině. Česká národní identita se vytvářela zejména v rámci národního obrození, kdy bylo třeba stvořit neexistující národní mýty a legendy a vymezit se tak vůči německu. Jiří Kratochvíl vnímá obrozenskou funkci literatury až do 50. let 20. století.

2.3 Vztah identity a stigmatu

Stigma neurčuje identitu jedince, ale může se do jisté míry spolupodílet na utváření identity ve chvíli, kdy jedinec přejímá vnější stigmatizaci a ta se stává součástí jeho identity. Člověk je součástí mnoha skupin. V některých fungují velmi silné mechanismy určující hranice skupin, v jiných jsou tyto hranice poměrně snadno prostupné. Norský antropolog T. H. Eriksen používá termíny imperativ a zvolená identita (Eriksen, 2007, s. 70).

Příslušnost ke skupině je většinou vnucená tehdy, pokud se zakládá na příbuzenském svazku, etnicitě, rodném jazyce a pohlaví. V takovém případě

je identifikace se skupinou natolik silná, že není možnost před ní uniknout (např. rasová příslušnost, menšinová příslušnost). Jiná skupinová příslušnost se dá zvolit (rocker, emo, fanoušek klubu).

Fungování kolektivní identity je založeno na osobním prožitku a zkušenostech jedinců. „*Tyto zkušenosti jsou ovšem flexibilní- nejen historikové, ale každý z nás selektuje a interpretuje události tak, aby pro něj nabyly určitého smyslu- nikoli ovšem neomezeně.*“ (tamtéž, s. 129). Jasně vymezení skupinové (kolektivní) identity je možné pouze na základně jinakosti a vymezení se vůči této jinakosti. „*Vnitřní soudržnost skupiny je závislá na síle vnějšího tlaku.*“ (tamtéž, s. 132). Meziskupinová pouta oslabují odlišnost, proto musí být určen (stigmatizován) jeden nepřítel, jehož bytí je ustaveno na několika jednoznačných kritériích např.: místo, jazyk, náboženství. Vnitřní odlišnosti skupiny ustupují do pozadí a pozornost se soustřeďuje na demonizaci jiného. Jasná identifikace vnějšího nepřítele odstraňuje i vnitřní rozpory ve skupině: „*Já proti svému bratru, můj bratr a já proti našim bratrancům a mí bratraci, můj bratr a já proti komukoliv jinému.*“ (tamtéž, s. 134).

2.4 My a Oni, vnější stigmatizace nebo identita?

Vztah kolektivů získává na významu ve chvíli, kdy se dvě skupiny vymezují proti sobě. Na jedné straně stojí *My* a na druhé *Oni*. Princip vymezení stigmatizovaného *My* a *Oni* provází lidstvo od pravěku. Docházelo mezi nimi ke vzájemným bojům, míšení, uzavírání bratrství, stěhování, rozpadání a stmelování.

Vztah *My* a *Oni* zná lidstvo věky a i v současnosti se jedná o problematiku velice aktuální (válka v Jugoslávii, konflikty v Africe, krize na Ukrajině, atd.). Nabízí se otázka, proč některé vazby *My* a *Oni* jsou tak pevné a jasně dané a jiné naopak téměř vůbec jednotlivci nepocítují. Příslušnost k některému kolektivu je natolik silná, že nutí jedince za jeho zájmy prolévat krev a jiná příslušnost nestojí ani za mávnutí ruky.

Příčin vzniku silného *My* je několik. Patří mezi ně společné zkušenosti, jazyk, náboženství, společná anatomie, spjatost s danou lokalitou, společný cíl namířený do budoucnosti a zejména vytvoření společného nepřítele. Po splnění cílů se sounáležitost kolektivu oslabuje. *My* je závislé na jasném definování nepřítele, na jeho stigmatizaci. Pokud dochází k oslabení stigmatizace *Oni*, oslabuje se i sounáležitost *My*.

Hranice mezi My a Oni jsou různě rozrušovány a naopak posilovány. Oni se mohou profilovat i uprostřed homogenní skupiny. Jako příklad slouží některé africké společnosti, v nichž tím, kdo přichází z vnějšku, jsou ženy. Dokládá to množství obvinění z čarodějnictví směřovaných vůči ženám (tamtéž, s. 147).

Pro silné My je existence Oni zásadní. Čím nebezpečnější a hrozivější je představováno Oni, tím semknutěji působí My. Kdo je My a kdo Oni vždy definují ti druzí. Toto tvrzení platí v případě stigmatizace. Naopak v rámci kolektivní identity jsme to právě My, kdo definují, s čím se skupina identifikuje. Smysl plně dokreslují slova Frantze Fanona: „*At' už negr přijede kamkoli, bude s ním nakládáno jako s negrem. Není to identita, kterou si vybral někde na otevřeném trhu. Je to stigma.*“ (tamtéž, s. 149). Bude to první věc, které si všimne každý bílý Evropan. Proces identifikace My a Oni funguje jako vzájemné působení. Skrze nalezení společného nepřítele posiluje skupina a její mocenské složky svou moc. Tímto způsobem si vytvořil své nepřátele např. Adolf Hitler v Židech a Slovanech.

Martinický myslitel Frantz Fanon odsuzuje pojmání univerzálního černošského stigmatu. Pokud bude každý černoch nazýván *negrem*, zcela se tím popírá rozdílnost lidí, kteří jsou např. z USA, Martiniku nebo Rwandy. Pro většinovou bílou společnost se vždy jedná o *negra*. To, kdo je *negr*, neurčuje on sám, ale rozhodujeme o tom jeho okolí. Pokud chce *negr* zpřetrhat zažitě stereotypy, musí se definovat jako něco odlišného (tamtéž, s. 171).

Ovládaný jedinec (kolektiv) má dvě možnosti, jak se vyrovnat se svou odlišností. Může imitovat dominantní sílu, snažit se chovat jako její příslušníci a pokusit se s ní splynout. Zajímavým příběhem je například film *Kokosy na sněhu*. Exotický bob jamajských sprinterů se snažil identifikovat s rituály švýcarských bobistů, což vedlo zcela k popření vlastní výjimečnosti. Naopak návrat ke své specifčnosti pro ně znamenal nejen vnitřní úspěch, ale i respekt soupeřů a publika. Druhým způsobem vyrovnání se s vlastní jinakostí je získání respektu k sobě samému a své výjimečnosti a respektu ostatních právě díky své odlišnosti. Je nutné si uvědomit, že odlišnost není projevem slabosti. Odlišnost v sobě přináší obohacení.

Petr Kylvoušek v úvodu knihy věnované specifiku kanadské literatury uvádí, že My-Oni-Já jsou záchytnými body kolektivní i individuální identity. Do tohoto vztahu zásadním způsobem promluvily a dodnes promlouvají modernizační procesy a utváření národních států započaté v 19. století. Definování kolektivní identity postavily tyto

procesy proti jinakosti jiných. Součástí tohoto definování se stalo i vepsání problematiky do literárních děl a kulturních artefaktů. Ukázka kanadské společnosti, jež je tvořena národní identitou anglickou a francouzskou, nabízí zamyšlení se nad významem heterogenní společnosti. Homogenní kulturní prostor je ochuzen o jinakost a odlišnost, která může nabízet nové pohledy a důvody k zamyšlení (Kyloušek, 2009, s. 9-10).

Mezi identitou jedince nebo skupiny a stigmatem je zásadní rozdíl. Stigma přisuzuje vnější činitel a ti, jichž se týká, ho jen těžko mohou ovlivnit. Stigma je předsudkem vůči určitým osobám, jimž jsou v závislosti na stigmatizaci připisovány negativní vlastnosti. Vztah Čechů a Němců v uvedených literárních dílech je plný různých stigmatizací. V některých případech se stigmatizace a identita jen velmi těžce rozlišuje.

2.5 Jazyk

Na utváření vlastní identity má velký podíl jazyk. Skrze jazyk se vytváří pravda (tedy i vůle po pravdě). Jak uvádí R. Rorty, každý popis světa zůstává právě a jen pouze popisem světa, ale neukazuje, jaký je svět o sobě (Rorty, 1996, s. 4). Jazyk je lidský konstrukt. Naopak svět existuje bez přičinění člověka.

Stále novější slovníky nahrazují staré. Lidé ve 20. a 21. století vystřídají několik takových slovníků. Jednotlivé slovníky spolu vedou boje a jsou nahrazovány dalšími. Například totalitní slovník období komunismu byl nahrazen po roce 1989 jiným slovníkem.

V určitých případech teprve rozvinutí jazyka dokáže odhalit účel nového slovníku. Například Mendel přistoupil k dědičnosti zcela novým způsobem a oddělil ji od pohlaví. „*Mendel mluvil pravdu, jenže se nenacházel v pravdě biologického diskurzu své doby: podle takových pravidel, jaká on stanovil, se vůbec neformulovaly předměty a koncepce biologického bádání.*“ (Foucault, 1994, s. 19). Teprve až s příchodem nového slovníku, mohl být Mendel uveden do pravdy. Společnost, instituce a všichni dohlížitelé nad biologickým diskurzem nebyli připraveni vpustit do pravdy Mendela.

Rorty přejímá Davidsonův termín prozatímní teorie a uvádí příklad s parašutistou, jenž přistane k příslušníkovi exotické kultury. Oba zúčastnění budou

ve svých hlavách vytvářet prozatímní teorie chování toho druhého. Tyto předpoklady, co udělá nebo řekne ten druhý, se budou k sobě přibližovat (dojde k dosažení společné komunikace) nebo se naopak nikdy nepřiblíží a ke vzájemné komunikaci nedojde (Rorty, 1996, s. 14-15).

„Tvrzení, že dvě komunity mají obtíže spolu vyjít, protože slova, která používají, je tak těžké navzájem překládat, totiž znamená, že pro členy jedné komunity může být obtížné předvídat jazykové či jiné chování členů druhé komunity.“ (tamtéž, s. 16).

Tato kapitola je zcela záměrně zakončena krátkým nahlédnutím do pochopení toho, co je jazyk, protože jazyk je vnímán jako velice důležitý činitel formování kolektivní (v tomto případě české národní) identity. Jazyk výrazným způsobem odlišuje českou a německou národnost a dokresluje tuto skutečnost i pohledy na termíny vztahující se k odsunu.

2.6 Odsun a diskurz

Skrze jazyk se utvářejí pravdy. Jazyk a pravdy nejsou produktem světa, vytvořil je člověk. Součástí těchto pravd jsou různé diskurzivní slovníky, které vznikaly jako obhajoba vykonstruovaných pravd. Socialistický slovník potřeboval radikální proměnu těchto pravd, tedy i slovníků. Proměny pravd zachycují například názvy jednotlivých děl, jež se zabývají odsunem českých Němců. Součástí proměn slovníků jsou i výrazy užívané pro odsun Němců, ať už v časové proměně nebo v té prostorové.

Z tohoto aspektu lze vysledovat i zásadní rozdíly mezi *Nástupem* (1951) Václava Řezáče a *Boží duhou* (1969) Jaroslava Durycha. Slovníky plné pravd o potřebě odsunu vytvářely dobový diskurz, jenž halil odsun do spořádaného procesu bez excesů, jenž byl nutný, protože Němci nebyli schopni budovat mladou socialistickou republiku, nezapadali do konceptu této kolektivní identity. V těchto slovnících se vytrácí násilí a nesmyslnost odsunu a proto i slovo vyhnání nemůže vyjadřovat podstatu výkladu událostí. *Boží duha* tyto pravdy popírala a přinášela pravdy, na něž slovník té doby nebyl připravený. I proto nemohla vyjít a i později je spíše upozaděna. V současném svobodném slovníku má své místo, ale i pouhá dvě vydání ukazují, jak málo jsou čtenáři přístupní měnit nynější slovník plný dřívějších pravd.

2.7 Pojmy vysídlení, vyhnání, odsunutí

Z různých směrů zaznívají různá pojmenování pro akt nedobrovolného odchodu českých Němců z Československa po válce. Ve *Vyhnání Gerty Schnirch* (2009) Kateřiny Tučkové zaznívá označení hned dvakrát a v obou případech velmi naléhavě. O vyhnání hovoří již název knihy. Prezident Beneš používá ve svém proslovu k Brňanům ještě ostřejší slovo: „*Můj program je, já to netajím, že otázku německou musíme v republice vylikvidovat.*“ (Tučková, 2010, s. 80). S tím příliš nekorespondují výrazy odsun a vysídlení, s nimiž se nejčastěji operuje v české společnosti ve druhé polovině 20. století. Vysídlení i odsun vyznívá, jako kdyby šlo o jakési nepřizpůsobivé občany, s nimiž není další soužití možné. Za své odsunutí nesou plnou zodpovědnost pouze sami vysídlení.

Naopak z německé strany zaznívá termín vyhnání. Vyhnat je možné psa, který nemá v příbytku co pohledávat. Jeho místo je na dvoře u boudy. Pod pojmem vyhnání si lze také představit nezbedné mladíky trvale trápicí vlastní rodiče. Vyhnání tedy s sebou nese určité provinění se proti nějaké zvyklosti. Jestli se dá hovořit o nějakých zvyklostech či o řádu v průběhu války, zůstává otázkou. Divoký odsun byl zcela jistě vyhnáním. Princip viny neurčovala žádná vyšší instance, ale pouze národnostní vášně rozdmýchané válečným běsněním. O život přišlo mnoho nevinných lidí.

Ještě se užívá latinský termín transfer, jenž se objevuje i v názvu sborníku vydaného pod editorskou dvojicí Zand a Holý. Transfer znamená také například převod peněžních částek nebo přestup sportovce z jednoho klubu do jiného. V užitém významu vyjadřuje pojem: „*Přesun obyvatelstva z jedné země do druhé, přesídlení.*“ (Kraus, 2009, s. 814). Transfer je běžné slovo bez emočního náboje. Přesto může čtenáři výše uvedených románů znít poněkud chladně. Přesun a přesídlení zní jako dobrovolný akt.

Později došlo ke kontrolovanému odsunu Němců z Československa. V tomto případě již k žádným excesům nedocházelo, nicméně určit tím legitimitu takového aktu nelze. Ze Šmídova *Cejchu* (1992) snad nejsilněji zní spjatost člověka s rodnou krajinou. Kdo má právo určovat, kteří z lidí jsou právoplatnými občany a kteří jsou pouze kolonizátoři? Současní obyvatelé Sudet přišli do pohraničí před necelými 80 lety a dokázali zničit mnohé z toho, co vybudovali předci českých Němců za staletí. Zasluhovali by za to také odsunout? Nazývá je dnes někdo kolonizátory?

Výše uvedené termíny se vykytují i v dalších dílech. V *Nástupu* se objevují pojmenování korespondující s tím, jak dané postavy na odsun nahlíží (odsun,

vystěhovat, vyhnat, hnát sviňským krokem). Někteří v zajetí emocí. V *Boží duze* se vyskytují výrazy vyhnat a opustit. Poutník hovoří o tom, že lidé své domovy opustili. Naopak dívka při setkání se několikrát muže ptá, zda ji opravdu nevyžene (Durych, 1969, s. 37). Užití obou výrazů poukazuje na fakt, že oběti i viníci jsou všichni. V *Adelheid* (1967) Vladimíra Körnera a v *Pražském tanci smrti* (1958) Olgy Barényi se o odsunu přímo neuvažuje. Ve *Ztracených dětech* (1997) Daniely Hodrové se objevuje výraz opustit, jenž je ovšem doprovázen hrůzným zážitkem způsobu opouštění svých domovů (Hodrová, 1997, s. 151). Podobně se žádného slova neužívá ani v *Cejchu*. Z řeči správce Holbičky vyplývá, jaký postoj k odsunu zaujímá, s jakým despektem pohlíží na odsouvané. Naopak oni odsouvaní vnímají akt odsunu jako tragédii a doufají, že v jejich chalupách budou žít slušní lidé. V souvislosti s odsunem přistupuje vypravěč k úvaze o oprávněnosti někoho vystěhovat a užívá slovo utéct (Šmíd, 1992, s. 134-135).

Ať používají autoři termín odsun nebo vyhnání, je třeba mít na paměti, že zpracovávají tutéž událost, která stále zůstává plná emocí. Díla, počínaje *Nástupem*, přes *Boží duhu* a *Adelheid* až k *Cejchu*, *Vyhnání Gerty Schnirch* a *Pražskému tanci smrti* čtenářům nabízejí důvody k zamyšlení nad otázkami viny, trestu a odpuštění. Je jen na čtenáři samotném, zda bude respektovat dobový diskurz vzniku díla či nikoliv.

3. Mýtoto tvorný konstrukt češství

Pro pochopení vztahu české společnosti, tedy i české literatury, k českým Němcům je nutné podívat se do historie, jak se tyto dvě skupiny ostře polarizovaly. Identifikace s vlastním národem a silící nacionalismus má kořeny v národním obrození. V průběhu 19. století vzniká řada mýtů. Tyto mýty původně měly posílit touhu po národním sebeurčení. Bohužel i s přispěním nadšenců a literátů se národní mýty a obraz dějin modifikoval do podob, jež jsou velmi vzdáleny původním záměrům tvůrců.

Koncepci dějin stvořil František Palacký a navázal na něj T. G. Masaryk. Jejich koncepce není vědecky vzato přísně historická, ale je základním kamenem národní politiky. Palacký vycházel z myšlenek německého filozofa J. G. Herdera. Herder se zabýval významem národních jazyků. V jeho zásadní práci *Pojednání o původu řeči* (1772) zdůrazňuje tři základní určující prvky, jimiž se utváří národní identita: jazyk, kultura a dějiny. Jeho myšlenky se později chopili čeští i němečtí obrozenci a ve 20. století i němečtí nacionalisté. Herder doufal, že jednotlivé národy se budou od sebe navzájem učit a budou směřovat ke spolupráci. Jak krutě zneužity byly jeho myšlenky, dokládají dvě války 20. století.

Hloubku zakořenění mýtů o české historii jako neustálém souboji Čechů s Němci dokreslují různé dějinné události, jež jsou vnímány jako odplata za dávná příkoří. Sílu uvedených mýtů nacházíme i v prózách zabývajících se odsunem Němců po válce. V *Nástupu*, *Adelheid*, *Cejchu*, *Pražském tanci smrti* i ve *Vyhnání Gerty Schnirch* zaznívají nejen slova po odplatě za válečné běsnění a silící útlak v průběhu 30. let 20. století, ale objevují se i dávná příkoří vnímaná jako tragický neúspěch Čechů. Odsunem jsou odčiněna.

3.1 Nadčasové osobnosti

Dříve než dostane prostor konstrukt vzniklý v 19. století, jenž myšlení Čechů o jejich vlastní identitě formuje dodnes, je třeba zmínit několik osobností, které nevnímaly vztah Čechů a Němců v národnostní rovině, ale dokázaly ocenit individuality a jedinečnost obou národů. Později na jejich úvahy navází ve svých knihách věnujících

se odsunu českých Němců po válce Jaroslav Durych (svým pojetím lidství jako obecného principu) a Zdeněk Šmíd (svým vysloveným přáním, že budoucnost patří míšencům). Mezi takové postavy lze zařadit například Bernarda Bolzana, Huberta Gordona Schauera a Emanuela Rádlu.

Bernard Bolzano (1781-1848) patřil rozpětím svého vědění k velkým učencům své doby. Věnoval se matematice, filozofii, logice a určitý čas vykonával kněžské povolání. Vyjadřoval se i ke vznikajícímu národnostnímu sebeuvědomění a dokázal velmi trefně pojmenovat třecí plochy mezi Čechy a českými Němci. Podoba romantického nacionalismu a plané vlastenecké horování jsou mu cizí.

„Podle Bolzana blouzníme, když nezkoumáme věci takové, jaké jsou o sobě, nýbrž tvoříme si o nich obrazy, které jsou nám příjemné, mají však tu chybu, že nás podněcují k citům a činům, jež neodpovídají skutečnému stavu věcí.“ (Skolková, sweb.cz). Bolzanovi se podařilo popsat mýtotvorný proces.

V roce 1816 se Bolzano vyjadřuje k poměru obou národností. Není zastáncem jednotného státního jazyka a nevyjadřuje se pochybovačně o vyspělosti češtiny. Pouze zdůrazňuje, že existují rozdíly ve způsobu myšlení a stupni vzdělanosti. Dále zmiňuje nerovnost obou národů. Jeden je utiskován a druhý má jistá privilegia.

Zajímavé je také Bolzanovo pojetí vlasti. On sám v sobě měl italskou, rakouskou a českou krev. Za svou vlast považoval Čechy a podle jeho názoru by každý měl vnímat vlast jako místo, od něhož přijal člověk nejvíce dobrodiní a může mu prokázat nejvíce služeb. Spojil s vlastní i úvahu o možnosti soužití dvou národů na území jednoho státu v případě, že není možné je rozdělit. Takovým národům doporučuje strhnout hradby, odstranit rozdíly a vzájemně se obejmout.

Hubert Gordon Schauer (1862-1892) se dožil pouze třiceti let, přesto za sebou zanechal zajímavé myšlenky. Věnoval se literární kritice, publicistice a literatuře. Své názory na vztah Němců a Čechů sepsal v článku *Naše dvě otázky* (1886) a vzbudil ostré reakce. Pocházel ze smíšeného manželství. Zamýšlel se nad tím, zda energie, jež vynaložily generace obrozeneckých nadšenců k oživení českého jazyka, nebylo lepší investovat do hospodářského rozvoje, samozřejmě za cenu přimknutí k němčině.

Schauer také nesdílel nadšení některých českých zastánců slovanské jednoty pod křídly bratrského Ruska. Dokázal podobně jako Havlíček odhalit pravou povahu ruských imperiálních snah. V rozhodování mezi rusifikací a germanizací dával přednost germanizaci (Měšťan, 2002, s. 87-88).

Do kritiky se pouštěl i v oblasti literatury. Jeho měřítkům náročnosti české literatury odpovídaly některé verše Hálkovy, Neruda a Němcová. Až neuvěřitelně působí jeho kritika zidealizovaného pojmání podoby husitství. Tato idealizace nabrala obrátek v průběhu Československa a umocněna byla ještě více díky glorifikaci Jiráska Zdeňkem Nejedlým.

Emanuel Rádl (1873-1942) se věnoval původně biologii a později se zabýval i filozofií. Byl středoškolským profesorem v Plzni, Pardubicích a Praze. Později se stal docentem a profesorem přírodní filozofie. Podnikl cestu kolem světa, v jejímž rámci poznával východní náboženství a filozofii. Rádl napsal knihu *Válka Čechů s Němci* (1928), v níž se zabývá vztahem Čechů a Němců na území Československa. Snaží se bourat určité mýty, které přežívají do současnosti, ale s tímto názorem se ocitá v menšině a s cejchem škůdce národa.

Rádl patřil k obdivovatelům T. G. Masaryka a věnoval mu několik svých knih (*Masaryk a Nietzsche, T. G. Masaryk, první prezident*). Velmi kriticky vystupoval proti pozitivismu a zjednodušenému nacionalismu. Vyjadřoval se také k náboženským otázkám a zapojil se do diskuzí o smyslu českých dějin. Ve svých úvahách dokázal předpovědět mnohé události, jež se staly v průběhu 30. let a později i v druhé polovině století (vzrůstající nacionalismus v Německu, odcizení Čechů a Němců v ČSR a následný odsun německého obyvatelstva). Některé jeho úvahy a názory budou uvedeny v následující podkapitole.

3.2 Formující faktory

Faktorů utvářejících národní identitu je několik a mezi ty nejzásadnější patří jazyk, obraz dějin, původ, společenství kultury, vytváření a odkazování k mýtům a státní příslušnost. Pro českou národní identitu jsou zásadní zejména jazyk, obraz dějin a vytváření mýtů. K utváření mýtů napomáhají také literární díla.

Nové evropské národy se dožadovaly svého práva na sebeurčení právě na základě myšlenky společenství jazyka. Také vznik Československa vycházel z tohoto práva a aby mohl být obhajitelný, bylo do tohoto konceptu zahrnuto také Slovensko jako menší bratr. Nový stát mohl obstát na základě převahy Čechů a Slováků vůči Němcům a Maďarům. Jazyk nebyl pouze vnějším znakem k určení příslušnosti ke konkrétní národnosti. Sloužil i jako vymezení nositelů vůči skupinám stejného typu.

Tyto nositele v sobě integroval a jako skupiny formoval a vychovával. (ed. Lozoviuk, 2012, s. 143).

Význam národního jazyka se ukazuje jako mocný nástroj v rukou nacionalismu až v průběhu 19. století. Ve středověku vnímali lidé rozdíl mezi češtinou a němčinou podobně jako např. rozdíl mezi bavorskou němčinou a saskou. Dialektové rozdíly byly tak silné, že pro nezainteresované zněly jako odlišné.

Ve středověku lidé vnímali zcela jiný rozdíl, než byl souboj češtiny a němčiny. Běžnou hovorovou řeč brali jako od přírody danou skutečnost. Řeč pro ně nepředstavovala jakési kulturní dědictví a lidský produkt. Rozlišovali běžnou řeč danou od přírody a jazyk učenců a vzdělaných vrstev, ten představovala latina. Jazyk nebyl až do 19. století předmětem národnostních a politických sporů. „*Ve středověku usuzovali lidé na základě bible, že různost jazyků je výsledkem hříšnosti člověka a božím trestem za stavbu babylonské věže.*“ (tamtéž, s. 122).

Podobně ještě Josef Dobrovský píše své knihy v němčině. Činí tak z důvodu toho, že čeština nebyla na tak vysoké úrovni a postrádala mnoho odborných názvů. Dobrovský určitě nevnímал své psaní v němčině z pohledu, že by byl menší vlastenec než další generace. Jen v jeho době ještě nebyla polarizace němčiny a češtiny tak nacionálně vyhrocena. Teprve později začalo platit pravidlo, že správný vlastenec musí psát česky. Na kvalitě díla záleželo méně.

Národotvornou funkci jazyk získává právě až v 19. století. Není divu, že se během tohoto století začíná vyvíjet vedle filozofie i filologie. Mezi jazykem a národem začal fungovat vzájemný vztah. Jazyk formoval národ a národ formoval jazyk. „*Skupina, která se při svém konstituování orientovala na jazyk, v něm odmítá vidět pouze komunikační prostředek. Stává se pro ni symbolem společenství, erbem, privilegiem.*“ (tamtéž, s. 145).

Rádl neposuzuje němčinu pouze z pohledu nacionálního ve vztahu k češtině. Je si vědom toho, že němčina je jazykem mezinárodním, podobně jako francouzština a angličtina. Po vzniku Československa bylo vše německé a související s habsburskou monarchií měněno a ničeno. Byly počesťovány obce v pohraničí, názvy ulic a z názvů zmizely i osobnosti nadnárodní velikosti.

Vůle po porozumění chyběla na obou stranách. Němci v pohraničí a na úřadech neměli zájem učit se česky a snažit se pochopit myšlení Čechů a Češi vnímali Němce jako privilegovaný národ z dob monarchie. Začali brát němčinu jako méněcennou.

Vzdalování obou národů dokresluje i vzájemný boj v 80. letech 19. století o žáky druhé národnosti. Světlou výjimku představují němečtí obchodníci, kteří pokud chtěli obstat, museli se naučit jazyk svých odběratelů a partnerů.

Obraz dějin a vytváření mýtů je nepochybně dílem národního obrození dokresleného konceptem ČSR a částečně zneužitého komunismem. Příchod Konstantina a Metoděje, mýty o sv. Václavovi, husitské hnutí nebo bitva na Bílé hoře jsou vnímány jako souboj Čechů proti Němcům. V tomto kontextu není divu, když se po roce 1918 objeví v některých vsích např. v Malontech, nápis na pomníku připomínajícím vznik ČSR: *Bílá hora odčiněna*. Mýty získávají všeobecnou platnost a zrcadlí se v literárních dílech a jiných artefaktech (např. vliv Rukopisů na malířství).

K pohledu na příchod věrozvěstů se vyjadřuje Emanuele Rádl. Pohled tradičních historiků od 19. století pojímá příchod soluňských bratří jako souboj mezi Slovany a Germány. Toto pojetí Rádl kritizuje jako zkreslené. Dnešní pojetí národa se nedá srovnávat s pojetím národa v té době. Spíše lze hovořit o kmenech, které obývaly určitou lokalitu. Oba bratři byli Řekové a jejich pozvání musel schválit germánský papež. Při jejich cestě do Říma r. 868 byla uznána staroslověnština papežem Hadriánem II. jako oficiální bohoslužebný jazyk. Spor latinské (západní) a pravoslavné (východní) liturgie vnímá Rádl jako mocenský souboj Byzance a Říma o sféru politického a náboženského vlivu. Do národnostní roviny přesunul tento spor teprve Palacký.

Důležitým mýtem je postava sv. Václava. Jeho význam podtrhuje i umístění sochy patrona na Václavském náměstí. Tato socha byla svědkem důležitých událostí 20. století (okupace německá a ruská, převzetí moci komunisty a pád komunismu). Ačkoliv některé věrohodné informace o životě Václava chybí, je vnímán jako vzdělaný, spravedlivý a zbožný panovník. Jeho údajně ctnostný život a zabití bratrem z něj dělají ideál mučedníka, k němuž se odkazoval národ v dobách nejtěžších. Ačkoliv je sv. Václav vnímán jako světec a vzdělaný muž, je zobrazován v pozici vůdce a válečníka (zmíněná socha, kult o Blanických rytířích). V 19. století se stává svatý Václav důležitým symbolem ve snahách po obnovení českého království.

Podobným symbolem se stal Jan Hus a husitské hnutí. Významný je pohled na Dekret kutnohorský (1409), jímž se zásadním způsobem změnilo volební právo na Karlově univerzitě. Původně měl každý národ v univerzitní radě (Češi, Poláci, Bavoři a Sasové) jeden hlas. Zmíněný dokument poměr změnil a Češi získali tři hlasy. Následkem tohoto rozhodnutí odešlo velké množství studentů i učitelů na jiné

univerzity. Proslulost univerzity poklesla a stala se z ní provinční škola. (Holý, 2001, s. 40-41).

Tato událost je v obecném povědomí vnímána jako obrana českého národa proti Němcům a cizincům a jako vítězství Jana Husa. Zajímavostí zůstává fakt, že zcela vymizela rovina teologické rozepře, o níž šlo zejména (spor nominalismu a realismu a spisy Viklefovy). Pojetí čtyř národů na univerzitě totiž zdaleka neodpovídalo národnostnímu pojetí 19. století. Český univerzitní národ zahrnoval obyvatele Čech, Moravy (česky i německy hovořící), Jihoslovany a obyvatele Uher. Bavorský národ sjednocoval Rakušany, Šváby a obyvatele Porýní a Frank. Do polského národa patřili Slezané, Poláci a Rusové. Saský národ zahrnoval obyvatele Míšeňska, Durynska, Saska, Dánska a Švédska. Díky církevnímu sporu přišla Praha o postavení města evropského formátu. Vždyť v Praze se setkávali velcí učenci tehdejší Evropy, což mělo velký kulturní význam.

Z uvedeného výčtu je patrné, že v žádném případě nemohlo jít o národnostní při Čechů s Němci. Až přehnaná idealizace husitství v 19. století přejímaná od Palackého a ztvárněná Aloisem Jiráskem dala tomuto sporu zcela odlišnou povahu. V případě husitských válek nešlo o boj Čechů s Němci a ještě do poloviny 19. století tak husitství pojmáno nebylo. Jan Žižka byl oceňován jako dobrý vojevůdce a český lid byl při válkách monarchie oslovován jako Žižkův národ. Jana Husa vnímali Němci jako předchůdce Martina Luthera a chovali k němu úctu. V husitských válkách se jednalo o spor katolictví a protestantismu. Husité bojovali za reformu církve. Nelze jednoduše říct, že Češi bojovali proti Němcům, že všichni Češi byli zastánci husitství a všichni Němci naopak ne. Patrný byl úpadek zpustošené země a mezinárodní izolace, což čeští Němci samozřejmě kritizovali.

Nový rozměr pojetí husitství dala komunistická propaganda, jež na základě děl Aloise Jiráska pojala husitské hnutí jako soubor sociálně vykořisťovaných vrstev (prostého lidu) s mocí, monarchií a katolicismem. Kulturní význam historických osobností a událostí nevyplývá z toho, co vykonaly, co se přihodilo, ale teprve tím, čím se staly (tamtéž, s. 41).

Husitství, podobně jako Bílá hora, se stalo symbolem, jenž ve vnímání obrazu českých dějin má zásadní nacionální náboj. Právě tyto symboly byly používány a mnohdy účelově využívány při důležitých dějinných událostech. Velmi silně rezonovala vlna protikatolická a protiněmecká spojená s dlouhou nadvládou Habsburků.

Čeští Němci od poloviny 19. století přestávají být vnímáni jako podobně utlačovaný národ v českých zemích jako Češi.

Touze národnostního uvědomění padl např. Mariánský sloup na Staroměstském náměstí. Mylně byl chápán jako symbol nadvlády Habsburků. Původně byl vystaven jako projev díky Panně Marii, že uchránila město při obléhání Prahy Švédy v roce 1648. Rozvášněný dav ho v listopadu 1918 strhl jako dědictví po staré monarchii.

S podobným nepochopením se setkal i kult Jana Nepomuckého, jenž začal být v průběhu 19. století vnímán jako protiváha k postavě Jana Husa. Spor se dostal do roviny náboženské (katolictví protestantství) a později i národnostní. Vlastenci považovali kult Jana Nepomuckého jako oslabení významu Jana Husa v rámci rekatolizace. Po vzniku Československa došlo ke stržení mnoha soch Jana Nepomuckého, protože byl spojován jako symbol s katolictvím a habsburským mocnářstvím (Holý, 2001, s. 118-119).

Bitva na Bílé hoře a následné období je vnímáno jako jedno z nejtragičtějších období českých dějin. Osud celých generací se vkládá do krátké bitvy, aniž by se zkoumaly příčiny této události a celkový smysl. Opět nešlo o boj mezi Čechy a Němci. Obě skupiny se nacházely v armádách stavů i jejich protivníků. Mezi popravenými na Staroměstském náměstí se opět nacházejí Češi i Němci. Původně byl předmět sporu v rovině náboženské. Na jedné straně stálo katolictví, autorita, centralizace moci a na druhé reformace, svoboda a autonomie. Zjednodušovat zápas šlechtických stavů s panovníkem na národnostní úroveň je zkreslující. Následkem prohrané bitvy došlo k masovému odchodu inteligence z řad Čechů a Němců. Do země přišlo cizí obyvatelstvo, pro něž bylo snazší a rozumnější naučit se němčinu. Tím dochází k odlivu češtiny z měst a úřadů.

Národnostní situace se proměňuje v 19. století, když začínají mít vliv myšlenky německého filozofa J. G. Herdera o smyslu národů a národních jazyků. Síla jazyka a důraz na etnické kategorie byl povýšen nad státní příslušnost. Volání krve nastalo u Čechů i u Němců.

Důležitým mezníkem ve vztazích Čechů a Němců v jednom státě je revoluční rok 1848. Do té doby byl kladen důraz na tzv. *bohemismus*, což znamenalo české zemské vlastenectví bez rozdílu národnosti (Bělina, 1992, s. 79). V průběhu prvních měsíců ještě nic nenasvědčovalo zásadnímu odcizení obou národů. Na schůzi ve Svatováclavských lázních zazněla slova po jednotném spojení vůči absolutismu.

Němečtí a čeští spisovatelé se dohodli na uzavření bratrství a snaze podporovat v nižších vrstvách ideály svornosti a lásky (Čornej, 1999, s. 201).

Tyto snahy bohužel neodpovídaly reálnému stavu věcí, kdy touha po vlastní identifikaci byla již v plném proudu. Čeští vlastenci volali po vytvoření konstituční monarchie a němečtí obyvatelé podporovali sjednocování Německa. Nejdéle vydržely korektní vztahy na úrovni socialistického dělnického hnutí a izolovanost mírnila i mnohá smíšená manželství, jež byla běžná.

Identifikaci s národem dokreslují vznikající instituce v průběhu 19. století. Nelze zcela říct, že by všechny vznikaly účelově z důvodu vymezení vůči německví. Již jen přídomek národní vzbuzuje jakousi hrdost a dmutí hrudí. Přitom Národní divadlo a Národní muzeum by bez přispění českých Němců a Habsburků vznikalo podstatně hůře.

Při vzniku učených společností v závěru 18. a v průběhu první poloviny 19. století nehrála roli národnost. Důležité bylo nadšení pro dobrou věc a osvícená mysl. Proto také není divu, že Soukromá společnost v Čechách pro povznesení matematiky, vlasteneckého dějepisu a přírodovědy vzniká pod záštitou Ignáce Antonína Borna (původně sedmihradského Němce) a Františka Josefa hraběte Kinského.

Zásadní vliv na založení Národního muzea měl Kašpar Maria hrabě ze Šternberka, jenž se vlivem napoleonských válek vrátil zpět do Čech z Řezna a věnoval své sbírky a knihovny nové vzniklému Vlastenskému muzeu, jež založil v roce 1818. Nebylo lehké prosadit svou myšlenku, protože podobných institucí vznikalo více (tamtéž, s. 188-189).

Proměnu nálad ve společnosti dokreslují ataky Jungmanna a jeho kolegů na adresu Josefa Dobrovského, jenž také stál u zrodu muzea. Posměšně ho oslovují jako německého slavistu. Pohled na Vlastenské muzeum částečně charakterizuje výrok F. L. Čelakovského: „...*hrom to zboř, Němci nad tím vládnu.*“ (tamtéž, s. 189). V roce 1891 došlo k otevření reprezentativní budovy na Václavském náměstí. Národní muzeum mělo sloužit blahu a vzdělání všech obyvatel českých zemí, přesto i ono bylo zasaženo nacionálním cítěním.

Podobně jako sochu svatého Václava zasáhl mýtus osudových osmiček nejvíce právě budovu Národního muzea. Po vzniku Československa došlo k přejmenování muzea z Muzea Království českého na Národní muzeum. Bylo tím zdůrazněno, že jde

o národ Čechoslováků. Za okupace došlo k přejmenování na Zemské muzeum. Smutným pozorovatelem událostí se stalo v letech 1948, 1968 a 1978 (tamtéž, s. 191).

Mýtus o Národním divadle, stavbě vybudované národem, zná každý. O národní povaze svědčí i nápis na oponě: *Národ sobě*. Mnohem méně je známo, že na stavbu přispěli také císařská rodina, František Josef I. byl osobně přítomen zahájení výstavby a přispěl značným obnosem (18 tisíc zlatých), dále např. šlechtické rody Nosticů, Chotků, Lobkoviců aj.

Sílící nacionalismus zasáhl i Karlovu univerzitu. Spory byly natolik velké, že muselo dojít k rozdělení na dvě části v roce 1882. Rozvoj všech stupňů školství znamenal větší hospodářský vzestup Čechů. Životní úroveň obou národností se postupně vyrovnávala. Jazyk byl povýšen na hodnotící měřítko. Kdo hovořil jinak, obdržel nálepku. Kdo smýšlel jinak (byl kosmopolitou nebo ho nechávala národnostní otázka chladným a kladl spíše důraz na individuální schopnosti jedince), byl označován jako zrádce národní záležitosti.

Pokud chtěl český národ definovat svou identitu, musel se vymezit proti určité jinakosti. Nezbyvalo, než se vymezit proti německému národu a představit národní identitu a češství jako odvěký souboj s Němci., jak to učinil právě Palacký. Na druhou stranu svůj vliv měla i sjednocující snaha německého obyvatelstva a touha po sebeurčení všech německých národů. Tragičnost této touhy se v plné síle ukázala v činech Adolfa Hitlera. Neutuchající sílu nacionálního určení dokazují např. válka v Jugoslávii nebo mocenské tendence Ruska.

3.3 Současnost

Naši národní identitu značně pochroumaly oficiality spojené s oslavou svátků během let totality. Není tedy divu, že v současnosti se nejvíce češství projevuje při úspěších českých sportovců, zejména hokejistů (Nagano 1998). Naopak většina státních svátků bývá vnímána jako čas volna a ne důvod k oslavě, zamyšlení nad svou historií a tradicemi.

Z vývoje českého státu lze vypožorovat, jaký vztah měli Češi ke státnímu zřízení. Národní myšlenka stála výš v období Habsburků, po roce 1945 a po roce 1989 opět. Jednalo se o vymezování vůči Němcům a Habsburkům, opět Němcům a poté vůči Slovákům a Romům.

Stát, ať už monarchie, ČSR, ČSSR, ČSFR nebo ČR, představovala a představuje pro Čechy ochranu, nutnou a nepřijemnou, s níž se nedokáží vnitřně ztotožnit. A z historie do současnosti přetrvává i dualita tohoto vztahu občana a státu. Je založen na využívání všech výhod a nepřebírání zodpovědnosti za jeho chod (Bělina, 1992, s. 132).

Výklad českých dějin je pojímán jako období blahobytu a temna. Kontinuitu narušují vnější živly. Např.: období vlády Karla IV. je pojímáno jako doba velkého rozkvětu, ale mnohem méně se hovoří o tom, že na jeho sklonku se probouzí husitství. Husitství představuje boj Čechů proti Němcům, podobně jako Bílá hora a Mnichov v roce 1938. Do protiváhy k těmto událostem jsou postaveny vznik ČSR a vypořádání se s Němci po válce v roce 1945 jako odplata a odčinění dávných příkoří. Jsou zkresleně spojovány události, jež nelze spojovat. Tyto utvářené mýty se odráží v promluvách angažovaných postav v literárních dílech.

Pojetí českých dějin lze vysvětlovat jako kontinuální sled událostí, jež měly své příčiny a důsledky v dějinách celé Evropy nebo naopak jako neustále přerývaný vývoj. Druhý pohled vznikl během obrození a vypracoval ho Palacký, později na něj navázal Masaryk. Obě dvě pojetí se stala předmětem sporu o smyslu českých dějin a jsou aktuální i v současnosti.

Ladislav Holý rozlišuje ony dvě koncepce na nacionalistickou a nenacionalistickou (Holý, 2001, s. 115). V té první je národ subjektem dějin, které jsou diskontinuální, lze je odčinit. Národ trpěl za své pokrokové myšlenky a zůstal nepochopen. Češi byli údajně častými iniciátory pokrokových hnutí a myšlenek (Hus, Chelčický, Komenský, Havlíček), ale většinou nebyli pochopeni svými nepřáteli, kteří byli početnější. Národní historie se tak jeví jako série po sobě jdoucích proher. Za selhání českého národa většinou mohou ti ostatní (Němci, katolíci, Rusové, Slováci). Češi nedosahovali úspěchů ve velkých bitvách. Jejich vítězství mělo morální charakter a odčínající povahu.

Ve druhé je národ objektem evropských politických, kulturních a náboženských dějin, tyto dějiny se vyvíjí kontinuálně a jsou v celku vnímány jako národní dějiny. Národ trpěl kvůli nedoceňování světa, v němž žil. Za selhání si mohou Češi sami, protože nedokázali plně porozumět dějinným situacím, v nichž se ocitli. Vyzdvihována nejsou morální vítězství, ale vůle přežít doby útlaků (tamtéž, s. 115-117).

Ani jedno pojetí se nezakládá na velkých vítězstvích a slavných bojovnících českého národa. Český národ oceňuje spíše vzdělanost a moudrost. Legenda o Přemyslu Oráčovi či praotci Čechovi nelíčí žádné udatné bojovníky. Pomníky a úcta k velkým vojevůdcům není pro český národ typická. Nelze tvrdit, že by žádní nebyli např. Albrecht z Valdštejna, Jan Radecký, Jindřich Matyáš Thurn, Josef Jiří Švec, Zdeněk Kašpar Kaplíř a další. Kromě Jana Žižky, jehož legenda žila od Jirásky, přes ČSR až ke glorifikaci komunismem, se s větším počtem pomníků bitev a bojovníků příliš nesetkáme. Naopak jsou značně oslavováni mučedníci, o nichž již byla řeč a jejich pomníková tradice je patrná.

S ohledem na výše uvedené lze snáze pochopit i chování a vystupování české společnosti po roce 1989. Ačkoliv se hodnotí vzdělanost a humanita velice vysoko, nesmí jít proti proudu národního smýšlení, což dokazuje např. vyjádření politování nad odsunem Němců po válce, které vyjádřil Václav Havel v roce 1990. Sklidil za něj velkou vlnu kritiky. Řádění Čechů při obou odsunech Němců (divoký a řízený) nezapadá do konceptu národní povahy. Neshoduje se s poklidným pádem komunismu v roce 1989, se vznikem ČSR, ani s protesty proti okupacím nacistickým a sovětským (Holý, 2001, s. 130).

Není účelem podat rekonstrukci historických vztahů mezi Čechy a Němci. Výčet událostí je příliš úzký. Mnohem důležitější bylo poukázat na to, jak velký vliv mohou mít zkeslené interpretace české národní historie na tvorbu mýtů. Jak si každá dějinná epocha a vládnoucí garnitura bere dějiny jako vlastní interpretaci, která se hodí do její mocenské koncepce. Ačkoliv literární diskurz odsunu Němců po válce zůstává zejména záležitostí 20. století, nelze opomenout předcházející vlivy.

Fikční svět může přetvářet obraz historického reálného světa. Alois Jirásek psal svá díla v duchu povznesení národních tradic a s touhou po uvědomění národní identity. Určitě nebylo jeho ambicí, aby román *Temno* byl pojímán jako historický obraz reálné doby pobělohorské. Vytvořené mýty jsou silnější než člověk. Rukopisy ovlivnily českou kulturu zcela zásadně, ačkoliv se jednalo o falza. Podobně přerostl mýtus husitství do takových rozměrů, že byl ve druhé polovině 20. století zcela neodmyslitelně spjat s komunismem. Podrobněji se provázanosti dějin a utváření mýtů pomocí literárních textů věnuje Kamil Činátl v knize *Dějiny a vyprávění* (2011).

Mýtus odsunu vznikl již v průběhu 2. světové války a bylo třeba ho obhájit i před společností a před vlastním svědomím. Kulturní obec (až na pár výjimek)

se o to významným způsobem zasloužila. Většina kritických hlasů byla nemilosrdně pranýřována za podporování fašismu. Komunistická moc potřebovala obhajitelný výklad odsunu. Potřebovala podporu svých vizí o naplnění blahobytu v pohraničí, když opuštěnou krajinu začnou spravovat uvědomělí budovatelé. K takovému obrazu posloužila i česká poválečná literatura.

4. Postavy Němců a Čechů v literatuře o odsunu ve 2. polovině 20. století

Identita a ztvárnění postav Němců v literatuře 2. poloviny 20. století se značně proměňuje. Pro lepší představu uvádím v této kapitole stručný výčet děl, která ztvárňují odsun a s ním spjaté události. Mnohem lépe v takovém srovnání budou čitelné rysy postav ve třech zkoumaných románech a výraznější bude i poukázání na radikální diskursivní proměny v poválečných desetiletích. Ty se pokusím podrobněji charakterizovat na čtyřech dílech (*Nástup*, *Boží duha*, *Adelheid* a *Pražský tanec smrti*).

4.1 Rozdílnost pohledů

V období těsně po válce a v 50. letech vycházelo nejvíce děl s tematikou odsunu. Spisovatele měli potřebu reagovat na významné společenské, politické a kulturní změny. Jednou z prvních byla Anna Sedlmayerová, jež v románu *Dům na zeleném svahu* (1947) a později i v *Překročeném prahu* (1949) líčí vztah Čechů a Němců v severních Čechách. Ukazuje situaci bez přílišné schematizace a zmiňuje i páchané násilí na odsunutých Němcích. V jejích dílech je znát, že byly napsány před únorovým převrácením v roce 1948. Kniha Bohumila Říhy *Země dokořán* (1950) se také zaměřuje na osidlování pohraničí. Budovatelské nadšení z příchodu do opuštěné krajiny vnímají hrdinové jako úkol stát se novým hospodářem, napřímit se společensky a vybudovat si v osiřelém kraji nový domov. Ani náznakem se nepřipouští, že nový domov je budován na troskách domovů jiných, těch poznamenaných velkými dějinami (Jungmann, 1993, s. 6).

Ústřední postavení měl román *Nástup* (1951) Václava Řezáče. Vliv na tuto centrální pozici měla spisovatelova literární činnost v předchozím desetiletí, v němž se soustředil zejména na psychologickou prózu, a také výběr aktuálního tématu. Řezáčovo pojetí osidlování pohraničí se opíralo o mýtus vůdčí úlohy komunistů v poválečném dění jakožto dějinného poslání (ed. Zand, Holý, 2004, s. 98). Postavy jsou přísně rozdělovány podle národnostního a třídního klíče. Motivace jednotlivých postav pro příchod do pohraničí se různí (nabytí zisku, kolektivizace, získání původního

majetku v rodném kraji). V románu dochází k třídně-politické konfrontaci mezi dvěma řády (kapitalistický- selhal, socialistický nastupující jako nová naděje) a dále dochází ke střetu národnostnímu mezi Čechy a Němci. Pokračováním *Nástupu* byla druhá část nedokončené trilogie román *Bitva* (1954).

Na konci padesátých let se k tématu vyjadřuje Karel Ptáčník svým románem *Město na hranici* (1958). Dílo je vnímáno jako polemika s *Nástupem* Václava Řezáče. Ptáčník se snažil o narušení přísných dogmatických vidění postav jakožto nadšených budovatelů a svou knihou prolomil některá tabu.

Mnohem dále šel v šedesátých letech Vladimír Körner se svou novelou *Adelheid* (1967) a později také s novelou *Zánik samoty Berhof* (1973). V *Adelheid* je zcela narušeno černobílé vidění světa. Hlavní postava není člověk z lidu. Poručík Chotovický je intelektuál hledající smysl vlastního života. Všechna příkoří způsobená válkou bere za uzavřená, protože válka skončila. Jeho okolí na tento rozměr uvažování není připraveno. Ponížení a snaha po odplatě za způsobená příkoří jsou až příliš živě v paměti.

Ve druhé novele se Körnerovi podařilo v normalizační době pojmut problematiku česko-německých poválečných vztahů opět po svém. Lidství jednotlivých postav klade autor mnohem výše a nad národnostní identifikaci. Každá z postav je viníkem i obětí událostí.

Mimo větší pozornost se nachází posmrtně vydaná *Boží duha* (1969) Jaroslava Durycha. Byla dokončena v roce 1955, ale mohla vyjít až na konci šedesátých let, v době jistého kulturního a myšlenkového uvolnění. Durych používá zcela odlišnou symboliku než díla budovatelská. Národnostní otázka a kladný hrdina, uvědomělý budovatel, zcela chybí. Příběh se odehrává v rovině obecného lidství. Setkání muže a ženy není setkáním Čecha a Němky, není ani setkáním starce a mladé ženy, ale je setkáním lidských bytostí, plným porozumění a lítosti.

Po roce 1989 se tematikou pohraničí a odsunu Němců zabývá několik autorů. Próza Jiřího Stránského se dokonce stává předlohou k televiznímu seriálu. *Zdivočelá země* (1991) představuje osudy západního letce po návratu do osiřelého pohraničí. Hlavní hrdina bojuje s nacisty a později s komunistickými pohůnky. Autorovi šlo zejména o strhující příběh. Důvody vylidnění kraje a celkový důsledek odsunu Němců zůstaly mimo rámec příběhu (Jungman, 1993, s. 6).

Významná je kniha Zdeňka Šmída *Cejch* (1992). Jedná se o rodovou ságu smolařské rodiny Schmelzerů, kteří přišli na území Čech v dávném středověku. Přes počáteční boj s přírodou a předsudky se usídlují v pohraničním kraji a žijí své prosté životy. Do jejich života zasahují okamžiky velkých dějin. Dramaticky se situace začne vyvíjet po vzniku ČSR a vše je završeno poválečným odsunem. „*Významové jádro knihy spočívá v úsilí dopátrat se obecně lidské zkušenosti, kterou máme s krutostmi a nevypočitatelnostmi doby, v níž jsme zde vedle sebe žili.*“ (Jungman, 1993, s. 6).

Ve stejném roce vydává Jan Křesadlo román *Zámecký pán aneb Antikuro*. Pohraničí je popisováno jako místo postižené mravní zkázou, v němž má šanci na přežití pouze protřelejší jedinec. Prostor působí zvráceně, protože původní obyvatelé museli odejít a noví osídlenci nemají k zemi vztah.

Až v roce 1996 vyšla kniha Václava Vokolka *Pátým pádem*. Autor ji napsal již v 70. letech, ale i kvůli svému líčení normalizační doby nemohla vyjít před rokem 1989. Tvoří ji dvě povídky. V první vystupuje německý kněz, jenž je dvojnásobným outsiderem (kněz a Němec). Celý příběh končí tragicky. Kněz žije v izolaci a důvěra v mládí mu přináší pouze smrt (ed. Zand, Holý, 2004, s. 104).

Po dílech Jiřího Kratochvíla, Silvie Richterové a Pavla Kohouta se odsunem v náznamech zabývá Daniela Hodrová v knize *Ztracené děti* (1997). Příběh hlavní hrdinky se vrství v mnoha vzpomínkách, snech a skutečných příhodách. O odsunu se čtenář dozvídá jen tak mimochodem.

Problematikou odsunu českých Němců z Brna se ve své knize zabývá mladá autorka Kateřina Tučková. V románu *Vyhnání Gerty Schnirch* (2009) líčí osud hrdinky, která se necítí být ani Češkou ani Němkou. Je Brňankou. Válka a poválečné události ji vytrhnou z poklidného dívčího snění a změní jí radikálně život. Její boj s vlastní identitou se přenáší i do vztahu s dcerou. Snaží se ji pouze ochraňovat před vnějším světem a tím se vzájemně oddalují.

Zcela mimo rámec výše uvedených próz se nachází dílo německé spisovatelky Olgy Barényi, které vyšlo česky v roce 2012. Tato autorka byla českému čtenáři až do roku 1989 zcela neznámá. Její dílo *Pražský tanec smrti* (česky 2012) ukazuje svérázným pohledem zrod a průběh pražského povstání. Autorka se příliš nezabývá předchozími událostmi, ale líčí syrový výbuch malosti, zlosti a pomstychtivosti Čechů

na německém etniku i na lidech rozumně uvažujících v průběhu prvních květnových dní roku 1945.

4.2 Postavy ve vybraných dílech

Jako příklad pro porovnání jednotlivých diskurzů budou sloužit postavy z *Nástupu*, *Adelheid*, *Boží duhy* a *Pražského tance smrti*. Cílem není vykreslení charakterů jednotlivých postav ani detailní zkoumání jejich identity. Spíše půjde o poukázání na proměny, které se vlivem diskurzu v jednotlivých dílech ukazují.

Nástup je jasně vymezen definicí socialistického realismu. Programové cíle socialistického realismu byly formulovány na sjezdu sovětských spisovatelů v roce 1934. Mezi základní požadavky patřila estetika realismu 19. století, komunistická stranickost, optimismus, výchovný vliv, srozumitelnost a sdělnost. Využívá se hodnotových opozic jako střetů mezi starým a novým. Tématy jsou náměty revoluce, války a budování socialismu (Nünning, 2006, s. 659).

Pohled na odsun a vztahy jednotlivých postav jsou pevně sevřeny socialistickým diskurzem. V Řezáčově díle fungují všechny tři základní principy, jak o nich hovoří Foucault. Všem německým postavám je zcela zakázáno individuálně přemýšlet. Jednají šablonovitě a jediným jejich zájmem se jeví, jak vypudit přistěhovalce a nejvíce jim uškodit (ničením v továrně, pokusem o transport stád krav). Z tohoto zákazu vybočuje pouze starý německý komunista, jenž si vytrpěl už v době války a s nepochopením se setkává i při prvních setkáních s Bagárem a ostatními.

Německé postavy mají nejen nálepku nacionální ale i třídní. Jsou součástí starých pořádků, kapitalistického světa a ČSR, tedy toho, co zklamalo. Musí přijít revoluce, aby dala věcem a lidem nový řád. Hlavní německá postava Elsa Magerová představuje fanatickou nacistku, která není schopná racionálně přemýšlet a bojuje do úplného konce. Negativní ztvárnění dokresluje i její fyzická charakteristika: „*Bagár se střetil s tvrdým pohledem modrých očí pod reznými vlasy. Ani stopa vábivosti v těžkých ženských tvarech, ani nejslabší přísvit něhy...*“ (Řezáč, 1959, s. 120). Elsa nedostává žádnou šanci: „*Elsa Magerová je pozorovala studenýma zlýma očima, odhalila dlouhé žluté zuby v úsměvu, který chtěl vypadat přátelsky, ale připomínal cenící se šelmu.*“ (tamtéž, s. 121), aby se mohla projevit. Je zarámována do jednolitého schématu, jehož rámec jí není umožněno překročit. U Elsy Magerové lze

charakterizovat i dělbu šílenství. Elsa plamenným projevem burcuje zakřiknuté německé sedláky k činnosti proti Čechům. Její chování a řeč jsou zcela vyšínuty z reality.

Princip zákazu se projevuje i u pozitivních postav. Postavy hlavních hrdinů Bagára, Postavy, Zdeny, Matěje Gromova a dalších nejdou nad rámec budovatelského nadšení a přemýšlení. Jediné, čím žijí, je nadšení pro kolektivní věc. Vše ostatní je spíš jakoby mimochodem. Bagárův osobní život a naplnění v podobě sňatku se Zdenou dostává prostor až ve chvíli, kdy se podaří společná věc.

Nejvýznamněji se projevuje vůle po pravdě u pozitivních postav. Radikálně se vymezuje hranice mezi pravdou a tím ostatním. Policejní strážmistr Janouch (bývalý legionář) nemůže být nadšeným podporovatelem malé revoluce v Potočné. Naopak nový strážmistr Kalenda je voják sloužící ve východní armádě a ten, jakmile se dá do práce, budou lítat třísky: „*Už se dal do práce. Pořez, pánové, co vám mám vykládat. Četař z východní armády. Ted' se bude jednomu jinak dělat, to se hned pozná.*“ (tamtéž, s. 283).

S podobným osudem se setkají i postavy správce textilky Trnce a syna bývalého majitele hotelu Rejzka, jenž pochází ze smíšeného manželství. U obou je na prvním místě individuální před kolektivním. Proto jejich počínání nemůže mít šanci na úspěch.

Do kontrastu k jejich individuálnímu počínání vstupuje jednání kolektivů. Jedním z kolektivů je nadšená skupina kolem Jiřího Bagára, na níž je spolehnutí. Do pohraničí přicházejí postupně skupina kolem dělníka Dejmka, rodina Postavova, nadšenec Brendl, mladík Klínek a další. Ti tvoří pevnou ideovou hráz pravdy proti individualitám. Pokud na něco nestačí, vždy se zjeví oddíl Sovětů v čele s Matějem Gromovem, aby novým obyvatelům pomohl radou nebo činem. Sověti jsou neúnavní, bezchybní, bodří, přátelští a jejich odjezd je nejsmutnější událostí knihy.

Vůle po pravdě silně zaznívá i ze zdůvodnění odsunu německého obyvatelstva. Jediným protagonistou, jenž může zůstat, je přesvědčený komunista Palme. Samotný odsun Bagár nevnímá jako akt msty. Je součástí nových pořádků. Němci nejsou účastníci revoluce. Představují naopak její překážku, protože jsou součástí kapitalismu a buržoasie. Německé etnikum přece představuje od dávných dob třídu vykořisťovatelů (feudální uspořádání, Bílá hora, válka). Jejich odsunem se završí akt revoluce, po níž si budou všichni rovni. Důležití nejsou jednotlivci ale kolektiv. Kolektiv Němců nemůže mít podíl na budovatelském úsilí.

Řezáčův román plný budovatelského nadšení se stal nástrojem propagandy komunistického výkladu dějin a obhajobou oficiálního názoru o kolektivní vině českých Němců, jež byla splacena jejich odsunem. Román působil i jako ilustrace dobového smýšlení o smyslu odsunu. Zcela stranou zůstalo násilné počínání Čechů na německém obyvatelstvu (ed. Zand, Holý, 2004, s. 99).

Socialistický diskurz potřeboval *Nástup* a Řezáčův román potřeboval oporu diskurzu. Socialistický diskurz chtěl ovládnout zejména myšlení lidí. Jeho cílem bylo, aby komunistická strana měla v očích veřejnosti podíl na odboji, na úspěšném konci války a také na vypořádání se s německou otázkou. I proto byly umlčovány hlasy opozice a sílila snaha po diskreditaci vůdčích demokratů, např. Vladimíra Krajiny, Pavla Tigrida, Václava Černého a dalších.

Jasným poselstvím, srozumitelným i pro široké masy, byl *Nástup*, jenž si díky propagování vládnoucí moci usurpoval právo na jediný správný výklad osidlování vylidněného pohraničí a spravedlivý odsun Němců. Jakékoliv otázky jsou předem vyloučeny, jelikož vůle po pravdě ruku v ruce s vládnoucím režimem je mnohem silnější než hlasy jednotlivců. *Nástup* pomáhal vytvářet iluzi, že socialismus dal československému lidu půdu v pohraničí a zbavil ho odvěkých vykořisťovatelů.

Zcela odlišným typem prózy je Durychova *Boží duha* (1955 napsána, vydána 1969). Autor se zcela vymaňuje ze socialistického diskurzu, jenž byl v době vzniku díla stále aktuální. Otázku viny a trestu i problematiku národností posouvá do odlišné roviny. Durych nepoužívá předem připravených soudů a paušalizací. Neuvádí jména hrdinů, časové zařazení ani místo děje. Dokonce i národnosti zůstávají nepopsány. Tím svou knihu vyvazuje ze zajetí určité doby. Klade důraz na křesťanskou symboliku (už samotným názvem) a vrací se k lidství a člověku. Každý člověk nese vinu za skutky své doby a zároveň je její obětí. Svým pojetím by čtenářům v 50. letech novela vyrazila dech. I po roce 1989 zůstává většinové společnosti kniha neznámá.

V knize vystupují dvě ústřední postavy a okrajově česká rodina. Muž, poutník a Čech, rekapitulující svůj život a žena, zneuctěná Němka, se potkávají za zvláštních okolností a jejich vztah zobrazuje, jak málo stačí k tomu, aby si lidé na hony vzdálení porozuměli. V jejich příběhu je obsažen recept porozumění, jenž velké dějiny nenabízejí.

Poutník se vydává na cestu do vylidněné krajiny z důvodu pokání za metafyzickou vinu všech, kteří dopustili, aby lidé byli oloupeni o svůj domov. Došlo

k vyvrácení řádu, jenž byl do té doby neochvějný a k němuž patří i úcta k mrtvým a jejich pohřbívání (Jungmann, 1993, s. 6). Právě pohřbení již tlejících ostatků má symboliku návratu k řádu. Novela končí novým začátkem, jenž představuje narození dítěte, které nezatíženo krutostí, může překlenout bariéru mezi lidmi obou národností a mezi člověkem a bohem. Tento nový začátek symbolizuje boží duha. Boží duha symbolizuje most porozumění a pokání.

Jednotlivé postavy jsou individuality se všemi svými radostmi, bolestmi i pošetilostmi. Vypravěč čtenáři dává možnost nahlédnout do nitra starého muže, jenž se již v úvodu vyznává, že doma zapomněl nejdůležitější věc, svůj rozum. Při srovnání se zapáleným a komunisticky sebejistým Bagárem působí toto počáteční vyznání směšně. Stařec se na počátku před čtenářem zcela obnaží, ale paradoxně si tím vyslouží obdiv a úctu.

Svými slabostmi a malostí ukazuje na každého z lidí. Každý je člověk chybující a činící útrapy, ale také je zároveň lidskou bytostí, která si zaslouží úctu a pochopení. Jeho vnitřní boj se značí ve sváru nitra, v němž bojují smyslová představa plná touhy s představou ženy trpitelky (ed. Zand, Holý, 2004, s. 100).

Poutník vede s ženou dialog a snaží se jí navrátit úctu. Žena vyprávěním a prožíváním svých traumat uvolňuje ze své paměti hrůzné zážitky a začíná nacházet smysl života. Poutník na sebe bere díl viny za národní celek, jenž se provinil a selhal, leč není schopen si to uvědomit (Jungmann, 1993, s. 6). Vedle národní viny stojí obecně lidská vina, protože nikdo si nemůže osobovat právo na to, koho lze bezdůvodně připravit o domov. Vyvrácený řád dokresluje i příchod lidí do pohraničí, jimž bylo lhostejno, jakým cejchem je vylidněný kraj poznamenaný.

Je těžko představitelné, že by Bagár vedl podobný rozhovor s Elsou Magerovou. Národnostní a třídní bariéra by něco takového neumožňovala a socialistický diskurz také ne. Ačkoliv díla dělí pouze čtyři roky, pojetí se diametrálně liší. *Boží duha* svým vznikem v tuhém socialismu působí ojedinele a vskutku výjimečně. Národnostní problém soužití posouvá do obecné roviny a i díky důrazu na křesťanské hodnoty poukazuje na jiné možnosti soužití, než představoval odsun českého obyvatelstva z jejich domovů.

Körnerova *Adelheid* (1967) vyšla o dva roky dříve než *Boží duha*. Muž je opět nově příchozím do krajiny v pohraničí. Nepřichází jako Bagár a jeho společníci budovat nový život. Podobá se spíše hrdinovi z *Boží duhy*. Poručík Chotovický hledá v pohraničí

klid a rovnováhu. Věří, že válka a vše špatné skončilo. Není zasažen protiněmeckou hysterií a plně jí neporozumí. Viktor Chotovický je intelektuál, přemýšlivý a plachý člověk. Zcela jiný typ hrdiny než Bagár.

Postavy v *Boží duze* a *Adelheid* nejsou svázány diskurzem doby. *Boží duha* se zcela vymyká tomu, jak byl pojmán poválečný odsun Němců v diskurzu 50. let. V *Adelheid* se projevuje uvolnění v 60. letech a vedle postavy Viktora je tato proměna zřejmá i v postavě německé dívky Adelheid. Čtenář se neseťkává se šablonovitostí jako v případě Elsy Magerové. Elsa nevybočuje ze své předem dané role. Naopak Adelheid po počátečním chladu pocítí soucit k Viktorovi, jehož sužuje nemoc.

Významným sblíživším prvkem, jenž napomáhá překonávat bariéru mezi Viktorem a Adelheid, je jeho jinakost. Viktor nepřistupuje k ženě s nadřazeností a nacionální vášní probuzenou útrapami válečných let. „*Zdál jste se tak čistý a plachý. Až pak jste mne poslal nahoru, abych počkala v posteli a byl jste stejný jako oni.*“ (Körner, 1989, s. 90). Ze slov ženy je možné vnímat dobyvatelského ducha Čechů po válce. Češi byli na straně vítězů a je jim umožněno vzít si vše. Druhou rovinu může představovat genderový pohled, v němž je žena součástí slabšího pohlaví a musí se poddat muži, zvláště pokud je příslušnicí německého národa. Absencí těchto aspektů Viktor vybočoval z kolektivu.

Viktor vnímá svůj příchod do pohraničí jako začátek nové cesty, na níž by mohl potkat někoho blízkého. Vědomí, že válka již skončila, dokresluje i nápis na rozpadlém kříži: „*Dokonáno jest!*“ (tamtéž, s. 19). Bohužel Viktor zjišťuje, že pobyt na záměčku není novým začátkem. Jako se setkal s nepochopením v cizině, setkává se s ním i v pohraničí. Jeho přílišná citlivost z něj činí outsidera, jenž je vzdálen veselým a rozhodným hrdinům *Nástupu*.

Slova na kříži znějí posměšně, když se Viktor s krajem loučí: „*Dobře, že je kříž zasněžený a slova jsou nesrozumitelná, řekl si Viktor před křížem, měli by jej porazit a rozbít na zemi na kusy, protože není nic dokonáno, ani neskončilo – všechno jen pokračuje a bude stále pokračovat, protože není lásky ani smíření.*“ (tamtéž, s. 94). Vše se opakuje v dějinných kruzích bez možnosti vlivu jednotlivce na obrovské soukolí. Solidarita a projevený soucit s poníženým je v ostrém kontrastu s chováním ostatních postav.

Obě hlavní postavy jsou výjimečnými individualitami. Viktor i Adelheid jsou poznamenány osudem. Na dějinných událostech se významně nepodílí. Snaží se najít

ztracenou úctu a nepochopení ztroskotávají. Ačkoliv Aleš Haman zdůrazňuje, že Körnerova próza postrádá spirituální symboliku *Boží duhy* (ed. Zand, Holý, 2004, s. 103), ve dvou aspektech je přítomna. Kříž je symbolem obnovy zničeného světa, jenž vyžaduje lásku k bližnímu, porozumění a soucit. Viktor se ve svém jednání nevzdaluje od těchto křesťanských hodnot ani o píď, ale okolní svět na ně není připraven, což se opět značí v symbolice padlého kříže při Viktorově odchodu.

Adelheid i Viktor se vymaňují typizaci nacházející se v Řezáčově románu. Postavy- definice, jasně vymezené předem připraveným vzorcem jednání a syžetovou funkcí u Řezáče, jsou vystřídány postavami- hypotézami, individualizovanými a proměnlivými, které se odkrývají pouze částečně a působí nejednoznačně.

Pražský tanec smrti (2012) představuje specifický román, protože jej napsala česká Němka Olga Barényi. Kniha líčí osudy několika postav, Němců, Čechů, Židů, v překotné době pražského povstání. Autorka vytrhuje dění revoluce z kontextu předchozích událostí. Češi jsou líčeni jako krvežíznivá smečka toužící po odplatě na všech a na všem (zazdívání německých dívenek i s panenkami, zabíjení zvířat v cirkusu, atd.). Tím nejzajímavějším a nejhrůznějším je představa revoluce, která se vymyká jejím tvůrcům z rukou. Revoluce, obrovský kolos, dávající do pohybu sled událostí, jenž je těžké odhadnout a předcházet mu. Revoluce je bez pravidel a obětí jsou všichni, kdo představují jinakost (Němci, Romové, Češi s odlišnými názory). Absurditu situace bez pravidel dokreslují např. postavy nevěsty a malého německého děvčátka Lilly. Nevěsta Marta Konrádová v den své svatby přichází o ženicha a ještě jí je na záda vypálen cejch zrádkyně národa. Její ženich se provinil tím, že prchající německé tanky nasměroval ke kostelu pro zbídačené německé obyvatele. Lilly je sotva školou povinná německá dívka a měla tu smůlu, že nebyla doma, když se její celá rodina německého komisaře otrávil. Takových dětí bloudí Prahou mnoho a nechápu dění.

Hlavní postavu představuje Martin. Čtenář se o něm a o jeho minulosti příliš nedozvídá. Obecně pro všechny postavy platí zejména tady a teď. Zjevily se uprostřed revoluce a bojují s tím, aby si zachovaly alespoň trochu zdravého rozumu a lidskosti. Stařík odsuzující týrání německých vojáků se sám stává obětí. „*Jsme ještě lidé, když strpíme něco takového? Vy jste asi neslyšel rozhlas, vy degenerovaný kapitalisto! Osočí se na něj dáma. Ovšem, já bohužel poslouchám pražský rozhlas také, opáčí starý pán a třese se rozčillením. A stydím se, ano, stydím se, my všichni bychom se měli stydět... Pověste toho zrádce národa, skočí mu kdosi do řeči a vzápětí všichni zuří: Pověsit!*“

(Barényiová, 2012, s. 282-283). Jakékoliv projevy lidskosti a lítosti jsou zakázány. Starý muž se zastává jedince, který byl součástí starých pořádků. Oslovení dokresluje postupné převládání socialistického diskurzu v myšlení lidí.

Zásadní výtkou se stává právě vytržení povstání z dějinných událostí. Kriticky se k němu vyjadřuje Vladimír Papoušek ve své studii i Alena Slezáková ve svém komentáři ke knize. „*Problematicky ovšem působí právě onen principiální údiv ze ztráty lidství, který je jakoby náhlým hořkým probuzením v dějinách.*“ (ed. Zand, Holý, 2004, s. 144). Předmětem násilí jsou zejména Němci a také ti, kteří s nimi soucítí. Dílo postrádá jakoukoliv vážnější zmínku o násilí páchaném Němci na Česích. Více vystupují do popředí mechanismy revoluce a je jedno, kdo ji tvoří a koho se týká.

Z toho důvodu se jeví mnohem zajímavější obecný princip revoluce, než vystupování jednotlivých postav. Jedině postoj jedince k revoluci určuje jeho identitu v rámci románu. Hlavní postavy se ocitají ve víru dění a revoluce odkrývá jejich charakter. Každý k revoluci přistupuje s jinou motivací (touha získat moc, majetek). Kdo ovládá masy lidí, manipuluje s nimi, ten je vítězem revoluce. Kniha Olgy Barényi je zaručeně jedním z článků, jak doplnit mozaiku děl o problematice odsunu Němců po válce. Její jednostranné a trochu zjednodušené hledisko na obě národnosti se nabízí jako jistý protipól k *Nástupu*. Barényiové pojetí reflektuje pohled z druhé strany. Řezáč líčí nadšené budování socialismu bez zásadních excesů. *Pražský tanec smrti* ukazuje německý národ jako ten, jemuž je ubližováno. Tím jde autorka zcela proti zažitým mýtům.

Představit podrobně jednotlivé postavy v této kapitole nebylo možné a není to cílem. Každé z uvedených děl vznikalo ve specifické době a je ovlivněno diskurzem oné doby. *Boží duha* i *Pražský tanec smrti* nezapadaly do pojímaného diskurzu o odsunu Němců a mohly vyjít až mnoho let po svém vzniku. *Boží duha* vyšla po 14 letech, tedy v roce 1969, a podruhé až po roce 1989. *Pražský tanec smrti* vyšel v roce 1958 v Mnichově a česky až v roce 2012. Obě dvě díla hovoří odlišnou řečí, než která byla přijímána dobovým diskurzem. Ačkoliv romány hovoří pravdu, neshodovaly se s pravdou dobového diskurzu. Řeč jejich románů se nenalézala v pravdě (Foucault, 1971, s. 19)

Naopak *Nástup* se v pravdě nalézal a řeč diskurzu o odsunu Němců pomáhal utvářet. Mnohem silněji v něm zaznívají jednotlivé mocenské faktory, jimž je diskurz podřízen a jimiž je ovládán. Jednotlivé postavy mají zakázáno se proti své definici

vzepřít a je zcela jedno, zda jsou české nebo německé národnosti. Socialistickým budovatelům přísluší vůle po pravdě. Pouze jejich jednání může vést ke zdárnému konci. Kdo neschvaluje revoluci, nemá podíl na této pravdě a končí tragicky (Němci, správce Trnec).

V *Adelheid* je příznačné uvolnění předešlého sevření diskurzem odsunu Němců. Hlavní postavy si nenárokují vůli po pravdě. Adelheid i Viktor se této vůli vymykají. Objevuje se soucit s nepřítelem. Morální ponížení Adelheid je tak veliké, že Viktor nemá potřebu ho prohlubovat ponížením fyzickým. Sám zasluhuje soucit, když se mu probudí žaludeční vředy. Podobný motiv opatrovnictví se nachází i v *Boží duze*, když starý poutník nerozvážně skočí do potoka. Žena mu přikáže, aby zalehl do postele, a stará se o něj. Soucit a porozumění není jednostranná záležitost. Muž i žena v obou novelách se objevují v rolích spasitelů i bezbranných.

Naopak okrajové postavy nebo strážmistr Hejda jsou vůlí po pravdě posedlé. Jedinou správnou pravdou zůstává jejich pravda. Oni přesně vědí, co se dělo a nedělo za války, aby mohli rozhodnout, kdo je spravedlivý a u koho je odplata na místě. Ke svým soudům využívají různé mýty a zažitě představy.

Podobně smýšlí i bratr Adelheid nebo pracující Němci na poli. Viktor kráčeující přes zaminované pole není předmětem soucitu ani tichého obdivu. Němci přestali na poli pracovat, protože pociťují škodolibost, že se někdo blíží jejich vlastnímu osudu nebo klesá ještě níž.

Pražský tanec smrti nabourává českou mýtotvornou iluzi o krásné a pokojné květnové revoluci na konci války. Dokresluje tím obraz vytvořený J. Škvoreckým v románu *Zbabělci*. Do popředí se dere radikálnost a vše smysluplné upadá do bahna.

Významným rysem *Boží duhy* je její obecnost. V novele se o historii postav příliš mnoho čtenáři nedozví a nejsou zmíněna ani jména ani národnosti postav. Konkrétní a národnostní tu není důležité. Dílo tím získává charakter nadčasovosti. Nezáleží na tom, kdy, kde, kdo a proč. Důležitější je uvědomit si své lidství, protože každý je viník i oběť zároveň.

V *Adelheid* mají postavy jména, národnost a svou minulost. Vše je zasazeno do konkrétní doby a konkrétního kraje. V *Nástupu* se čtenář dozvídá také většinu informací o postavách a lokalitě. Podstatné jsou pouze události a vzpomínky, jež se vztahují k formování správného komunisty. Dětství Jiřího Bagára se formováním nevyznačuje, tudíž není třeba ho zmiňovat. V *Pražském tanci smrti* jsou drobné

charakteristiky zmíněny v úvodu, ale jména a národnosti jsou nedůležité, jelikož v revoluci člověk neznámá nic. Novou identitu si lze koupit.

Závěr každé z knih je poselstvím. *Boží duha* končí nadějí v narození nového života. *Adelheid* končí tragicky, protože odlišnost hlavních postav je zesílena nepřekročitelnou hranicí. Překročení společnost trestá. *Nástup* má pozitivní budovatelský závěr, jenž vzbuzuje naději v lepší zítřky. Němci odešli a nyní se může dát zapálený kolektiv do práce. *Pražský tanec smrti* má jediný otevřený konec. Něco může být před revolucí zachráněno, ale většina ideálů a lidí je pohlcena. Jedinec neznámá nic.

5. Ztvárnění odsunu Němců v literatuře po roce 1989, charakteristika vybraných autorů

5.1 Historická próza a odsun v literatuře

Mravní odkaz velkých historických románů z období totalitních let se zdál v době svobody méně naléhavý. Přispěl k tomu i nástup postmoderní tvorby, jenž boural klasickou příběhovost. Historická próza se zcela nevytratila, ale ustoupila do pozadí. Historické události se staly povětšinou kulisami pro líbivé příběhy a lovestory.

Historickou tematikou se zabývali např. Eva Kantůrková, Ludmila Vaňková, František Neužil, Jan Žáček, Vladimír Körner a mnozí další. Ovšem otevření problematiky odsunu probíhalo velmi pozvolna. Vyjít mohla po roce 1989 např. kniha Václava Vokolka, *Pátým pádem* (1996), napsaná v sedmdesátých letech nebo *Böhmerland 600 cc* (1996) od Michaela Konůpka, jež vyšla nejdříve v exilu.

Téma česko-německých vztahů se stalo na začátku devadesátých let velmi aktuální ve všech oblastech společenského života (politika, ekonomika, kultura, věda). Na jednu stranu byla snaha vyrovnat se s minulostí, omluvit se za křivdy a špatnosti, na druhou stranu existovaly snahy probouzet v lidech umělý nacionalismus z obavy, že přijdou o své majetky v pohraničí kdysi zabavené původním majitelům. Ostrá mediální kampaň se rozjela proti smířlivým gestům Václava Havla. Někteří němečtí a rakouští politici byli v českých médiích ztvárňováni jako ztělesnění zla (Bernd Posselt, Edmund Stoiber, Franz Neubauer a další).

V tomto ovzduší se literatura držela stranou a stranou se také nachází kniha Zdeňka Šmída *Cejch* (1992). Vedle tohoto románu vychází např. *Zdivočelá země* Jana Stránského, *Nesmrtelný příběh* Jiřího Kratochvíla, *Druhé loučení* Sylvie Richterové, *Ztracené děti* Daniely Hodrové, *Hvězdná hodina vrahů* Pavla Kohouta, *Hastrman* Miloše Urbana, *Třicet dva hodin mezi psem a vlkem* Jana Tichého, *Peníze od Hitlera* Radky Denemarkové nebo *Utrpení Gerty Schnirch* Kateřiny Tučkové a další.

5.2 Vybraní autoři

Zdeněk Šmíd (1937-2011) se narodil ve třicátých letech v Kdyni a svůj vztah k pohraničí dokládá již diplomovou prací *Karlovy Vary a vznik provincie Deutschböhmen* z roku 1971. Učil na základních školách na Domažlicku a Karlovarsku a svou aprobaci pro druhý stupeň základních škol čeština-ruština si rozšířil o dálkově studovaný obor dějepis-čeština na FF UK. Později vyučoval na Střední škole ekonomické v Karlových Varech a od roku 1991 do roku 1996 byl redaktorem Plzeňského deníku.

Šmíd je známý především jako autor humoristické prózy se sportovní tematikou. Literární činnosti se více začal zabývat až v sedmdesátých letech, kdy vydal román *Sbohem Dicku!* (1977), jenž se zabývá životem lesnických dělníků v Krušných horách. Inspiraci ze svého povolání čerpal jistě i při psaní románu *Babinec* (1988), jenž se odehrává v učitelském prostředí.

Humoristicky laděné jsou krátké prózy s tematikou vodácké a pěší turistiky *Proč bychom se netopili aneb Vodácký průvodce pro Ofélii* (1979), *Proč bychom se nepotili aneb Jak se chodí po horách* (1984) a *Proč bychom se netěšili aneb Jak se držet nad vodou* (1998). Zejména vodácký průvodce je velmi známý, protože se stal předlohou k televiznímu seriálu. Šmíd v něm líčí trampoty a různé komické situace, když vezme vodák svou dívku poprvé na vodu. Trampské prostředí, vodácká i pěší turistika byly Šmídovi velmi blízké a svědčí o tom i kniha *Miss Porta* (1988). Sám také skládal folkové a písňové texty (Menclová, 2000, s. 634).

Zdeněk Šmíd byl cestovatelský nadšenec a napsal řadu cestopisů např. *S kytarou na Antarktidě*, *Jak se mají Mayové aneb Proč bychom se neděsili* nebo i cizokrajné pohádky *Pohádky pro dobrodruhy*. Bohužel vztah k přírodě a dobrodružství se mu stal osudným při potápění na Seychelách v roce 2011, kdy ho postihla srdeční mrtvice.

Rodnému kraji věnoval Šmíd *Trojí čas hor* (1981), v němž představuje proměnu krajiny v několika staletích (od třicetileté války po současnost). Pracuje s mýtem rodné krajiny, využívá lidové pověsti a snaží se znázornit vztah přírodních sil k člověku (Slovník české literatury po roce 1945).

K jeho nejvýznamnějším dílům patří rodinná sága *Cejch* (1992). Vypráví, podobně jako *Trojí čas hor*, o historii rodu Schmelzerů, kteří přišli před mnoha staletími do krajiny Krušných hor. Naučili se ji poznávat a za několik generací s ní byli neodmyslitelně spjati. Velké dějiny se jich dotýkaly, když jim odváděly muže do války

a zmrzačené jim je opět vracely. Žili své životy, až přišla děsivá válka v polovině 20. století a vše zavedené zničilo a přervalo.

Šmíd do jisté míry navazuje na Körnera (*Adelheid*) a je jedním z prvních, kdo se zabývá problematikou česko-německých vztahů v literatuře po roce 1989 a vrací se do nedávné poválečné historie, která je stále opředena řadou mýtů a tabu. Podobně jako Vladimír Körner znázorňuje Šmíd v konečném důsledku osamělého jedince, jenž se snaží bojovat s kolosem dějin, chce obstát, ale je nekompromisně semlet.

Šmíd svým tématem vybočuje z klasické linie prózy počátku 90. let. Značná část autorů podlehla módním trendům a byla ochotna psát líbivě pro širší masy. Ačkoliv je kniha adresována širšímu čtenářstvu, zachovává si Šmíd nenapodobitelný autorský naturel (Novotný, 1995, s. 4).

Daniela Hodrová se narodila v roce 1946 v Praze a s tímto městem je spjata i většina jejích beletristických děl. Její otec byl hercem Divadla na Vinohradech a ona sama působila po maturitě v Divadle Jiřího Wolкера. Poté studovala na FF UK češtinu a ruštinu a také francouzštinu a srovnávací literaturu.

Po studiích (zakončila je v roce 1977 disertací) pracovala v Ústavu pro československou literaturu a v letech 1972-1975 působila jako redaktorka v Odeonu. Zabývá se literární teorií a úzce ji spojuje se svou beletristickou tvorbou.

„Zabývá se zkoumáním žánru románu, jenž je pro ni stále se proměňující otevřenou slovesnou strukturou, vymezenou různým podílem fikce a skutečnosti.“ (Menclová, 2000, s. 242).

Hodrovou fascinují místa a věnuje jim několik teoretických prací. Místa jsou spjata s tajemstvím, prostupuje je energie a jsou opředena mýty a historií. Vydala například *Místa s tajemstvím* (1994) nebo *Poetika míst* (1997). Největší pozornost věnuje románu. Mezi její hlavní díla patří *Hledání románu* (1989), *Román zasvěcení* (1993), *...na okraji chaosu...* (2001), *Citlivé město* (2006), *Chvála scholení* (2011). Některé její práce byly napsány již dříve, ale z ideologických důvodů mohly vyjít až po roce 1989.

Ve svých pracích zastává názor, že každý román se pohybuje na pomezí reality a fikce a vychází z tohoto přesvědčení i ve svých románech. Hodrová vytváří složité umělecké struktury románu, v němž se nachází řada narážek, variací, opakování a odkazů k jiným dílům. Magickým místem je i prostor. Na jednu stranu Hodrová

seznamuje čtenáře s konkrétními místy (pražské čtvrti Žižkova a Vinohrad), ale tato reálná místa jsou spjata s magickými místy, kde se odehrávají fantaskní a snové představy. Podobným způsobem působí také postavy. Vedle reálných postav jsou zmiňovány postavy s nadpřirozenými schopnostmi, mytické postavy a smyšlené postavy (nebo spíše věci). Svět prostoru, času, věcí a lidí jako by byl navzájem zcela propojen. Autorka čtenáře neustále znejišťuje prolínáním reality a snových představ. K takovým dílům patří volná románová trilogie *Kukly*, *Podobojí*, *Théta*. Později vyšla pod názvem *Trýznivé město* (1999), dále *Město vidím...* (1992), *Perunův den* (1994), *Ztracené děti* (1997), *Komedie* (2003) a *Vyvolávání* (2011).

„V románu Komedie, který se přimyká k trilogii, naopak vrcholí tendence k rozrušování románové struktury. Hodrová se zde pohybuje na samotné hranici narativity, zdánlivá neuspořádanost fikční zkušenosti vytváří složitý vzorec, jenž na jedné straně naznačuje fragmentární podobu reality, na straně druhé odhaluje samotný proces psaní. Tato komplexnost se nakonec stává rizikem i předností díla.“ (Slovník české literatury po roce 1945).

Romány Daniely Hodrové jsou označovány jako iniciační romány. Mísí se v nich mystika, esoterika, křesťanské symboly a rituály i židovská kabala. Hodrová ve svém pojetí spojuje postmoderní postupy s magickým realismem. Přesně popsaná realita (názvy ulic) se prolíná s fantaskními ději. Také splývání života a smrti a propojení obou oblastí má v jejích prózách významné místo.

Kateřina Tučková se narodila v roce 1980 a její život a literární tvorba jsou spjata s Prahou, Brnem a jeho okolím. Po studiu gymnázia studovala dějiny umění a český jazyk a literaturu na FF MU. V současnosti studuje postgraduálně na Ústavu pro dějiny umění FF UK a specializuje se na české umění druhé poloviny dvacátého století. Po jistý čas pracovala jako kurátorka výstav a nyní je nezávislou kurátorkou. Nejčastěji se spolupodílí na výstavách s přeshraničním přesahem.

Její zájem o oblast umění dokládají vydané odborné publikace: *Slovem i obrazem* (2008), *Můj otec Kamil Lhoták* (2008), *Normální malba* (2009), *Věra Sládková* (2009). V případě děl o Kamilu Lhotákovi a Věře Sládkové se jedná o beletrizované životopisy.

Její beletristické začátky jsou spojeny s časopisem *Tvar* a s Literárními novinami, v nichž publikovala některé své povídky. V roce 2006 vyšla její první kniha

Montespaniáda, ale až její druhá kniha zaujala širší veřejnost a kritiku. Za román *Vyhnání Gerty Schnirch* (2009) získala čtenářskou cenu Magnesia Litera pro rok 2010. Její poslední román *Žitkovské bohyně* (2012) získal ocenění Josefa Škvoreckého.

Oba dva romány jsou spjaty s Brnem a okolím a mají předlohu ve skutečných událostech. První vypráví o osudu německé dívky od třicátých let, přes válečná léta až do období komunismu a současnosti. Gerta prožívá těžké životní zkoušky, odloučení od rodného města, sžívání s nepřátelským prostředím a složitý vztah s vlastní dcerou. Druhé dílo se zabývá osudem jednoho léčitelského rodu, jenž působil na jižní Moravě. Dokázal přežít veškeré útrapy dějin a byl násilně zlomen až komunismem.

6. Identita postav v jednotlivých dílech

V této kapitole budou představena jednotlivá díla Zdeňka Šmída, Daniely Hodrové a Kateřiny Tučkové, jimiž jsem se podrobně zabýval. Významným aspektem zkoumání byly charaktery a identita postav. Konkrétní postavy nevstupují do příběhu s hotovou a předem danou identitou. Jejich identita se utváří vlivem dějinných událostí a společností, v níž vyrůstají a pohybují se v ní.

Z porovnání s nejistými hrdiny *Cejchu*, *Ztracených dětí* a *Vyhnání Gerty Schnirch* vyvstává v silném kontrastu postava Řezáčova Bagára z *Nástupu* jako zcela jasná. Jiří Bagár se komunistou narodil. Nic nemůže otřást jeho přesvědčením o správnosti komunismu a principech revoluce. Bagár o revoluci nepochybuje.

6.1 Cejch

Ačkoliv je Zdeněk Šmíd poměrně známým autorem zejména díky svým humoristicky laděným příběhům, jeho nejzdařilejšími prózami jsou historické romány *Cejch* a *Trojí čas hor*. *Cejch* vyšel zatím ve čtyřech vydáních v letech 1992, 1993, 1998 a 2005. Pozoruhodné je, že nejdříve vyšel v Německu s řadou úprav německého nakladatelství. Úpravami údajně zvedlo nakladatelství kvalitu Šmídova románu. Prodal se celkem 147 kusů (Jungmann, 1993, s. 6).

Šmíd svým románem navazuje na Durychovu *Boží duhu* a Körnerovu *Adelheid*. Tématu se zhostil z jiného úhlu pohledu. Pro Durycha je důležitý aspekt křesťanského odpuštění. U Körnera se čtenář setkává s existenciální rovinou jedinců a jejich osudů v rozvráceném světě. Šmíd se soustředí na obecně společenské aspekty a prolínání velkých a malých dějin (ed. Hruška, 2008, s. 327).

Cejch je rodovou ságou s mytizujícím úvodem ukazující odvěký vztah člověka s přírodou, který na jedné straně představuje neustálý boj o přežití a na té druhé snahu po splnutí s řádem přírody. Drsné podmínky Krušných hor naučily obyvatele Bachu trpělivosti a umění vytěžit úmornou každodenní práci maximum.

Šmíd se snaží zachytit člověka v bytostném sepětí s rodným krajem. Prostředí domova formované letitými rodovými zkušenostmi a věčnými přírodními silami vytváří

svěráznou identitu horských obyvatel pevně spjatých s krajem svých předků (Dokoupil, 1993, s. 10).

6.2 Postavy

V díle se nachází množství různorodých postav. Jejich osudy se poměrně často proplétají a jsou úzce spjaty s rodným krajem. Ústředním bodem příběhu je historie rodu Schmelzerů. Ten kdysi v dávném středověku přišel do kraje. Kruhovitost znázorňuje koloběh přírody. V přírodě vše vzniká a do ní se vše navrácí. Nový život tu začíná v pustině první člověk a nový život zde nachází i poslední potomek rodu Schmelzerů, když se do zničeného kraje opět navrácí. Linearitu představuje chod velkých dějin.

Identita jedinců je založena právě v sepětí s krajem. Po generace bojovali s přírodou o každou píď. Když vítězili, přišla bída, mor nebo oheň a vše jim vzaly. Právo rodu určuje příslušnost k bašské domovině. Toto právo respektují všichni jako danost. Rozruší ho až rozdělení národností.

Na rozdíl od dvou ostatních románů vystupují v *Cejchu* výrazné mužské postavy. Jsou to zejména Jakob Schmelzer a Jan Koudela. Vedle nich zaplňují prostor Bachu další postavy dokreslující zákony jedné malé dědiny. Všechny postavy do začátku války v roce 1914 mají jedinou identitu, tu pravou bašskou. Spory Schmelzerů a Vogelů se odehrávají v rovině sousedské. Kolektiv Bachu formují všechny zvyky, tradice a legendy a utvářejí bašskou identitu (Šmíd, 1992, s. 38-41).

V přísných horách platí jasná pravidla. Nejsou nikde psaná, ale patří mezi ně hierarchizování vesnice (např. chudý chalupník si nemůže vzít učitelskou dceru). Také tato pravidla jsou součástí identity. Jedna z postav četník Herbert Moritz vedle této zákonitosti má i Povinnost jako součást identity. Povinnost je součástí vyššího řádu a dává lidskému životu smysl.

Jakobova identita je silně spjata s jejich chalupou, Poledním kamenem, střechami bašských chalup i se všemi mýty. Vzniká mýtus kraje, jenž tak úzce spojuje kraj a obyvatele. Žijí vedle sebe přistěhovalci z Bavor, Saska a krev se mísí i náhodnými příchozími (jako v případě Benátčana). Sasové a Bavorové k sobě mají stejně daleko jako k Čechům.

Šmíd vykresluje vzepětí národnostního vyostřování až od období poválečného. Do té doby Bach žil v ústraní velkých dějin a utvářely ho zejména dějiny malé. Obyvatelé žili svými radostmi i starostmi. Teprve hrozná válka na začátku 20. století začala vše ničit svou kosou. Jednou z obětí velkých dějin (války) je i Jakob, jenž se vrátí z bojů poznamenaný slepotou.

Vlivem války přehluší národní identita jednotu člověka a přírody. Vyvěre na povrch jako sopka a chrlí kolem sebe nacionální lávu. Po vzniku ČSR se obyvatelé Krušných hor snažili pochopit, co pro ně znamená nová republika. Válka pro ně byla jen novým utrpením a najednou jim Češi ve vzniklém státu nabízeli obilí. *„Inu, inu, říkali si na Bachu, který ležel tak vysoko, že tam české vojsko nedorazilo vůbec, hlavně ať se páni domluví, my jim žádnou republiku rozvracet nebudem, zvláště když nám přivezou to obilí. Jen ať nemusíme žít jejich vojska.“* (tamtéž, s. 83). Lidí nezajímala změna státního uspořádání. Nechtěli žít pouze v utrpení a bídě. Někjaké národnostní tahanice byly pro prostý lid něčím nepochopitelným.

Zajímavou postavou je Horst Heidler. Horst prožil první válku na frontě a vedle hrdosti bojovat za národní zájem a císaře viděl i velké utrpení a mnoho způsobů smrti. Jeho pacifistický nadhled ostře kontrastuje s mohutnou postavou horala (tamtéž, s. 80). Svůj názor dává jasně najevo při jedné hospodské rozmíšce, která vyústila v národnostní rozepři. Prvotní záminkou se stala dcera hospodského, ale konflikt se záhy přesunul do roviny národnostní. Z české strany zazněly zažité argumenty o habsburské nadvládě, útlaku a zabíjení. Na druhé straně z úst učitele zněla plamená obrana. Uprostřed mezi znesvářenými stranami stál názor hostinského: *„Propánakrále, pane vojáku, my přece nejsme žádný Habsburci, zhrozil se hostinský a sousedi jen vyděšeně mrkali, vůbec vojákovi nerozuměli...“* (tamtéž, s. 85) a když se schylovalo k bitce, skočil mezi ně Horst Heidler a svým krušnohorským rykem zvolal: *„Nechte toho, troubové! Jsme lidi, ne?“* (tamtéž, s. 85). Proti oboustranné nacionální vlně stojí lidský pohled Heidlera, jenž si uvědomuje, že násilí bylo dost a přirozeností lidí je vzájemně se domluvit. Hostinský vnímá vojákovu řeč jako zcela vykolejenou, která se hodí do vlasteneckého spolku, ale v uších bašských zní zcela nesrozumitelně, ačkoliv byla vyslovena v němčině.

Nacionální vlnu pocítí Horst Heidler a jeho bratr Rudi na shromáždění v Karlových Varech. Proslovům příliš nerozumějí, ale chápou, že Češi páchají na obyvatelstvu v pohraničí velkou nespravedlnost. Rudiho projev naplní hrdostí

za německou vzájemnost. Dav rozvášněný nacionální vlnou se střetne s českým vojskem a Rudi je raněn. V tu chvíli nastává u Horsta zlom. Ochraptlivým hlasem zvolal: „*Tohle si vypijete, český svině! To vám, vy sráči, nikdy nezapomenu!*“ (tamtéž, s. 96). A z Horsta velkého usmiřovače se stal někdo, kdo se snaží nevnímat věci kolem sebe. Na tom náměstí zjistil, že i jeho síla má své hranice.

Sociální a sousedské konflikty dostávají přídech národnostního sváru. Být součástí národní identity je rázem povinností každého jedince. Lidé jako Jakob nebo nový učitel Presl se stávají terčem útoků „vlastenců.“ Odejít při projevu Adolfa Hitlera je ostuda a projev neúcty k německé myšlence. Podobní lidé narážejí na nepochopení v obou nesvářených skupinách a stávají se z nich psanci.

Národnostní spor rozklíží i rodinu Schmelzerů. Jakob Schmelzer nikdy nevnímal lidi podle národnosti. Pro něj jsou lidé dobří nebo špatní. Nemá rád Rusy, protože mu zabili syna a nemá rád Francouze, jelikož jejich granát mu sebral zrak. Ve svých dětech se snažil se ženou budovat jejich identitu s ohledem na vztah k rodině a krajině. Jeho dcera Hidlegarda ctí rodinu nad národnostní zájmy a lásku k muži také. I z toho důvodu česko-německé manželství s Janem Koudelou vnímá jako velké štěstí, ačkoliv to oběma přinese řadu nesnází. Jejich chování na Bachu i v Hájích se neřídí národností, ale přirozeností, jak je naučili jejich rodiče. Stávají se cílem útoků nacistických posluhovačů (Franz Vogel) i bezcharakterních vlastenců (Karel Čerňoušek). Pravdu a spravedlnost neurčují klasické staletími prověřené principy společnosti, ale pouze národnostní identita.

Otázka, jakou řečí se mluví a do jaké bude chodit dítě školy, se náhle stává něčím zcela novým. Řeč jako přirozená součást identity je povýšena na roveň příslušnosti k národní identitě. Pokud někdo hovoří německy, těžko může být součástí české národní identity. Malý Josífek Koudela, podobně jako před lety jeho otec Jan, naráží na odmítání ze strany tety Rózy i malých hochů Heidlerů proto, že je poznat jeho český přízvuk a že plynule přechází z češtiny do němčiny (tamtéž, s. 161).

Úvaha o tom, kdo smí být vystěhován a kdo již patří do kraje zní z úst vypravěče o to naléhavěji, že se zamýšlí nad celkovým koloběhem událostí. Vždy někdo vyhání někoho za nějakým účelem. Nevítězí spravedlnost, ale vyhrává silnější, který si na pomoc vezme svůj výklad dějin a utvořené mýty, jež mu smysl vyhnání obhájí. A v takovém případě se jednotlivé rozmišky a spory přesunou do roviny nacionální nebo náboženské (Češi, Němci, protestanti, katolíci).

Sepětí románu do dvou lokalit (pohraničního Bachu a šumavských Hájů) ukazuje rozvrstvení postav do tří základních skupin. Na jedné straně stojí lidé strhnutí vášnivými proslovky o velké německé říši, na druhé straně stojí lidé přesvědčení o věčném německém útlaku českého obyvatelstva. Ani jedna skupina nemá pochopení pro lidi, jimž jsou vášnivé projevy obou táborů cizí.

Do první skupiny patří např.: učitel, rodina Vogelů, Rudi Heidler, Herbert Moritz nebo Lothar. Při poslechu projevu Vůdce z rádia v hospodě si každý z nich představuje svá nacionální příkoří (Rudi zranění, hostinský ponížení, Kašpar Vogel urážku od Jana Koudely kvůli Hildegardě), aniž by si uvědomili, že se jedná o osobní prohry a křivdy, které si způsobili sami nebo jim je způsobil konkrétní člověk. Oni je však povyšují na úroveň národnostního konfliktu a domnívají se, že Vůdce jejich potíže vyřeší. Zcela zapomínají na skutečnost, že své potíže budou muset vyřešit sami, jako to dělali odjakživa.

Jejich národní identita je založena na nenávisti k jinakosti a na pocitu ohrožení vlastní existence. Utváří se naopak pozitivní obraz sebe samých uvnitř skupiny. Tento obraz dotvářejí rodina, škola, média a důmyslná propaganda. Vznik ČSR není pojímán jako něco správného a logického, ale jako něco, co nikdy nemělo šanci na přežití. Rázem se hospodářská krize nevnímá jako celosvětový problém, ale jako neschopnost Čechů zajistit všem svým občanům práci. Jsou utvářeny mýty a legendy, po jejichž pravdivosti nikdo nepátrá. Vůdce musí mít zaručeně pravdu. Zná jejich životy mnohem lépe, jejich životy v zapadlé malé krušnohorské vesničce (tamtéž, s. 124-125).

Ve druhé skupině se nacházejí např.: Havel Koudela, Karel Čerňoušek, soudruh Holbička. Přesto je mezi nimi určitý rozdíl. Havel není horkokrevný nacionalista v pravém slova smyslu. Je vzdělaný právník a vlastenec. Uvědomuje si, že i mezi Němci jsou slušní lidé. „*Drž se tam dobře mezi těmi Němci, řekl doktor Havel Koudela, jsou to tvrdí lidé a hodně jsme od nich v dějinách vytrpěli, ale divil by ses, v některých je dobré jádro.*“ (tamtéž, s. 100). Havel byl především slušný člověk (tamtéž, s. 196). Čerňoušek i Holbička jsou prototypem poválečných českých zlatokopů a rychlokvašných funkcionářů, kteří bez skrupulí využili svou šanci. Čerňoušek, známý zloděj kol, se stává hrdinou a pánem i díky vyraženým zubům od esesáka. Byl ponížen a potřebuje si své ponížení kompenzovat.

Holbička přichází do pohraničí a je si vědom své síly. Rozhoduje o osudech Němců, zda zůstanou nebo budou muset odejít. Každý mu musí zobat z ruky (tamtéž,

s. 202). Náladu posledních dní války dokresluje i výhrušný vzkaz pro Jana Koudelu. „*Třes se zrádce i jeho rodino přepočítal si se bratrovrahu. Německá krev český statek nezdědí!*“ (tamtéž, s. 178). Slušnost a pravda jdou stranou. O spravedlnosti rozhodují sympatie a podlézání. Skuteční hrdinové nemají šanci (např. učitel Presl). Jediné setkání s Němcem může v očích českého kolektivu znamenat nálepku kolaboranta (stigma). Česká národní identita se neprojevuje hrdinným bojem během války, ale až činy v posledních týdnech a zejména přijutím komunistických manýrů za své. Holbička i Čerňoušek pochopili novou kolektivní identitu, která si vzala za svou vlajkovou loď boj s nepřáteli socialismu. Bezvýznamný Čerňoušek díky funkci vyrostl a naopak hrdá Hildegarda před ním stála sehnutá, když prosila, aby její syn z nespolehlivé rodiny mohl studovat (tamtéž, s. 225).

Mimo tyto dvě skupiny stojí několik jedinců, kteří nestavějí vlastní identitu na národnostní jinakosti. Nelze říct, že by každý hrdina stavěl svou identitu podobně jako Jakob na lásce k rodné krajině a rodině. Pro něj je odsun tragédií a vyrváním z kořenů. V Německu ho později nic netěší a netouží před smrtí po ničem jiném, než aby mohl ještě jednou „spatřit“ svůj kraj. Když je možné cestovat, přiveze ho jeho vnuk Josef do Bachu. Bach je v tu dobu místem bez života, vše je rozpadlé a vybydlené. Majitelé po odsunutých Němcích postrádali úctu ke kraji, jež si vybudovali původní obyvatelé po staletí. Velké dějiny Bach (Dolní potok) pohřbily. Starý Bach žije pouze v paměti Jakoba Schmelzera, slepce. Josef Koudela vnímá střet reality s iluzí o to tíživěji. Ačkoliv Jakob říká: „...*jen ta ves zůstala. Lidi, chlapče, nejsou jistota, kdežto ves jo, a já si pamatuju každičkou hradbu, každičkový dům, věříš?*“ (tamtéž, s. 298), netuší, jak hluboce se mýlí. Jakob si s sebou nese Bach z dob, kdy v něm vládla harmonie člověka a přírody.

Otec Jana Koudely, Tomáš Koudela, byl bratrem Havla Koudely. Součástí jeho identity byla důvěra ve vyšší řád věcí. Řád spatřoval ve věcech přesahujících člověka, do nichž nebylo možné zasahovat. K takovému řádu patřila i tradice převzetí hospodářství nejstarším synem, ač by se k tomu hodil spíše mladší. Tomáš nehovořil o hrdinských událostech z války, nerad myslel na lidské bolesti a nechápal, proč by se měl vytahovat historkami o zabíjení. Ve vyšším řádu byla harmonie člověka a věci kolem něj (tamtéž, s. 98).

Ačkoliv v příběhu mají hlavní slovo muži, nelze opomenout, že většina žen z rodu Schmelzerů byla silná, ať už šlo o Barboru, Annu, Markétu svedenou

Benátčanem nebo Hildegardu. Právě v jejím temperamentu se Benátčan navrácí. Kdyby nebyla silná, nedokázala by vše, co dokázala. Její identita je spjatá s rodinou a krajem, jak jí vštěpoval otec Jakob. Proto dokáže překonávat národnostní bariéry a vzít si v době silícího nacionalismu Čecha. Stává se vyděděncem v obou skupinách. Ani jedna ji nepřijímá a ona i přesto stojí hrdá a krásná vedle svého manžela. Přes velký tlak svého okolí se její láska k Janovi rozhoří. Při jednom z rozhovorů s otcem vadí otci mnohem méně skutečnost, že hovořila s Čechem, než vědomí, že Hildegarda dospěla a on ji ztrácí, přichází o své oči (tamtéž, s. 113). Hildegarda s Janem jsou vystaveni nátlaku a útokům ze strany nacionalistů i českých „vlastenců“. Ponížení Hildegardy vrcholí v konfliktech s Čerňouškem, jenž si je po válce vědom svého postavení a přinutí Hildegardu k zametání náměstí a později i k prohlášení o jeho utrpení za války (tamtéž, s. 223).

Na osudech nezlomné Hildegardy i jejího manžela Jana je vidět, kam se dostali díky národním identitám, jež šmahem lidi škatulkují a pranýřují za jejich jinakost. Náruživý hospodář musel v rámci kolektivizace odevzdat svůj dobytek a Hildegarda se musela poklonit funkcionáři Čerňouškovi, aby mohl jít její syn studovat. Dělnická třída pokořila vztah dvou lidí a zcela je zlomila (tamtéž, s. 224-225). „*Hildegarda potom začala všude říkat, že Čerňoušek není tak špatnej, že se zachoval jako člověk, a Jan se svěšenými rameny jí nikdy neodporoval, to zbylo z Koudelů, kteří přežili nenávisť národů, vyhnanství a válku.*“ (tamtéž, s. 225-226).

Jednou z nejpozoruhodnějších postav románu je učitel Presl i v jeho postavě se velice dobře zračí smýkání velkými dějinami. „*Presla měli všichni rádi, až na to, že moc nedbal na lásku k vlasti.*“ (tamtéž, s. 117). Učitel si zachovává chladný rozum nebo je naopak až příliš velkým snílkem, jenž věří v lásku člověka k člověku a v odpuštění. „*Jenom pan učitel Presl paži nezvedal, byl zkažený básničkami a židovským škrabálkem Goethem...*“ (tamtéž, s. 125). Později se stane Presl terčem útoků pro svou malou vlasteneckou angažovanost a pro své názory. „*...zrádce Presl učí v této rozhodující době jejich děti nesmysly, například že se mají všichni vzájemně chápat a že podle toho se pozná vzdělanost nejenom jednotlivců, ale i celých národů...*“ (tamtéž, s. 135). Presl staví lásku nad nenávisť. Hovořival o lidskosti a shovívavosti ve chvílích, kdy se to nejméně hodilo nebo možná spíše nejvíc hodilo. Ale kolektivní nacionální identita v takových hodnotách viděla slabost. Osud těchto jedinců dokresluje tragičnost velkých dějin, protože k učiteli Preslovi je přistupováno jako k Němci

a viníkovi. Pochopení nenachází ani po válce, ačkoliv je jeho jediným snem učit děti ve škole nezkráslému vědění.

Specifičnost bašské identity nejlépe dokresluje výrok Anny Schmelzerové, když se dozvěděla, že se stali součástí Říše: „*To je dobře nebo špatně? Zostražitěla Anna Schmelzerová.*“ (tamtéž, s. 138). Velké dějiny dokázaly lidem na Bachu přinést jen samé utrpení a nikdy nedovedly naplnit jejich touhy a přání. Velké dějiny nemohou porozumět malému člověku a malý člověk jen těžko porozumí absurdnosti velkých dějin.

6.3 Ztracené děti

Knihy se dočkala jediného vydání v roce 1997. Ústředním motivem díla je hledání ztracené dcery. Svět hlavní postavy zobrazují různě se prolínající narativní roviny. Dochází k setření hranic mezi realitou románu, vzpomínkami a sny jednotlivých postav. Zdánlivě neprovázanou mozaiku dějů tvoří vlastní vyprávění hlavní hrdinky, deníkové záznamy Manuely, její babičky, zaznamenané sny dcery Adélky, vyprávěné sny pana Vavříčka, babiččiny výpisky a vložené dopisy (Kautman, 1998, s. 5).

Ztracené děti jsou prostorově ostře vymezeny ulicemi pražských čtvrtí Žižkova a Vinohrad. Ve spleti konkrétních ulic se odehrávají každodenní záhadné události. Přesné topografické určení ostře kontrastuje s alegoričností, již je čtenář při čtení vystaven. Prostor ulic jediný zůstává pevným bodem. Vše ostatní je znejistěno (lidé, věci, čas).

Hodrovou v její tvorbě zajímají lidé v neohraničeném časovém proudu. Z toho vyplývá i výše zmíněná problematičnost postav v románu a jejich mnohoznačnost a mnohvrstevnost. Kautman hovoří o zrušení dimenze času, petrifikaci prostoru a vzájemném prolínání osudů živých a mrtvých postav (tamtéž, s. 5).

Ztrácení a hledání věcí, lidí, vzpomínek, smyslů a vlastní identity je základním smyslem románu. Fascinace tajemstvím, které ke čtenáři románu promlouvá polyfonií znaků, je patrná i v dalších dílech Hodrové (Kosková, 1998, s. 7). Důraz na příběh není u Hodrové stěžejní. Čtenář se nedozví o ztracené Adélce na konci knihy o moc víc, než věděl z úvodních kapitol. Mnohem důležitěji se zjevuje naléhavá touha hlavní hrdinky pochopit svou vlastní identitu. Ztrácení a hledání přináší nalézání a nové otázky a nová tajemství.

6.4 Postavy

Román je zaplněn mnoha postavami. Některé se kolem hlavní hrdinky Manuely pouze mihnou, jiné ji provázejí celým dílem. Lidé v románu jsou naplněni záhadností a jakousi psychickou pochroumaností. Ta ostře kontrastuje s vědomím, že tyto postavy jsou zároveň i Manuelinými příbuznými, sousedy a kolegy.

Manuela Volfová je původním povoláním učitelka a později se stane pečovatelkou o staré ženy. Její komplikovaná identita se rozkrývá v průběhu celého díla. Nejednotnost naznačuje už jméno hlavní hrdinky. Jazyk díla se čtenářem rozehrává hru a součástí hry jsou i postavy románu a jejich jména. Manuela Volfová, původně Květa Volfová, má v románu několik oslovení. Paní Alina jí říká Terezo, pan Vavřínek paní učitelko, matka jí dala jméno Květa (latinská podoba Flora) a sousedka ji oslovuje paní Volfová.

Na straně 117 se čtenář dozvídá více díky náhodné situaci. Otec Manuely byl kožešník a dělal si na své kožichy značku W. Té si Manuela všimla, když pomáhala z kabátu paní Alině. Manuelin dědeček byl bavorský Němec a před válkou se jejich rodina psala ještě jako Wolfova. Její křestní jméno ji životem pronásleduje mnohem více v latinské podobě: děj se odehrává často Na Floře, v hotelu Flora a v kině Flora.

Manuela o svých psychických potížích hovoří jen v náznacích. Nikde není přesně řečeno, co se jí přesně přihodilo a za jakých okolností zmizela její dcera. Obojí je opředeno závojem tajemství. Čtenář může několikrát dojít k závěru, zda celá ztráta dcery nesouvisí pouze s psychickou nemocí Manuely, která nikdy žádnou dceru neměla a celou dobu se jen snaží přijít na to, kým vlastně je.

V životě Manuely hrají velmi důležitou úlohu právě ženy. I v jejich rodině jsou to ženy, k nimž se Manuela odkazuje. Silnou pozici má její babička a její vztah ke třem dcerám, vlastní matka i dcera Adélka. Důraz na ženské postavy je umocněn citováním spisovatelky Růženy Svobodové. Výrazně zaznívá i odkaz na *Babičku* Boženy Němcové. Podobnost se nalézá v užití jmen Barunky (2x nalezený a 2x ztracený pes) a Adélky (zmizelá dcera). Vedle těchto spojitostí se v románu nachází i ústřední postava Manueliny babičky, která přežije své dcery.

Manuela se snaží své dceři přiblížit a udržet si ji u sebe. Čím více se o to pokouší, tím víc se jí dcera vzdaluje. Manuela si své chyby neuvědomuje. Podobně jako si nikdy nepřipustila, že neprávem zavrhlá otce své dcery, Egypťana Sinuheta, když dala na řeči své kamarádky. Důvod k zamyšlení jí poskytují až paní Alina, paní

Mendlová, paní Kosterková nebo pan Vavřínek. Díky nim si Manuela začíná klást otázky a hledat spojitosti v rodinných denících a vzpomínkách. Její neporozumění s muži má svůj původ v ženských postavách jejího rodu a jejich dočasných mužů. Důležité je pro ni nalezení vlastního rodu: babičky, matky a jejích sester. Uvědomit si, že prožívá stejné krize ve vztazích, které prožívaly ženy jejího rodu, bylo pro Manuelu zásadní zkušeností. Díky ní mohla porozumět ztrátě své dceři a poučit se z chyb (Kautman, 1998, s. 5).

Převaha silných ženských postav (babička, paní Alina, matka) ukazuje, jak je pro Manuelu těžké identifikovat se se svou ženskou identitou a s rolí matky. Manuela postrádá ženské vzory. Její matka k ní nikdy neprojevovala lásku a nikdy ji neoslovila Manuelo. Když matka umírala, seděla u ní Manuela, ačkoliv se ona domnívala, že je to její syn Kamil. Podobnou zkušenost zažila Manuela i s babičkou, která si myslela, že u ní sedí vnučka Adélka. Obě dvě situace musely být pro hlavní hrdinku hodně bolestné a frustrující.

Manuela se ráda vrací do světa dětství, v němž vše bylo bezstarostné. Babička je v kamříku (kamrlík) strašila pohádkami o Kostěji nesmrtelném, Manuela čichala vůni kožichů u nich doma a snila si své sny. V životních situacích se cítí nejistá, což se projevuje i ve snech např.: když vypráví svůj sen paní Kosterkové, v němž bloudí a hledá svůj hotelový pokoj, je to údajně hledání vlastní identity (Hodrová, 1997, s. 146).

Podobně působí sen o mongoloidní holčičce. Manuela se snaží najít sprchy, aby se mohla osprchovat. Bezradně bloudí chodbou. Po několika neúspěšných pokusech se informaci dozvídá od malé nemocné holčičky a zastydí se, že i taková malá nemocná holčička to ví a ona ne. Manuela svou identitu v nepřehledném světě neustále ztrácí. Zadrhla se v dětském vidění světa a neví, jak z něj ven. I to může být důvod, proč je neustále přitahována zvláštními jedinci. „*Tak se zdá být oprávněná hypotéza, že ukotvení občana do společenství určeného stabilními sociálními strukturami (řád kosmu, náboženský obraz světa), jímž se vyznačovaly starší formy sociální organizace, vedlo k neproblematické identitě mnohem spíše než život v nepřehledných, funkčně diferencovaných moderních společnostech, které určuje řada vzájemně si konkurujících systémů smyslu.*“ (Nünning, 2006, s. 330).

Manuela se pohybuje ve světě, v němž se nevyzná, není schopná uvědomit si vlastní identitu. O rodovou identitu se může opřít až ve chvíli, kdy porozumí

rodinným vztahům. Zdánlivou podobnost ztráty dcery nachází ve vztahu babičky a tety Leny. Ženy v péči Manuely jsou osamělé a Manuela také. Dochází mezi nimi k mnohem většímu porozumění, než jaké měla Manuela s vlastní matkou. Právě tyto ženy ji vysvobodí z deptajících úvah po osudu její dcery. Manuela si uvědomí, že pokud se jí podaří najít samu sebe, pochopit samu sebe a svůj rod, že pak se může do jejího života vrátit i dcera Adélka. V opačném případě bude její život jen dalším ztrácením a hledáním.

Výsadní postavení mají v románu ženy matky. Jejich pozice je ozvláštněna artefakty, s nimiž jsou spjaty. K babiččině životu neodmyslitelně patří Ottův slovník naučný, paní Mendlová má v kufru betlém, který každoročně staví, paní Alina žije vyprávěním o osobnostech na Olšanských hřbitovech, matka neustále plete a páře šály a paní Bohunka skládá do velkých komínů ve svém bytě prázdné kelímky od jogurtů.

„Dlouho do noci seděli s otcem na zemi a smotávali vlnu do klubíček a matka, která se, dokud nezešílela, vždycky chovala jako dáma a bývala tak prudérní, nad nimi trůnila na kuchyňské židli po Němcích s necudně roztaženýma nohama- skoro to vypadalo, že jí prameny vlny vyvěrají z klína, z toho lůna věčně sprádajícího a párajícího života.“ (Hodrová, 1997, s. 199). Vedle odkrývání ženské sexuality se čtenářům odkrývají i možnosti ženského psaní. Pochopit ženské psaní v evropské falocentrické společnosti vyžaduje opustit tradiční, objektivní způsob myšlení o literárních textech. Ženské psaní se pokouší o psaní, jehož organizujícím principem není nedostatek, ale schopnost dávat. Ženská psaní se pojí s ženským tělem (Nünning, 2006, s. 172).

6.5 K otázce odsunu

Historické události zaznívají v drobných zmínkách, které jsou řečeny jakoby jen mimochodem. Sousedem Manuely je pan Brož, bývalý vězeň z jáchymovských dolů. Pana Vavříčka navštívil ochrnutý herec Jan Potměšil. Také problematika odsunu, na rozdíl od uvedených děl, zaznívá jen letmo.

O odsunu se čtenář dozvídá skrze předměty, které mají, jak již bylo řečeno, významné postavení v celém románu. V některých případech nechává autorka promlouvat předměty, které spojují svět živých a mrtvých. Předměty jsou poselstvím. Manuela dostává od paní Mendlové její betlém, v němž jsou figurky různého původu

a stáří. Symbolicky dostává i štucl od paní Aliny. Skrze tyto artefakty se Manuela vyrovnává s minulostí rodu. Její rodina byla součástí německého obyvatelstva, ale zřekla se své identity.

Podobným symbolem je i kuchyňská židle po Němcích (Hodrová, 1997, s. 199) a tajemná fialová klubička, o nichž matka nepřestala hovořit ani měsíc před svou smrtí. Historii klubiček se Manuela dozvídá od otce: „*Když tenkrát vyšli z pokoje, vysvětlil jí otec, že matka ta klubička po revoluci v pětáctýřicátém ukradla v nějakém bytě, který museli Němci narychlo opustit, všichni z domu si prý tenkrát odtamtud něco odnesli, dokonale ten byt vybilili, ona sebrala jen ta klubička. A potom viděla z okna ty Němce, co tam bydleli- matku a dceru, s dcerou se v dětství kamarádila, jak lezou po kolenou Kouřimskou ulicí směrem ke škole na náměstí, samé ženy a děti to byly, poháněli je bičem.*“ (tamtéž, s. 151).

Dvě klubička v sobě nesou historii trýznivé události. V nich se zpřítomňuje úděl těch trpících německých žen. Čtenář se nedozvídá, jaký postoj k odsunu má Manuely rodina. Trudná historika je malým mementem doby, z níž mnohé rodiny mají taková „klubička“ ve svých domácnostech. Jen málokdo o nich dokáže hovořit s takovou upřímností jako otec Manuely.

Každý předmět v sobě zpřítomňuje zároveň i veškeré předměty světa. Všechny jsou v něm obsaženy. Existuje tedy mezi všemi předměty síť vztahů. „*Ten kdo hledá ztracený nebo skrytý předmět, hledá svět a v něm sám sebe. A kdo ten předmět nenajde nebo kdo ho opět pozbuje, je odsouzen k smrti.*“ (tamtéž, s. 235).

Myšlenku hledání vlastní identity podtrhuje i použitý citát C. G. Junga: „*každý život je mytický příběh. Jsem kombinací životů předků a ztělesňuji znovu jejich život.*“ (tamtéž, s. 309). Manuela hledá zejména sama sebe a krev své krve. Z dávných příběhů starověku i životů našich předků plyne poučení o životě. Tam lze hledat otázky po smyslu vlastního bytí a své identity.

6.6 Vyhnání Gerty Schnirch

Román vyšel ve dvou vydáních v roce 2009 a 2010. Příběh Gerty Schnirch vypráví o životě brněnské dívky, do jejíhož života devastujícím způsobem promluvily události 20. století. Autorka odkrývá národnostní soužití Čechů a Němců v Brně, které zásadně ovlivní silící nacionalismu 30. let, válka a poválečná „euforie“.

Poválečný odsun Němců z Československa zůstává dluhem českého svědomí. Rozporuplnost a nemožnost vyrovnat se se svou minulostí ukazují občasně události současnosti. Naposled k takové situaci došlo v průběhu prezidentských voleb v lednu 2013 při debatě Miloše Zemana a Karla Schwarzenberga.

Příběh Gerty Schnirch je jedním z mnoha podobných osudů lidí, kteří s úlevou přijali konec války, aniž by tušili, jak dramatická situace pro ně ještě nastane. Odchod z Brna v nočních hodinách směrem na Pohořelice nepřežije mnoho lidí. V průběhu pochodu dochází k utrpení a násilí. Situaci zdramatizuje i propuknutí tyfové epidemie.

„Tučkové se podařilo vytvořit velmi působivý obraz konfrontace individuálního života s dějinnými událostmi, které se nedají ovlivnit a semelou každého bez ohledu na jeho provinění, potrestání, pokání či omluvu, o jeho přáních a touhách ani nemluvě.“ (Gilk, 2009, s. 23). Odsunem paradoxně vše nekončí, ale naopak teprve začíná. Gerta se dostane do Perné, kde slouží jako pomocná síla za stravu a nocleh. Životními podmínkami má blíže ke zvířeti než k lidské bytosti. Mezi přívalem hrubostí občas zazní i slova útěchy a laskavosti.

Po čase se Gertě podaří vrátit zpět do Brna díky své bývalé lásce. Bohužel Brno je jiným městem. Život a ruch vystřídal šedí. Národnostní rozmanitost ubrala městu na jeho pestrosti a lidé ještě nezapomněli na příkoří způsobená Němci. Hrdinka i její dcera Barbora dál naráží na nepochopení, nenávisť a útlak. *„Historická fikce Vyhánění Gerty Schnirch zachycuje dramatický osud česko-německé ženy, která se provinila jediným- narodila se v nesprávný čas na nesprávném místě.“* (Hečková, 2009, s. 65).

Tragičnost osudu Gerty je zdvojená podobným způsobem jako v případě Jakoba Schmelzera. Oba zasáhne osobní rána i zvrát velkých dějin. Gertu zneužívá otec, musí odejít z Brna, vychovávat dceru, je podrobena nátlakům a násilí. Její osobní strasti jsou konfrontovány s velkými dějinami (válka, odsun, komunismus, okupace, normalizace). U Jakoba převládá bolest nad ztrátou zraku stejně mučivě. Do konce svého života je poznamenán. Nikdo mu nemůže plně rozumět. Cítí se nadbytečný, protože bez zraku nic nesvede. Tím víc přimkne k rodnému kraji, ke kraji svého dětství, protože ten důvěrně zná. Bohužel právě ten mu velké dějiny chtějí také odsunem vyrvat z jeho života.

6.7 Postavy

Ústředními postavami příběhu jsou ženy. Zásadní postavení mají vedle Gerty a její dcery Barbory kamarádka Janinka, hospodářka Zipfelka a kolektiv žen v Perné. V rodině Gerty i v ní samotné se vlivem válečných událostí začínají prát dvě identity. Před válečným běsněním se cítí být Brňankou. V Brně byla smíšená manželství zcela běžná a národnost nehrála zásadní roli. I sama autorka v emailové komunikaci potvrzuje, že Gerta je Brňáčkou, cítí se být součástí tehdejšího Československa, protože zcela přirozené bylo žít ve smíšených manželstvích.

„Tak válka postupně přicházela, zatímco se Gerta urputně snažila nevpustit měnicí se věci do svého života.“ (Tučková, 2010, s. 20). Dál se kamarádila s Janinkou a více jí zajímalo umění, než plamenné řeči o velkém a neomylném Vůdci. Gerta se chová, jako by se jí události kolem ní netýkaly. Ona je stále stejná a silící nacionalismus pro ni nic neznamena. Nechápe, když jí Janinka vysvětluje, před kým museli její příbuzní odjet. *„Gerta vrtěla nechápavě hlavou, nevěděla, koho tím myslí, ty, jako jsou oni. Ona byla přece vždycky jako Janinka.“* (tamtéž, s. 20). Gertě uniká fakt, že mezi jejich přátelství byla dějinnými událostmi natažena neprostupná hranice, hranice mezi My a Oni.

Před Gertou stojí rozhodnutí, jakou identitu si zvolí, zda českou nebo německou. Gerta si toto rozhodnutí nepřipouští a dále se cítí být mladou dívkou a zejména Brňankou. Prvořadé je přežít a přetrpět válku a pak bude vše dobré jako dřív. Gerta si neuvědomuje, že není důležité, kým se cítí ona, ale jak na ni pohlíží ostatní. Tvůrcem její identity nejsou pouze věci, jež ona sama do svého života vpouští.

Její osobní identita je drcena pod tíhou kolektivní identity. Ve vztahu identit My-Oni-Já dochází k vychýlení ve prospěch Oni. Gerta si hořce uvědomuje, že válka a vítězové určují, kam kdo patří a bude patřit. Nikoho rázem nezajímá, co musela Gerta s otcem vytrpět (ponižování, útrapy, zakazování mluvit česky, násilí a pohlavní zneužívání). Není zásadní ani to, že Gerta nikomu neublížila. Důležitější se ukazuje příslušnost k německému národu, k němuž přece jasně patří, když její otec byl úředníkem německého úřadu a bratr Friedrich navštěvoval Hitlerjugend.

Gertu zastihla válka v období jejího dospívání a hledání. Nezištně až naivně působí její nabídka Janince, aby s ní chodila do kurzu kreslení ve Svazu německých dívek. Špetku pochybností v ní vyvolává pouze nacvičování německých písní na přehlídce. *„...chodit do výtvarného kurzu a čas od času nacvičovat německé písně*

a pochod v uniformě na programy různých Paraden.“ (tamtéž, s. 25). Na tom přece nic nebylo. Nebo bylo? A co dostatek potravin? Také byly pro Gertu samozřejmostí? „*Gerta nevěděla a bylo jí z toho úzko. Někdy měla pocit, že mezi ně (německé dívky) ani nepatří.*“ (tamtéž, s. 25). Po smrti matky se jí nikdo na její pocity a názory neptal. Její individuální identita byla zcela zatlačena do pozadí a nahradila ji identita kolektivní.

Národní identitu formuje jazyk. V rodině Schnirchů bylo zcela běžné hovořit německy i česky. Otec většinou hovořil německy a matka česky. Děti plynule přecházely z jednoho jazyka do druhého. S příchodem války došlo k polarizaci. Otec se snažil přinutit děti, aby hovořily jen německy. Čeština měla být vnímána jako podřadný jazyk. Chování otce ovládly urážky a výsměch všeho českého. Češi se pro něj stali národem srabů a lokajů, kteří se zaprodají (tamtéž, s. 39). Jazyk byl povýšen na hodnotící měřítko ve stylu: pověz jakým jazykem hovoříš a já ti povím, jaký jsi člověk. Nadřazenost němčiny byla vystřídána po válce nadřazeností češtiny. Jazyk formoval skupinu My a vymezoval se tak proti jinakosti skupiny Oni. Národní a jazyková příslušnost dělala z členů jedné rodiny lepšího nebo horšího člověka.

Gerta přistupuje na podobnou hru, ačkoliv si to nepřipouští. Prožívá škodolibou radost, když jejímu bratrovi přichází povolávací rozkaz a později, když se jejímu otci bortí svět nadlidí. Už se necítí být součástí rodiny a převládají v její mysli netečnost a chlad.

U Gerty hrálo svou roli v záležitosti nepochopení válečných událostí, že se jí matka snažila uchránit před vnějším světem. Gerta do konce války zůstala tou plachou přemýšlivou dívenkou, která měla svůj svět, do něhož pouštěla blízké lidi. Válka v něm místo neměla. Ani proměněný Karel v něm nemohl zůstat. Gerta nechápala nadšení dívek ze Svazu ani Karlovu radost, když líčili úspěchy a neúspěchy postupujících armád (tamtéž, s. 45).

V případě německé kolektivní identity vypluly na povrch staré německé mýty o Německu nade vše živené aspektem jazyka, literatury a kultury, které jsou brány za přirozené znaky národní identity. V očích Gertina otce přišel čas povstat ve své národní hrdosti právě s příchodem nacismu.

Česká kolektivní identita vnímala vše německé jako špatné. Staletí trávající soužití náhle nebylo možné. Určující není, kým se cítí jedinec, ale jak ho vnímá kolektiv. Ačkoliv Gerta uměla česky velmi dobře, jistě znala dějiny a tradice své země, její etnická příslušnost byla poznamenána spojením s jejím otcem a bratrem. Jak na její

identitu pohlížejí jiní, dokresluje rozhovor s předsedou Hanákem, když řeší ztrátu majetku shromážděného po odsunutých Němcích. „Víte, ženská, vůbec, že byla válka a co se v takové válce děje? To samozřejmě vím, pane. Kdyby nebyla válka, tak bych nebyla tady, ale v Brně ve svém bytě. No vidíte. Ale vám to patří, žejo. Vy jste Němka. Nikdy jsem nikomu nic neudělala. A moje matka byla Češka. No jó, ale pantáta Němec, ne? A jestlipak měl pantáta čisté svědomí? To nevím, pane. Ale já mám svědomí čisté. Jenže ani tak by to nešlo, víte. Ono se to musí rozdělit. S někým, kdo je nasraný na mladý československý stát, se silný československý stát nevybuduje, víte? Kam bysme to přišli...zase k tomu samému, ne?“ A dále konstatování. „Já jsem nikdy nikomu neudělala nic špatného. Každý Němec udělal, každý je vinný, ženská, slyšíte? S tímto názorem se Gerta později setkávala velmi často. Vnější stigmatizace z ní udělala viníka zodpovědného za válečné útrapy Čechů.

Gerta do německého kolektivu patřit nechtěla, bytostně se tomu bránila a do českého patřit nemohla. Násilné přiřazení kolektivní identity znamenalo pro Gertu i přijetí kolektivní viny. Byla nucena přijmout něco, co se jí přičilo, s čím se nikdy nemohla smířit. Paradoxně ve chvílích, kdy se mohla rozhodnout přijmout českou identitu, už to nešlo. Až do konce svého života nenáležela Gerta k žádnému kolektivu. Stal se z ní člověk mimo dějiny.

Podobný osud potkal např. i vinaře z Perné pana Führedera, jemuž život skončil ve chvíli, kdy mu byla sebrána vinice a předána hamižné rodině Jechově. Ačkoliv je po válce, smrt Němce není vraždou, je spravedlivým rozsudkem nad sabotérem, jenž zničil vinici. Stejným případem je i násilí a zneužívání otce na Gertě. Jediným rozdílem zůstává skutečnost, že jedna událost se přihodila v době války a druhá již po ní. Jedinec nemá žádnou cenu, pokud platí princip kolektivní viny.

Princip kolektivní identity a tím pádem i kolektivní viny je narušován zejména v dialogu mezi hospodářem Hubertem Šenkem a starou Zipfelkou. Německé ženy umístěné v Perné na práci pro ně přestávají být věci. V rozhovoru zaznívají otázky viny německých žen na hrůzách během války. Zipfelová hovoří o tom, že k nim přistupuje podle víry. V jejich očích jsou to lidé jako každý jiný (tamtéž, s. 219-220). Právě prostředí vesnice přistupuje k hledisku kolektivní viny zcela odlišně než městské prostředí. Na vesnici se všichni znají mnohem lépe a dokáží ocenit, když je někdo slušný a pracovitý člověk (Führeder, Krumpschmied, Hubert Šenk). Naopak brzy odhalí, kdo nemá k zemi a půdě vztah a přišel si pouze nahrabat (Hanák, Jech).

V ostrém kontrastu k tomuto narušování kolektivní identity je pohled na německví v Brně. Svou úlohu v tom sehrávají sousedské spory, zášť, závist a nenávist, strmé kariérní stoupání v době války i po válce a svalování vlastního neštěstí a svých chyb na druhé. Takto smýšlí např. bývalá kamarádka Janinka. V jejích očích jsou Němci příčinou všeho zlého i jejího psychického stavu. Gertě přisuzuje stejnou vinu a neuvědomuje si, že z ní hovoří prostá závist, protože nemůže mít dítě jako Gerta. Neuvědomuje si, jakou cenu za svou Barboru Gerta platí (tamtéž, s. 310).

Ačkoliv se Gerta v Perné pohybuje v komunitě německých žen a hovoří německy, těžko ji považovat za součást německé kolektivní identity. Ona neměla rodinný život ani velké děti jako Johana. Zнала pouze tuto identitu skrze otcovu nadvládu, která byla proti jejímu přesvědčení. Později se chtěla přiklonit k češství kvůli Barboře, ale nesplynula s kolektivní identitou Čechů. Nedokázala jim plně porozumět. Už to nebyl svět porozumění, jaký znala z dětství, svět Janinky a její matky.

Johanna se svými dětmi zůstala věrna německví. Octla se tím v izolaci od okolní české společnosti, ale nemohla zatratit všechn předchozí život, kdy byli jako rodina šťastní. Nechtěla ve svých dětech živit umělou iluzi a poklonování před těmi, kteří je vyhnali. Děti už na to byly příliš staré, než aby se snadno poddaly.

Gerta sice kvůli dceři češství přijímá, ale její přimknutí je pouze vnějškové, protože se k ní nikdo jako k Češce nechová (tamtéž, s. 238-239). Uvědomuje si, že žije ve stejné izolaci jako Johanna, která má aspoň víru v Boha a lidi kolem sebe. Její samota není zcela světem bez lidí.

Gerta věřila maximálně ve chvilkové štěstí s Karlem, jenž záhadně mizí, když se snaží rozkrýt poválečné pogromy na německém obyvatelstvu. A tak jí zbývá pouze Barbora, kvůli níž má cenu zatajit svou identitu, aby měla lepší život než ona sama. Snaha tímto způsobem Barboru ochránit vedla k tomu, že se jí dcera začala vzdalovat a nikdy ji nepochopila. Možná kdyby se jí Gerta svěřila, spojila by je tíha osudu pevnějším poutem, poutem úcty.

Jak důležité je patřit ke správné kolektivní identitě zažili na vlastní kůži i poctiví Češi Hubert Šenk a jeho nová žena Ida. Postavit se kolektivizaci venkova je i nad síly silného hospodáře. Komunistické straně věrní úředníci a zlatokopové, kteří nemají žádný vztah k půdě, dokázali zničit nejen veškeré vztahy a vesnickou sounáležitost, ale pohřbili i krásu pohraničních krajů (tamtéž, s. 264-265). Na osudech Karla a Huberta Šenka je patrné, že samotná národní příslušnost nestačí k tomu, aby byl člověk přijímán

jako součást kolektivní identity. Morálně silní jednotlivci neodpovídali kolektivistickému pojetí budování socialismu v Československu. Jejich osud se až příliš podobá osudu odsunutých Němců.

Na jedné straně stojí budovatelská identita československého lidu. Jedině těm jde podle dobového diskurzu o blaho republiky. Jakákoliv jinakost je trestným činem proti budování této země a musí být potrestána. Národní identita je sloučena a povýšena na stranickou identitu. Kdo myslí jinak, je nemilosrdně označen za škůdce či rovnou za zrádce. Na druhé straně jinakostí vynikají čeští Němci, slušní lidé nebojící se ozvat ale i Židé.

Každý kolem Gerty je válkou a událostmi po ní silně poznamenán. Ula, Dorla a Teresa utekly z Perné do Rakouska, ale tam se setkávaly s podobným zbídačením jako v Československu. Nikdo je nevítal s otevřenou náručí a ještě dostaly nálepkou nacistek uprchlých z Protektorátu. Gertin bratr Friedrich si v osamění žil dál svůj trpký sen o velkém Německu, jenž mu kalí pouze vzpomínka na masové vraždění. Snad jediné Johanna a Hermína našly jistý smysl života. Johanna skrze víru a kolektiv lidí se stejným osudem a Hermína v kolektivu žen v družstvu v Perné. Koncem války zažila v nemocnici velké utrpení při pohledu na umírající německé vojáky i obyčejné lidi, kteří dostali nálepkou kolaboranta. Život na vesnici pro ni byl únikem.

Gerta se po rozchodu se svou dcerou realizovala alespoň v práci. Od pásové výroby se jí pilí podařilo vypracovat přes plánování až do administrativní budovy. Přišla sovětská okupace a normalizační ovzduší srazilo Gertu s jejím posudkem až do temného skladu. Jejím životem se rozlila prázdnota. Necítila fyzickou bolest jako v případě vyhnání a zneužívání. Tentokrát to nebolelo fyzicky. Cítila, že se její svět zhroutil. Náhle nebylo pro co žít dál (tamtéž, s. 341).

Gertin vnitřní boj dokresluje Hermínino uvažování po jejich rozhovoru o naplnění života. V Hermíně se ta nechuť k životu zlomila ve chvíli, kdy jim Hubert Šenk nabídl možnost zůstat v Perné. Pro ni tím získal život nový smysl. Získala zpět právo rozhodovat sama o sobě. Gerta o tohle právo vždy v rozhodující chvíli přišla (ztráta Karla, odcizení Barbory, ztráta práce po okupaci). Hermína našla svou novou identitu v novém prostředí, které měla spojené s méně traumatizujícími zážitky. Sblížila se se starou Zipfelovou. Naopak Gerta se vrátila do města, v němž našla jen památky svého ponížení a nová ponížení.

Gerta neviděla rozdíl v osudech Johanny, Teresy, Hermíny a svém. „*Dopadly strašně. Teresa ztracená ve městě, kde nikdy nenašla domov, Hermína, která si namlouvá, že je šťastná v kravíně a v chalupě, která jí padá na hlavu, a ona s Johannou, scházející se týden co týden na procházce v parku, stále starší a sešlejší.*“ (tamtéž, s. 359). Gerta zahořkla a smířila se se svou situací.

Vztah Barbory s Gertou se odvíjí od vědomí, že jejím otcem byl Gertin otec. Ve chvíli, kdy těhotná Gerta stojí u hrobu své matky s vědomím, že to dítě milovat nemůže, vnímá hlas své matky, která jí říká: „...*každý život si zaslouží lásku.*“ A dále: „...*láska matky k dítěti je svatá a povinná. A přirozená, Gerto, na to nezapomeň.*“ (tamtéž, s. 63). Právě přirozenost jako by se z jejich vztahu vytrácela. Na všechny dotazy ohledně rodiny odpovídala Gerta mrazivým mlčením. Podle Barbory se v tu chvíli z ní stávala ledová královna (tamtéž, s. 369). Gerta se snažila zapudit rodinnou identitu, aby uchránila Barboru před vnitřními úzkostmi i vnějším světem, jenž dovede být tak krutý. Přesto si Barbora musela projít různými ústrky, kterým byla v průběhu školy vystavena. Později se od Gerty dozvěděla o svých předcích, zejména o babičce. O otci se nikdy nic nedozvěděla a i kvůli tomu se stávala terčem útoků svých spolužáků. Vztah Barbory a Gerty byl chladný. Tím, kdo jejich rodině dodával teplo, byl strýc Karel nebo teta Athanaia.

Barbora se stala určitým hromosvodem všech neúspěchů a pádů Gertiných. Na jedné straně se snažila Barboru poučovat, aby nedopadla stejně jako ona, na druhé straně v ní viděla jakýsi dávný stín minulosti a svého otce. Její výchova se tak nutně musela stát chladnou povinností, protože Barbora pro ni představovala zapuzenou identitu vlastního rodu. Nedokázala dát Barboře svou lásku a za svou chladnou ochrannou ruku očekávala vděk. Ten přirozeně přijít nemohl.

Naopak přišlo nepochopení. Barbora s manželem Járrou se již ztotožnili s českou národní identitou. Pro Járu to bylo přirozené a pro Barboru se to přirozeností stalo. Naopak v Gertě se mísily tři identity a ta přirozená, násilně přervaná poválečným příkořím jako kdyby se vytratila. Její rozpolcenost se projevila v období okupace sovětskými vojsky. „*Po těch sáhodlouhých výlevech, co si mi stěžovala, jak ji odtud Češi vyháněli a jak ji nikdy nepřijali. Jako by v mojí mámě byly dvě ženské. Jedna ta ukřivděná německá, co ji vyhnali z domu, a druhá nadřazená německá, co se Čechoslovákům, mezi nimiž žije, jen posmívá. A ta česká, co v sobě vždycky viděla, ta jakoby někam zmizela.*“

K německým identitám se přiklonit nemohla a o tu jedinou možnou byla připravena. Nedokázala se přenést přes příkoří a žít jako jiní lidé, jako její dcera. Po poválečných hrůzách a normalizaci v ní zůstalo pouze pohrdání českým národem. Až do konce života v ní zůstala zatrpkllost, kterou zmírnilo až narození vnučky. Díky ní se sblížila se svou dcerou a dočkala se aktu omluvy za způsobená příkoří v průběhu poválečného odsunu Němců.

Gerta se snažila ochránit Barboru před německým, ale sama se nedokázala ztotožnit s češtvím. Zaplatila za to velkou cenu, život jí protekl mezi prsty. Nejdříve se urputnou silou snažila dokázat, že za viny Němců během války nemůže. Postupem času z ní energie vyprchala a Gerta zcela rezignovala. Její identity se v ní svářely pouze při velkých dějinných zvratech. Později chtěla mít již jen svůj klid.

Z něj ji vytrhuje vnučka Blanička svou údajnou omluvou za uvedená provinění. Gerta nemohla zapomenout, nemohla a nechtěla ani odpustit. Zřekla se všeho a své brněnské identity, aniž by si uvědomila, že za její pohnutý osud nesou zodpovědnost konkrétní lidé a ne národ jako celek. Její život získává smysl až uvedenou omluvou, kdy se opět cítí Brňáčkou jako v dětství.

Příběh Gerty je příběhem velkého neporozumění mezi matkou a dcerou, jenž se odehrává na pozadí velkých dějinných událostí 20. století. Gerta je nejdříve do svého života nepouští, snaží se jim bránit a nakonec zahořkne a ztratí sama sebe a svou specifickou brněnskou identitu.

6.8 My a Oni: stigmatizace či kolektivní identita?

V *Cejchu* a ve *Vyhnání Gerty Schnirch* zaznívá kolektivní pojetí identity velmi naléhavě a z obou stran. Národní konflikt je opředen řadou mýtů a historických obrazů, jež přilévají olej do ohně. Vypravěč v *Cejchu* připomíná boření pomníků císaře Josefa II. Když české vojsko někde zbořilo pomník jako odplatu za protesty Němců, vždy to jen Němce rozlítilo, protože považovali Josefa II. nikoliv za reformátora, ale za správného panovníka, který potlačoval češtinu a jiná lidová nářečí. Naopak zboření pomníků Františka Josefa tolik nevole nepřinášelo, protože toho si Němci vážili méně (Šmíd, 1992, s. 88).

Němci se identifikovali s vytvořenými mýty vzniklými z přetvoření historického obrazu dějin. Snažili se najít společný jmenovatel kolektivní identity a bylo třeba

vytvořit nepřítele, jenž jim usiluje o holou existenci. Jednotlivci sklouzávají ke generalizaci svých problémů. Dochází ke stigmatizaci tvrzením, že za všechny těžkosti mohou Češi (tamtéž, s. 124).

Podobně jako hovoří Fanon o stigmatizaci *negra*, stává se určujícím stigmatem národnost Čecha a Němce. Když přijde Jan Koudela do hospody na Bachu, nepohlíží se na něj při konfliktu jako na normálního člověka, cizince. Okamžitě dostane nálepku Čecha. Přátelství německých Nejdečáků se hodnotí ryze národnostně, což je pro ně tak odzbrojující, že nejsou schopni se za přítele poprat. Jan Koudela je na prvním místě Čechem. Argument o dobrém člověku bašským Němcům nestačí (tamtéž, s. 116).

Každý jedinec, jenž nectí svou národnost, se stává zrádcem národní věci a vyděděncem z kolektivu My. Ovšem nesetkává se s pochopením ani u Oni. Stojí mimo obě skupiny a ocitá se ve dvojitém ohrožení. Pociťují to například Jan Koudela, učitel Presl nebo Hildegarda. Osobní statečnost, útrapy a příkoří pro ně znamenaly víc než slepá důvěra v kolektivní sounáležitost. Paradoxně trpí ze všech postav nejvíce za běsnící nacistické ideologie i té socialistické.

Pojmy Náš a Váš, Naši, Vaši získávají zcela jiný rozměr. Náš neznamená patřit do Bachu nebo do české země. Znamená to být příslušníkem jednoho národa, německého kolektivu. V Janově rodných Hájích platí shodný vzorec kolektivní sounáležitosti. Ačkoliv Janova rodina sem patří odnepaměti, Janova jinakost dráždí ves. Rodové sepětí ani svazek s krajinou neplatí. Janův bratr, strýc i rodiče jsou součástí Nás, ale Jan tuto homogenitu narušuje svazkem s Hildegardou a završuje ji smrt strýce Havla po návštěvě Frazne Vogela. Spojením obou událostí získává Jan nálepku zrádce českého národa. Potřeba stigmatizovat jinakost a zakrýt osobní selhání umožňuje paměti vyrovnat se minulostí po svém.

S podobným momentem se čtenář setká v románu *Vyhnání Gerty Schnirch*. Mnozí protagonisté se snažili vyrovnat se svým chováním v průběhu okupace právě v duchu kolektivní sounáležitosti. Např. prodavač zeleniny nebo strýc Hermíny, jenž byl sice henleinovec, ale kromě hajlování na náměstí nic neprovozoval, se stávají terčem brutálních odplat (Tučková, 2010, s. 357). Dochází ke zjednodušování. Prodavač zeleniny zapříčinil útrapy Čechů tím, že u něj kupovalo zeleninu gestapo. Otázky, zda měl jinou možnost nebo jen toužil po obživě, se vůbec nepřipouští.

Oba případy ukazují, že osoby v rámci kolektivní sounáležitosti zvolily imitaci (zrcadlení) dominantní síly. Ve chvíli, kdy cítily převahu mohly zvolit odlišení se

od My, ukázat svou výjimečnost, ale Oni popřeli svou jedinečnost. V brutalitách zašli mnohem dál než postavy německé.

V rámci kolektivního společenství se stíraly individuální rozdíly. Horst Heidler byl slušnější člověk, než byl Franz Vogel. Přesto v rámci kolektivu byli oba součástí německého národa se všemi klady i zápory. Princip kolektivní stigmatizace přinesl i trest v podobě uplatňování kolektivní viny. Doplatila na tuto skutečnost Gerta a její kamarádky a doplatili na to i mnozí čeští občané, kteří nesouhlasili s kolektivním pojetím české společnosti. Stigmatizovat jinakost je až příliš snadné a vede zejména v rámci vyostření mezi skupinami My a Oni k odvrácení od vlastních chyb a slabostí.

6.9 Hledání a ztrácení jako součást identity

Ve všech třech románech se vyskytují výrazné ženské postavy a hledání a ztrácení je významným aspektem jejich identity. Ztratit blízký předmět, blízkého člověka nebo svůj kraj znamená ztratit kus sebe samého, své identity. Člověk se nevyskytuje ve světě sám od sebe. Odněkud pochází, někam směřuje a nachází se v bohaté síti vztahů s věcmi, lidmi a událostmi. Někdy stojí sám proti dějinám, jimž se snaží vzpříčit, ale o to větší silou je pak jeho bytí rozdrceno.

Manuela svou identitu nachází ve chvíli, kdy si začíná uvědomovat příslušnost ke svému rodu. Věci v jejím životě mají jistý smysl a jsou pokračováním toho, co zažily ženy před ní. Ve chvíli, kdy si toto uvědomuje, dokáže pochopit ztrátu své dcery, ať už ji najde či nikoliv. Před tím celou dobu vše ztrácela- muže svého života, předměty, psa, svou rodinu a zejména svou dceru.

Gerta se ztrácí v neustálých osobních zápasech. Nevyzná se v dějinách a v lidech, kteří jí neustále ubližují. Její identita je rozcupována na kusy. Po všech bojích již není schopna přijmout samu sebe a žije s bolestí a hořkostí nad nenaplněným životem a odcizením s vlastní dcerou. Tím že nebyla schopna smířit se se svou rozervanou identitou, nedokázala chápat svou dceru. Nikdy k ní nepřistupovala s láskou. Byla hmatatelnou výčitkou minulosti strašlivé a německé. Jejím životním krédem se stala nenávisť a později obrovská touha po usmíření a omluvě. Neuvědomovala si, že reálný život a chvíle, kdy ji její dcera potřebuje, jsou nenávratně pohřbeny.

Hildegarda bojovala o svou identitu jako lev. Zřejmě za to mohla míšená krev v jejích žilách. Ve všech příkořích hrdě stála po boku svého muže a nezřekla se své

identity. Nezlomila ji nacionální nesnášenlivost ani válka. Zlomil ji až komunismus se svou šílenou kolektivností. Zničil jí život podobně jako Gertě. Jediným rozdílem zůstala Hildina nezašoufkllost k světu a k rodině jakožto smyslu vlastní identity. Její láska k Janovi zůstala vřelá.

Všechny tři ženy měly svůj předobraz v ženské linii předků. Výrazná postava matky je formovala. Jistě by bylo zajímavé zabírat se genderovým pojetím výše uvedených žen i s přihlédnutím k faktu, že *Cejch* napsal Zdeněk Šmíd, *Ztracené děti* Daniela Hodrová a *Vyhnaní Gerty Schnirch* Kateřina Tučková. Z části by bylo možné použít koncepty identity My a Oni, ale takové úvahy jsou nad rámec této práce.

6.10 Shrnutí

Na identitu jedince má vliv mnoho faktorů (diskurz, rodina, škola, média) a v průběhu života se prolínají různé identity, vzájemně na sebe působí a vytlačují se. Utváření identity není ukončený proces. Vedle osobní identity se člověk stává součástí mnoha kolektivních identit, které mohou pohltnout osobní identitu. Gerta se snažila udržet si svou osobní identitu a bránila se kolektivním identitám čistě nacionálním. Kolektivní identity byly příliš silné a zatlačily osobní identitu do pozadí. Gertě zůstala pouze neosobní a nepřátelská identita německá.

Proti této niterné identitě Gerty stojí bašská identita. Lidé z Bachu vnímají zejména svou kolektivní identitu, která žije po věky v symbióze s přírodou a přírodním řádem. Ne lidé, ale příroda dává lidskému životu smysl. Ona přináší strasti i radosti. Toto sepjetí narušuje až vzednutí vlny nacionalismu. Již není určujícím faktorem identity rodná krajina, ale národnostní příslušnost ji drasticky přervává. Jediný, kdo dokáže dál žít ve spojení s přírodou, je osleplý Jakob. Když se Jakob vrátí z války osleplý, zbývají mu vzpomínky. Jediné, co si pamatuje, je kraj jeho dětství. Svou identitu spojil navždy s krajem. Ten jediný mu zbyl, když lidé odešli. Pro něj zůstává kraj jistotou, protože má řád a Polední kámen vždy bude přesně tolik kroků od chalupy, kolik byl i kdysi a bude tam i za sto let.

Manuela svou identitu neopírá o vztah s krajinou ani ji nezakládá na své osobnosti. Dějí se kolem ní zvláštní věci, lidé umírají, jsou nemocní a určitým způsobem poznamenání. Až vyvstává otázka, zda není tou poznamenanou Manuela. Osobní identitu popírá změnou jména a dál prochází specifickými životními událostmi.

Až skrze hledání své zmizelé dcery si začíná uvědomovat sebe samu. Pochopí svou rodovou identitu. Co se děje jí, se dělo její matce, babičce a ženám jejich rodu, které byly a které budou.

Přesně definovat identitu všech postav není možné. Každá postava je ovlivňována svébytným způsobem. Některé v duchu dobového diskurzu zcela podlehnou vášním a propůjčí svou osobní identitu té kolektivní. Jiné se snaží zachovat si osobní identitu i za cenu těžkých zvrátů a destrukce vlastní osobnosti. Jako fatální se ukazuje nepochopení jinakosti. Jinakost na lidi působí dojmem ohrožení vlastní existence. Jinakost je něco, čemu se musí jedinec nebo skupina bránit. Na osudech postav se rozkrývá, jak důležité je přijímat jinakost. Jinakost není pouze něco, co identitu ohrožuje a co máme potřebu stigmatizovat. Tato jinakost může obohacovat. Zásadním mostem, jenž dokáže rušit opozici My x Oni je tolerance.

6.11 Řád a tolerance

Pojmy řád a tolerance vystupují ve všech třech dílech do popředí. Každá společnost má svůj řád. Svět jako celek je také odkázán na řád. Boží slovo dalo při stvoření světa chaosu určité uspořádání. Jedná se o soubor pravidel, která respektují všichni členové společenství. Jsou situace, v nichž se řád vychýlí např. válka, živelné katastrofy, výpadek proudu, atd.

V *Cejchu* je tímto řádem neochvějný koloběh přírody. Vše se rodí a umírá. Příroda a člověk spolu splývají i bojují. Řád přírody a krajiny stojí výše než vše ostatní a člověk ho respektuje. V přírodě je řád řízený smysl. Šmíd v souvislosti se svým románem hovoří o řádu a toleranci. Obě hodnoty mu jsou sympatické, ale vnímá mezi nimi i určitou rozpornost. Žít v řádu neznamena žít dobrý život. Hlavní hrdina *Spalovače mrtvol* (1967) žil až úzkostlivě v řádu, ale chyběla mu tolerance k ostatním. Odkazovat se fanaticky k řádu může přinášet mnohem více zla, než když je člověk zcela mimo řád.

„...potřebuji řád, abych mohl bezpečně žít, ale abych mohl hezky žít, potřebuji toleranci. Řád znamená omezování, tolerance naopak to omezení překonává. Chápu toleranci aktivně, nejen jako pouhé usmíření a odpuštění, ale především jako pochopení toho druhého a ochotu srovnávat se s tím, co je mi cizí, přijmout to jako pozitivní podnět pro vlastní uvažování o sobě.“ (Šmíd, 1992, s. 307-308).

Slepé dodržování řádu vede k přílišné uniformitě, v níž není prostor pro toleranci. Z jedince, jenž se řídil pouze platným řádem, který vytvořili lidé, se stává vášnivý demagog a fanatik. Fanatik, který je schopen uvěřit, že jedna rasa, národnost stojí výš než jiná.

Na druhé straně ve *Vyhnání Gerty Schnirch* se čtenář setkává s úplnou absencí řádu a bohužel i tolerance. Když se jedna z německých žen snaží dopátrat svého manžela, zjistí, jaké hrůzy se děly těsně po válce v pracovních táborech. „*Chlastali jak zvířata. A sázeli. Totiž co to říkám, jak zvířata... tohle v přírodě nikde neuvidíte. Tam panuje řád a logika, zabiješ, aby ses nažral a přežil. Chlastali strašně, jako lidi, a sázeli se.*“ (Tučková, 2010, s. 366).

Společnost bez tolerance, ať už má dokonalejší řád nebo funguje mimo něj, je odsouzena k úpadku a nepochopení. V lidské společnosti řád nestačí. Bez tolerance nemají slabší jedinci a menšiny šanci na přežití. Ve *Ztracených dětech* existuje řád prostoru a naopak zcela chybí řád času. Obojí není zcela důležité, protože existuje tolerance mezi lidmi. Lidé jsou sice všelijak deformováni, ale mají pro sebe pochopení (Manuela a staré ženy).

6.12 Člověk mimo dějiny, míjející člověk

V literárních textech se nacházejí různé druhy postav. Nabízí se otázka, jak definovat člověka, který stojí mimo dějinné události, respektive mimo kolektivní identity. V těžkých životních situacích se rozhoduje na základě jiných měřítek než ostatní. Takové postavy se nacházejí v literatuře už od počátků. Častokrát jsou to jedinci, kteří mají svůj svět, ať už jde o Manuelu ze *Ztracených dětí* nebo o Dona Quijota z *Důmyslného rytíře Dona Quijota de la Mancha*.

Ti oba mají svůj svět nebo vidí svět osobitým způsobem. Podobné postavy najdeme např. u Hrabala (Hant'a v *Příliš hlučné samotě* nebo sběratel ve *Slavnostech sněženek*). Výraznou skutečností těchto postav je, že nejsou velmi často pochopeny okolím. Do této skupiny bych zařadil i postavy z rozebíraných děl: poutník z *Boží duhy*, Viktor z *Adelheid*, Martin z *Pražského tance smrti*, Gerta z *Vyhnání Gerty Schnirch*, Jan a Hildegarda z *Cejchu*.

Pro všechny zmíněné postavy je určující jinakost. Jinakost jako fenomén utvářející specifičnost jejich identity. Nejsou součástí kolektivních identit, a přesto mají

k lidem nejbliže. Postavy se mohou jevit jako pošetilé. Don Quijote představuje pro někoho blázna a snílka, který není schopen uvědomovat si realitu. Podobným způsobem působí i postavy ve výše uvedených dílech. Přesto si dovoluji tvrdit, že opak je pravdou.

Všechny uvedené postavy trpí, protože se z jejich okolí vytratila tolerance a ochota přijímat jinakost jako možnost obohacení vlastního já. Člověka mimo dějiny neurčuje chod velkých dějin. V životních situacích jedná a uvažuje podle vyššího řádu. Tento vyšší řád tvoří idea lidskosti a humanity jako obecného principu. V tom je i pravý důvod neustálého nepochopení.

Závěr

Česká literatura po roce 1989 zaujímá odlišnou pozici. Její dřívější funkce (politické, morální, obrozenecké) přebírají jiné instituce. Převládá mnohost směrů i proudů a každý se se situací vypořádává po svém. Mezi dva základní rysy české porevoluční literatury patří autentičnost a postmoderna. Vedle těchto dvou proudů se postupně navracejí i jiné postupy. Návrat zažívá i historická próza a téma odsunu českých Němců.

Odsun Němců je výrazně ovlivněn historickými mýty a sám se zároveň stal mýtotvorným tématem, na jehož utváření měla vliv díla vzniklá těsně po válce a v 50. letech. Představení některých zásadních českých mýtů má dvojí úlohu. Zaprvé ukazuje, jak se mohl utvářet vztah Čechů a Němců, což mělo vliv i na literární díla, která se vztahem těchto skupin zabývala. Dále se i na utváření mýtů podílí diskurzivní síla a veškeré principy fungování diskurzu.

Diskurz ovlivňuje každou lidskou společnost a jeho moci se nelze ubránit. S postupem času jsou pouze využívány rafinovanější podoby než dříve. Ve společnosti existuje vzájemně propojená síť vztahů, která určuje, za jakých podmínek může jedinec o něčem hovořit. Vždy nemůže být řečeno vše kdykoliv, kdekoliv a kýmkoliv. Každou promluvu regulují tři druhy vylučování (zákaz, dělba šílenství a vůle po pravdě).

Nejde v první řadě o pravdivost mýtů. Jde o způsob, jak se pravdivými staly a jak utvářejí národní společnost. Uvádím pohledy mýtotvorné i ty zcela odlišné, aby bylo možné si učinit závěr. České národní mýty výrazným způsobem vstoupily do událostí úzce spjatých s válkou a odrážejí se v poetikách jednotlivých autorů.

V případě českých národních mýtů se využívá velmi silně vůle po pravdě. Tuto vůli po pravdě si přivlastňují některé postavy ve všech zkoumaných dílech. K malému diskurzivnímu srovnání jsem využil čtyři díla, abych na nich mohl ukázat mechanismy vylučování, jak o nich hovoří M. Foucault.

V *Nástupu*, *Boží duze*, *Adelheid* a *Pražském tanci smrti* se některé postavy formují v závislosti na diskurzivních pravidlech. Nejčitelnější je situace v případě *Nástupu*. V něm ukazuje diskurz vnější i vnitřní dohled. Vnější zákaz a vůle po pravdě v socialismu 50. let jasně určovaly, co se může o odsunu Němců psát. Vnitřní zákaz a vůle po pravdě jsou zřejmé z chování a vystupování jednotlivých postav.

V *Nástupu* se vůle po pravdě přisuzuje pouze budovatelskému kolektivu. Naopak v ostatních dílech není jasně dána hranice mezi postavami, které mohou užívat vůli po pravdě a které nikoliv. Na prvním místě stojí lidská podstata a národnostní rozdělování postav není prvořadé. Německé i české postavy jsou dobré i zlé. Nerozvíjí se podle předem daného národnostního a sociálního schématu. Postoj socialistické společnosti k odsunu nejlépe dokresluje pohled hlavního hrdiny Jiřího Bagára. Nejedná se o žádný akt msty. Vášně a excesy nejsou na místě. Němci nejsou zastánci socialistické společnosti, tudíž musí odejít.

V případě *Nástupu* se zcela vytrácí lidský rozměr odsunu. Němci představují neurčitou masu bez racionálního uvažování. V *Adelheid* vedle sebe fungují vzorce dva. Německý kolektiv pracující na poli a úzkostné pohledy chalupníků představují podobnou masu jako v *Nástupu*. Vedle toho se čtenáři odkrývá psychologie obou hlavních postav.

Ještě dále zachází *Boží duha*. Žádná z postav si neosobuje právo vůle po pravdě. Každý je obětí i viníkem děsivých událostí. Německá žena mluví o všech prožitých útrapách a nic nezůstává skryto. Výrazným mottem není národnostní neporozumění, ale naopak plné porozumění lidské bytosti skrze vyjádřenou lítost.

Pražský tanec smrti zcela nabourává iluzi z *Nástupu*. V *Nástupu* se čtenář také setkává se zlatokopy, závistí a touhou po majetku, ale je zmíněna spíše mimochodem např. na okresním úřadu v Kadani. Na prvním místě je socialistická revoluce. V *Pražském tanci smrti* je na prvním místě zcela jiná revoluce. Odkrývá obyčejné lidské pudy, jež vládnou Praze. Obrázek pokojné revoluce plné radosti z konce války je přepsán. Na jedné straně lidé bojují o moc, majetek, uznání a na druhé straně někteří bojují o holé přežití. Právě tady vystupuje do popředí princip revoluce, jenž v sobě zahrnuje všepožírající zlo. Revoluce začne požírat i své plánovače.

Bylo by jen těžko představitelné, že by *Pražský tanec smrti* nebo *Boží duha* mohly vyjít v 50. letech v ČSSR. Z pohledu dobového diskurzu odsunu Němců padesátých let bylo nemyslitelné, aby se uvažovalo o vině na české straně, natož aby zazněla slova po lítosti za způsobená příkoří.

Ačkoliv jsem se zabýval současnou prózou, považoval jsem za důležité rozebrat i zmíněná čtyři díla. Vedly mě k tomu dva důvody. Mnohem lépe je možné na nich ukázat diskurzivní mechanismy. Dále si myslím, že zejména *Boží duha* a *Pražský tanec smrti* jsou díla, která svým způsobem patří i do současné prózy.

Identitu jednotlivých postav v rozebíraných románech formuje kromě příslušného diskurzu, v němž se postavy pohybují, ještě další aspekt. V případě *Cejchu* je tímto aspektem sepětí s rodnou krajinou. V ní se zrcadlí život předků a nabízí smysl bytí i pro další generace. Nacionální vášeň jednotu člověka a krajiny nabourává, což nutně přináší destrukci postav.

Kolektivní pojetí identity podobným způsobem pohlcuje identitu osobní i ve *Vyhnání Gerty Schnirch*. V případě Gerty není sjednocujícím elementem rodná krajina. V postavě Gerty se mísí specifičnost prvorepublikového Brna, v němž splývají obě národnosti. Gerta je v první řadě Brňankou. Její osobní identita je spojena se světem matky a dívčím světem kamarádky Janinky. Tam nemají místo velké dějinné události. Ty do Gertina života vstupují až na konci války o to s větší intenzitou, jelikož si je mladá dívka nepřipouštěla. Donucením přijímá kolektivní identitu poníženého národa a po celý život vede boj s nepochopením. Nechápe sebe samu, svou dceru a okolí. Sama není okolím pochopena.

Ztracené děti nabízejí odlišnou perspektivu na pojetí identity. U Manuely nejsou destruktivním činitelem velké dějiny. Manuela žije poklidný život uprostřed města v průběhu 90. let. Vše se odehrává v jejím bezprostředním okolí, v její rodině a zvláště v jejím nitru. Svět kolem Manuely je jakoby poznamenaný znameními. Lidé jsou nemocní či mají psychické poruchy. Možná přehnaná citlivost k vnímání okolí má zakrýt vnitřní nejistotu hlavní hrdinky. Vyrovnávání se ztrátou dcery přináší významné podněty do mysli Manuely. Postupně se před ní rozkrývá historie jejího rodu. Všechna nepochopení náhle odkazují k životům předků. Manuelina identita je skryta v koloběhu událostí, jež se staly už dávno a budou se dít i po její smrti. Úděl odsunu Němců ke čtenáři promlouvá také skrze rod Volfů. Traumatizující události k lidem promlouvají skrze předměty. Dokud budou existovat předměty, s nimiž je spjata identita každého člověka, bude otázka odsunu stále aktuální a tíživě naléhavá.

U všech zkoumaných postav se ukazuje proměnlivost identity. Ta se vždy vyvíjí v závislosti na okolí. Pro postavy je těžké zachovat si svou identitu, aniž by je neselely velké dějiny. Gerta proti nim nemá šanci. Jakob je zmítán událostmi, ale vlivem ztráty zraku se stále dokáže identifikovat s rodnou krajinou, protože ji má v paměti takovou, jaká byla. Jan a Hildegarda ztrácejí svou osobitost a před promarněným životem je zachraňuje vzájemná láska. Manuela jediná směřuje

opačně (z chaosu k pochopení). Ona svou identitu teprve hledá a nachází ji uvnitř rodiny, v historii rodu.

SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY

PRIMÁRNÍ

Hodrová, Daniela. *Ztracené děti*. Vydání 1. Praha: Hynek, 1997. ISBN 80-859-0647-3.

Šmíd, Zdeněk. *Cejch*. Vydání 1. Praha: Knižní klub, 1992. ISBN 80-85634-01-5

Tučková, Kateřina. *Vyhnání Gerty Schnirch*. Vydání 2. Brno: Host, 2010.
ISBN 978-80-7294-413-2

SEKUNDÁRNÍ

Barényiová, Olga: *Pražský tanec smrti*. Praha: Plus 2012. ISBN 978-80-259-0116-8

Bělina, Pavel. *Dějiny zemí Koruny české*. Vydání 1. Praha: Paseka, 1992.
ISBN 80-85192-30-6

Čornej, Petr. Pokorný, Jiří. (et al.). *Osudové osmičky: Přelomové roky v českých dějinách*. Praha: Lidové noviny, 1999. ISBN 80-7106-322-3

Demetz, Peter. *Dějiště: Čechy*. Vydání 1. Praha: Paseka, 2008.
ISBN 978-80-7185-949-9

Durych, Jaroslav. *Boží duha*. Vydání 1. Praha: Melantrich, 1969.

Eriksen, Hylland Thomas. *Antropologie multikulturních společností: Rozumět identitě*. Vydání 1. Praha: Triton, 2007. ISBN 978-80-7254-925-2

Foucault, Michel. *Diskurs, autor, genealogie*. Vydání 1. Praha: Svoboda, 1994. ISBN 80-205-0406-0

Galík, Josef. Machala, Lubor a Petřů, Eduard. *Panorama české literatury*. Vydání 1. Olomouc: Rubico, 1994. ISBN 80-85839-04-0

Hodrová, Daniela: *...Na okraji chaosu...* Praha: Torst 2001. ISBN 80-7215-140-1

Holý, Ladislav. *Malý český člověk a velký český národ*. Vydání 1. Praha: Sociologické nakladatelství, 2001. ISBN 80-85850-97-4

Hruška, Petr. Machala, Lubomír. Vodička, Libor a Zizler, Michal. *V souřadnicích volnosti: Česká literatura devadesátých let dvacátého století v interpretacích*. Vydání 1. Praha: Academia, 2008. ISBN 978-80-200-1630-0

Körner, Vladimír. *Adelheid*. Vydání 1. Praha: Československý spisovatel, 1989. ISBN 80-202-0064-9

Kožmín, Zdeněk. Trávníček, Jiří. *Na tvrdém loži z psího vína: Česká poezie od 40. let do současnosti*. Vydání 1. Brno: Books, 1998. ISBN 80-7242-001-1

Kožmín, Zdeněk. *Studie a kritiky*. Vydání 1. Praha: Torst, 1995. ISBN 80-85639-60-2

Kraus, Jiří. (et al.). *Nový akademický slovník cizích slov*. Vydání 1. dotisk. Praha: Academia, 2009. ISBN 978-80-200-1351-4

Kučera, Rudolf. (et al.). *Identity v českých zemích 19. a 20. století: Hledání a proměny*. Praha: Masarykův ústav, 2012. ISBN 978-80-86495-98-9

Kyloušek, Petr. (et al.). *My, oni, já: Hledání identity v kanadské literatuře a filmu*. Vydání 1. Brno: Host, 2009. ISBN 978-80-7294-306-7

Lehár, Jan. Stich, Alexandr. Janáčková, Jaroslava. (et al.). *Česká literatura od počátků k dnešku*. Vydání 2. doplněné. Praha: Lidové noviny, 2008. ISBN 978-80-7106-963-8

Lozoviuk, Petr. (ed.). *Etnicita a nacionalismus v diskurzu 20. století*. Vydání 1. Brno: Centrum pro studium demokracie, 2012. ISBN 978-80-7325-283-0

Machala, Lubomír. *Literární bludiště: Bilance polistopadové prózy*. Vydání 1. Praha: Brána, 2001. ISBN 80-242-0735-4

Machala, Lubomír. *Průvodce po nových jménech české poezie a prózy 1990-1995*. Vydání 1. Olomouc: Rubico, 1996. ISBN 80-85839-13-X

Menclová, Věra. Svozil, Bohumil a Vaněk, Václav. *Slovník českých spisovatelů*. Dotisk 1. vydání. Praha: Libri, 2002. ISBN 80-7277-007-1

Měšťan, Antonín. *Česká literatura mezi Němci a Slovany*. Vydání 1. Praha: Academia, 2002. ISBN 80-200-0751-2

Müller, Richard. Šidák, Pavel. *Slovník novější literární teorie: Glosář pojmů*. Vydání 1. Praha: Academia, 2012. ISBN 978-80-200-2048-2

Novotný, Vladimír. *Mezi moderností a postmoderností: Úvahy o typologii české prózy z konce tisíciletí*. Praha: Cherm, 2002. ISBN 80-86370-10-0

Novotný, Vladimír. *Nová česká literatura: (1990-1995) próza-poezie*. České Budějovice: Pedagogické centrum, 1995.

Nünning, Ansgar. *Lexikon teorie literatury a kultury*. Brno: Host, 2006. ISBN 80-7294-170-4

Řezáč, Václav. *Nástup*. Praha: Československý spisovatel 1959.

Said, Edward. *Orientalismus*. Vydání 1. Praha: Paseka, 2008. ISBN 978-80-7185-921-5

Zand, Gertraude. *Transfer v kontextu české literatury*. Vydání 1. Brno: Host, 2004. ISBN 80-7294-127-5

PERIODIKA

Dokoupil, Blahoslav. *Cejch v duši*. Tvar č. 15, s. 10, 1993

Gilk, Erik. *Příběh odsunuté Němky*, Tvar č. 20, s. 23, 2009.

Haman, Aleš. *Česká beletrie 1990-95*. Literární noviny č. 21, s. 4-5, 1995.

Hečková, Michaela. *Neodsunuté vzpomínky*. Reflex č. 49, s. 65, 2009.

Hrabica, Pavel. *Chodím spát se slepicemi*. Reklamní magazín Českých drah, s. 7-10, 15. 1. 2014. (rozhovor s Lucií Vondráčkovou)

Janoušek, Pavel. *Logo Vaculík aneb Deník a korespondence jako pokleslá literatura pro vzdělance*. Tvar č. 11, s. 11, 1995.

Jungmann, Milan. *Kudy kam z chaosu*. Literární noviny č. 4, s. 7, 1993.

Jungmann, Milan. *Prózy o česko-německých vztazích*. Literární noviny č. 29, s. 6, 1993.

Jungmann, Milan. *Román proti cejchování*. Literární noviny č. 20, s. 7, 1993.

Kratochvíl, Jiří. *Obnovení chaosu v české literatuře*. Literární noviny č. 47, s. 5, 1992

Kautman, František. *Lidé a věci v proudu času v uzavřeném prostoru*. Literární noviny č. 23, s. 5, 1998.

STUDIE

Sokol, Elena. *Feministický pohled na romány Daniely Hodrové*.
<http://www.ucl.cas.cz/edicee/data/sborniky/kongres/tretiI/59.pdf>, 17.4.2014.

Rorty, Richard. *Nahodilost, ironie a solidarita*. Vydání 1. Praha: Pedagogická fakulta, 1966.

INTERNETOVÉ ZDROJE

Slovník české literatury po roce 1945. [online]. [cit. 2014-04-28]. Dostupné z:
<http://www.slovníkceskeliteratury.cz/>

Historik. *Duben 2001 - BERNARD BOLZANO* [online]. [cit. 2014-03-20]. Dostupné z: http://info_historik.sweb.cz/2001-04/2001-04-08.htm